

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Diplomová práce

Daniel Dědovský

Problematika lidového oděvu na Vysocku

Problems of Folk Costume in the Vysoké nad Jizerou Area

Praha 2009

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Irena Štěpánová

Poděkování

Velice děkuji následujícím lidem, bez jejichž podpory by tato práce nemohla vzniknout:

Vedoucí mé práce Doc. PhDr. Ireně Štěpánové, Csc za vynikající odborné metodické vedení, vztřícnou pomoc a podporu.

Michalu L. Jaklovi za zpřístupnění některých nezpracovaných fondů ve Vlastivědném muzeu pro Vysoké nad Jizerou a okolí a za nadstandartní výpomoc při mé badatelské činnosti.

In memoriam Mgr. Alici Sládkové, obětavé pracovníci Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí za ochotnou pomoc při mém bádání v muzeu.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 7. 6. 2009

Resumé

Odhalením převážně nezpracovaných nebo doposud opomíjených pramenů byla rozkryta nová fakta, která posouvají bádání v problematice lidového oděvu v krkonošsko-jizerské kulturní oblasti do nové roviny. Autor se zaměřil na podchycení historie lidového oděvu na Vysocku od zřejmě nejstarších dohledatelných zmínek z počátku 18. století. Podařilo se rovněž zdokumentovat jednotlivé generační proměny lidového oděvu na Vysocku a jeho mísení s dobovou městskou módou v průběhu 19. a 20. století až po svérázové využití v běžném životě již odložených krojů a jejich prezentaci v současné době. V průběhu výzkumu byla zjištěna oděvní specifika mikroregionu Vysocka, daná ekonomickými, kulturními, sociálními, etnickými i geografickými podmínkami zkoumané oblasti.

Problematika lidového oděvu na Vysocku je první komplexní prací na dané téma. Pokládá tak základ pro další studium širších souvislostí na poli výzkumu lidového oděvu v krkonošsko-jizerské kulturní oblasti.

Summary

By revealing mostly not yet researched or up to this time neglected sources, new facts have been discovered, which put the research in the problems of folk dressing in the cultural area of Giant and Jizera mountains to a new level. The author directed his attention to the history of folk dressing in the Vysoké nad Jizerou area since the probably oldest references coming from the beginning of the 18th century. He succeeded in documenting individual generations variabilities of the folk dressing in the area of Vysoké nad Jizerou, how this dressing was involved by the urban fashion during the 19th and 20th century up to its use within the frame of “svéráz” movement and the specific use of the offcasted folk costumes in the present time. During the exploration there have been found some dressing specifics in the microarea of Vysoké nad Jizerou given by the economic, cultural, social, ethnic and geographic conditions of the explored area.

The “Problems of Folk Costume in the Vysoké nad Jizerou Area” is the first complex work on this subject. It offers a basis for further studies connected with the exploration of folk clothing in the cultural area of Giant- and Jizera mountains.

Obsah

1. Důvod a cíle práce.....	6
2. Přehled a kritika literatury k problematice lidového oděvu na Vysocku.....	7
3. Historický, ekonomický a etnický vývoj Vysocka. Vymezení mikroregionu....	18
4. Dětský oděv na Vysocku.....	28
5. Mužský lidový oděv na Vysocku.....	42
6. Ženský lidový oděv na Vysocku.....	48
7. Lidová obuv na Vysocku.....	58
8. Péče o oděv a prádlo.....	67
9. Osudy lidového oděvu na Vysocku ve 20. a 21. století.....	71
10. Závěry.....	88
11. Přílohy.....	91
12. Použité prameny a literatura.....	161

1. Důvod a cíle práce

Oděvní problematika v Podkrkonoší ležela vždy poněkud na okraji zájmu odborné veřejnosti. O lidovém odívání v krkonošsko-jizerské kulturní oblasti nevznikla doposud jediná monografie, pouze kratší pojednání ve sbornících a periodikách podnikají povrchní sondy do odívání v jednotlivých mikroregionech. Na poli výzkumu českého lidového oděvu proto dodnes zaznamenáváme nejen na Vysocku a Semilsku, ale v celé krkonošsko-jizerské kulturní oblasti prázdná, nevyplněná místa. Uskutečněním z vědeckého hlediska prvního komplexního výzkumu historie odívání konkrétního mikroregionu – Vysocka – zamýšlím nejen poukázat na samotnou existenci lidového oděvu, kterou zde někteří badatelé dokonce popírají, ale především vysledovat modifikace jeho podoby a funkce v průběhu 19. století a užívání ve 20. století až po současný stav. Výzkum v takovémto rozsahu bylo možno provést díky specifickým podmínkám mikroregionu, kulturní exkluzivnosti Vysocka v rámci celé krkonošsko-jizerské kulturní oblasti a odhalení několika doposud neznámých písemných pramenů.

Při práci na tématu jsem využil téměř všech aplikovatelných metod a postupů. Po využití literatury zabývající se obecně problematikou lidového oděvu, v níž je oděvní situace v Podkrkonoší zpravidla podchycena pouze okrajově, jsem přistoupil ke studiu publikací regionálního charakteru, tedy článků v lokálních periodikách a sborníků vydávaných ku příležitosti významných výročí ve zkoumané oblasti. Zdrojem pro získání informací mimořádného významu se mi pak staly rozsáhlé pasáže v publikovaných pamětech místních osobností, v nichž jsem našel cenné zprávy a údaje o lidovém oděvu, které doposud nebyly odborně zpracovány. Následně jsem prostudoval a využil množství písemných pramenů k tématu uchovávaných ve fondech a archivu Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, Státním okresním archivu Semily, ale také v privátních archivech vysockých občanů. Studium písemných pramenů jsem doplnil informacemi získanými z pramenů hmotných, rovněž uložených v muzeích ve Vysokém nad Jizerou, Semilech, Jilemnici a Nové Pace i v soukromých sbírkách, které sestávají především z dochovaných oděvních součástí, ale i jejich vyobrazení na fotografiích a vzácně též malbách. Pro studium zejména období svérázu, jako i funkce a využívání lidového oděvu v regionu ve 20. století jsem získal významná data pomocí dlouhodobého a opakovaného terénního výzkumu, který jsem prováděl mezi občany Vysocka formou nestandardizovaných rozhovorů v letech 2006-2009.

2. Přehled a kritika literatury k problematice

lidového oděvu na Vysocku

Starší národopisná literatura, zabývající se problematikou českého lidového oděvu zpravidla o Podkrkonoší, o samotných horách nemluvě, buď mlčí¹ a pokud nemlčí, používá za pramen často pouze dochované oděvní součásti v regionálních muzeích, ze kterých vytváří stručný popisný přehled situace, avšak nikoliv ucelenou profilaci historického vývoje.

Nejstarší odbornou publikací, která podrobněji zmiňuje oděv na Vysocku je sborník Národopisná výstava československá v Praze 1895, vydaný v roce 1896. V rámci 12 krajinských výstavek z oblasti celých Čech bylo Vysocko začleněno do severovýchodního obvodu, ve kterém se sdružily regiony od západního Podkrkonoší po Kladsko. Vysoké se na výstavě dokonce prosadilo se svou vlastní oddělenou expozicí coby okresní město a vzbudilo značný ohlas u odborné veřejnosti; literární historik Jan Jakubec pak věnuje ve sborníku vysocké výstavce zvláštní pozornost². Domnívám se, že jednou z hlavních příčin zvýšeného zájmu o Vysocko v době Národopisné výstavy československé se stal populární román Karla Václava Rase "Zapadlí vlastenci", poprvé vydaný krátce před výstavou v roce 1893. Z provedení vysocké expozice cítíme jistou stylizaci do romantizující atmosféry Raisových románů: fotografie zimních scén s horskou krajinou a modely zasněžených chaloupek sledují cíle spíše estetické než informativní. Rovněž vystavené sousoší sociálně orientovaného sochaře Františka Hergesela ml. (1857- 1929) nazvané Hakování na Vysocku (*obr. 1*), které zobrazuje orajícího rolníka s ženami zapřaženými do pluhu místo dobytka tak nepředstavuje běžnou scénu z Vysocka (potažmo z Pasek nad Jizerou, kam bývá situováno). O hakování v Krkonoších již bylo napsáno několik odborných článků, situaci přímo na Vysocku však nejlépe zachytil a na pravou míru uvedl místní autor Josef Skrbek řečený "Korábu" ve svém pojednání "Vo daremný sedlačině na Vysočtě":

"Možná, že ste viděli něgdo z vás vod sochaře Hergesella sousoší „Orba na Vysočtě“, jak sou tři žencký zapřažený a táhnou hakoviště, v zadu ho strejc derží za klače. Vono to nebejvalo tak hrozný, jak to vypadá. Dyž nebyl čas motykou ručně brazdy vykopávat a kráva

¹ Např. Renáta Tyršová v knize *Lidový kroj v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, Praha 1918*, obchází oblast Podkrkonoší velkým obloukem přes Podještědí, Českolipsko, Turnovsko a Královéhradecko.

² Jakubec, Jan, *Krajinské výstavky*, s. 251 In: *Národopisná výstava Československá v Praze 1895, Praha*

k zapřažení na vřichově nebyla - nebo i dyž byla, tak by to zlobilo při votáčení, nebo se taky kráva mohla smeknout' ze břehu nebo z meze - potom se na těch pár brazd, co mněl každej mezi paloukama, zapřáhly žencký.

Táhle věc se dostala i do novin a na jennu pohlennici. To sousoší bylo pěkný, ale tá pohlennice pravohauná a nepodařená.

Vono se ale ve Vysokým takle nigdá nehakovalo, to snad jen v těch kopčišťatech za hoření Jizerou asi ve dvouch nebo třech místech, v Havrně nebo na Jestřábi³."

Stejně tak Jakubcem popisované vynášení mrvy v putnách na zádech či její vyvážení na svažitá políčka v trakařích se týká oblasti zajizerské, zejména pak pouze několika vybraných lokalit v okolí Bratrouchova a Stromkovic. Na Vysocku jsou pole situovaná zejména na rovinaté pozemky náhorní plošiny nebo ve svazích, které však nejsou tak příkré jako v oblastech za Jizerou. Vysocký rolník vozil mrvu na pole za použití poměrně pohodlného ručního dřevěného vozíku zvaného "korčák", který byl vždy krytý těžkým dřevěným poklopem.

Lidový oděv z Vysocka byl na výstavě zastoupen hojnou měrou. Teréza Nováková pak zmiňuje Vysocko mezi krojovými oblastmi Čech, které postrádají výrazných rysů a jejich specifčnost tkví spíše v drobných detailech než originálních oděvních součástech. Poukazuje též na podobnost zdejších krojů s odíváním na Lounsku a Skutečsku, což jsou však regiony vzdálené, které prodělaly odlišný a kulturní historický vývoj a nelze je srovnávat s Vysockem, které svým oděvem vykazuje příbuznost s kulturní sférou sousedních regionů Turnovska a Novopacka.

Přímo zarážejím však u Novákové shledávám její negativní hodnocení vysockého oděvu⁴, který na výstavě významně reprezentoval oblast českého západního Podkrkonoší: „Na výstavě hlavně drsné Vysocko zastoupeno bylo bohatě ve příčině krojové postavami svých horalů v kožiších, opentlených beranicích, jezevčích rukávcích, modrých kaputech s mnoha límci, vysokých botách s výložky, vykládaných opascích, zjevem svých žen v soukenných sukních i špenzrech, ve květovaných loktuškách. V kroji rýsuje se leda podnebí;

³ Havírna (nářečně "Havrna") je nejsevernější z několika původních osad jejichž sloučením vznikla obec Paseky nad Jizerou. Skrbek dále zmiňuje obec Jestřábí v Krkonoších, položenou podobně jako Stromkovice a Bratrouchov v prudkých svazích nad severovýchodním břehem Jizery.

⁴ Nováková, Teréza, Kroje: I. Český, s. 167-168 In: Národopisná výstava Českoslovanská v Praze 1895, Praha 1896

jinak zvláště rázovitých součástí nikde. (...) Jilemnice, Semily, Nová Paka, Jičín, Lomnice n. P. vyzouvají se čím níže do kraje tím určitěji z horácké prostoty“ (Nováková 1896)⁵.

Co do uvedeného popisu krojů z Vysocka na Národopisné výstavě československé, nezbyvá než souhlasit s reakcí Ireny Štěpánové: „*Charakteristika regionálních typů končí Podkrkonoším a Orlickými horami. Podkrkonoší bylo nejvýrazněji zastoupeno Vysockem a Hořickem, bylo zde několik figurín a větší množství oděvních součástí v oddělení textilu, na krajinských výstavách i v expozici lidové hudby. Tereza Nováková se tady omezila na velmi stručný popis s připomenutím silného vlivu Polabí a částečně i středních Čech. Neupoutaly ji ani krásné zástěry, barevně vyšité na modré půdě, z okolí Jilemnice a Vrchlabí. Snad je považovala za převzaté z Náchodska*“ (Štěpánová 1994).

Domnívám se, že náhled Terezy Novákové i ostatních národopisců, opomíjejících či dokonce odmítajících regionální oděv v Podkrkonoší (též i v jiných oblastech) jakožto nezajímavý a chudý, vyplývá z dobového, dodnes však zcela nevykořeněného chápání "lidového umění", které nejpregnantněji shrnul etnograf Karel Chotek v roce 1937 ve své publikaci *Lidová kultura a kroje v Československu*. Tito badatelé totiž k lidové kultuře (tedy včetně oděvní) zauímají striktně estetický a do jisté míry i idealistický a ideově zaujatý přístup, jehož kořeny bychom našli ve staré, do podvědomí hluboce vkořeněné představě "ctnostného venkovana" a "zkaženého měšťáka" (přičemž zcela opomíjejí religiózní dimenzi, již je zmíněná kultura doslova prodchnuta, a kterou od estetické funkce takřka nelze oddělit). Poměřovali tak oděv každé oblasti s nejbohatšími a z estetického hlediska nejzajímavějšími regionálními oděvy, v případě Čech chodskými a blaťáckými, a jejich výsledný verdikt tedy musíme dnes chápat rovněž jako estetický, nikoliv striktně etnologický posudek.

Co se týká aspektů sociálních a etnických, jejich vliv na podobu oděvu je nepopíratelný. Vysocko však až na nepatrné výjimky bylo etnicky jednotným mikroregionem a funkce města Vysokého nad Jizerou coby ekonomického centra zajišťovala celé oblasti relativní prosperitu, jak uvidíme dále z charakteristiky mikroregionu.

Z pohledu současné etnologie lidový oděv, vykazující určitou strohost s nižším stupněm zdobnosti, nelze považovat za vědecky méněcenný či jej prohlásit za neexistující. Tato fakta pouze dokládají a potvrzují, že oblast Podkrkonoší se utvářela cestou odlišnou od regionů okolních a je výrazná právě svou poměrnou střízlivostí, která však nepramení pouze

⁵ Je zajímavé, že s obdobným názorem se setkáváme ještě o čtyřicet let později ve studii Karla Chotka *"Lidová kultura a kroje v Československu"*: „Dále k severu, v horském kraji v souhlase s chudšími podmínkami hospodářskými najdeme součásti oděvu prostší látkami, výzdobou i barevností. Proto také snadno zde kroj podlehl úderu industrialisace Podkrkonoší.“ (Chotek 1937).

z chudoby obyvatelstva či drsného podnebí, nýbrž z mnoha navzájem propojených historických, ekonomických, etnických i sociálních příčin, které jsou navíc různě modifikovány podle situace v jednotlivých mikroregionech.

Přes veškeré nepřesnosti a celkovou stručnost však nacházíme v článku T. Novákové cenné informace, dokonce i takové, jaké se neobjevují v žádné jiné literatuře zmiňující lidový oděv na Vysocku (což je způsobeno naprostým nedostatkem takové literatury). Krom zachycení podoby oděvu v jeho konkrétní (ač již pozdní, svérázem poznamenané) podobě v polovině devadesátých let 19. století mám na mysli zejména zmínku o vykládaných opascích jako součásti mužského oděvu, nepřipomínaných ostatními autory a nedochovaných do dnešní doby ve hmotné ani obrazové dokumentaci.

Podkrkonoší zasažené industrializací a silně kolonizované německým etnikem mohlo přirozeně u národně uvědomělých národopisců budit jistý odpor; otázkou zůstává proč se Nováková (narozdíl od nadšeného komentáře Jakubce) distancuje od Vysocka, které bylo od 1. poloviny 19. století silnou baštou uvědomělého češství⁶. Snad to způsobil poněkud nešťastný výběr prezentovaných oděvních součástí, které byly u ženských krojů již částečnou rekonstrukcí doplněnou oděvními součástmi ovlivněnými nivelizujícími vlivy městské módy, u mužských oděvů pak bylo spíše cílem předvést do jisté míry příkrášlenou “rázovitost” odpovídající více literárnímu obrazu Vysocka než oděvu v regionu běžně nošenému.

Přípravy na Národopisnou výstavu československou nastaly na Vysocku v roce 1893 pod vedením učitele Mečříře. Zejména nadšené vysocké studenstvo ve spolupráci s Luborem Niederlem, který ve Vysokém opakovaně pobýval coby letní host, podnikalo národopisné sběry⁷. Před odjezdem na výstavu v roce 1895 uspořádali studenti ve Vysokém národopisnou slavnost (obr. 2). Z fotodokumentace vyplývá, že vedle množství starých krojových součástí,

⁶ V mikroregionu nalézáme silnou písmáckou tradici, ale i politickou angažovanost. Lidé na vysocku rovněž četli a v dobách represí tajně uchovávali zakázané knihy a noviny, zejména pak články Karla Havlíčka Borovského; přes zákaz a tvrdé postihy ze strany rakouských úřadů přechovávali i Havlíčkovy obrazy a úcta k němu zde přerostla až v glorifikaci. V roce 1891 Havlíčkovi postavili Vysočtí pomník, jenž je druhým nejstarším v českých zemích. Na Vysocku existovalo ve velké míře tajné uctívání Jana Husa, na jehož svátek se páliły zakázané Husovy ohně. Lidé četli zakázanou náboženskou literaturu a Husovy obrazy uchovávali podobně jako Havlíčkovy v důmyslných tajných skrýších. Roku 1868 v době četných protestních shromáždění lidu proti opominutí Čechů při rakousko-uherském vyrovnání uspořádali Vysočtí na Petruškových vrších protirakouský politický meeting, po němž bylo několik občanů zatčeno a vězněno ve Svatováclavské věznici v Praze.

⁷ „Studenti vysočtí za několik neděl snesli z celého okolí takové množství památek knižních, krojových, nábytkových, že studentský podnik upoutává pozornost i p. prof. Niederle, p. uč. Frumara a zejména prof. Vavřince Duška z Prahy.“ (Rón, Karel 1927).

zejména zlatých a stříbrných čepců, se zde vyskytuje již velké množství zcela nepůvodních oděvních součástí zejména u oděvu mužského, které vycházejí jednak z městské módy, jednak z inspirace jinými českými kroji. Na Národopisnou výstavu československou pak (narozdíl od méně nápadných „rekonstrukcí“) tyto výstřední fantazie nebyly připuštěny (obr. 3).

Odborná veřejnost, ale i vysočtí rodáci a příznivci města z řad umělců a spisovatelů si podle dobových záznamů velmi pochvalovali vysockou výstavku na Národopisné výstavě a jejich komentáře dodnes slouží k osvětlení oděvní problematiky mikroregionu, zejména pokud se jedná o oděv mužský, k němuž se zachovalo jen málo popisných záznamů a téměř žádné hmotné památky. Zvláště zajímavá je reakce spisovatele Karla Václava Raise⁸ na vystavený oděv, která je v přímém rozporu s komentářem T. Novákové: „Spisovatel K. V. Rais, výborný znalec vysockého lidu, prohlédnuv na Národopisné výstavě koutek expozice z Vysocka (...), napsal: *“(...) Stojíce před obrazem zachumelené chalupy, v duchu si představujete, jak si k ní cestu razí strejc, zaobalený v plášť makové barvy se sedmi soboly; na šňůře kolem krku visí mu hrozitánské chlupaté rukavice palcovníky, na hlavě má huňatou mrazovku s ušima pod bradu pevně přivázanýma a v ruce drží hůl, na dolním konci silně okovanou.”* (Hochová-Božíková 1934).

Výstavka Vysocka (obr. 4) byla komponována jako interiér typické "sednice", jediné obytné místnosti v podhorské chalupě, do které Vysočtí umístili veškeré artefakty představující specifičnost života mikroregionu včetně několika mužských i ženských figurin horáků v jejich typickém svátečním oděvu: „*Vedle děcka v kolíbce oživovala světnici postava horského strejce v mužském kroji, jaký nosívali na Vysocku. Na sobě měl ovčí kožich, pod ním modrou kazajku, koženky a opasek, na nohách vysoké boty, na hlavě beranici.*“ (Hochová-Božíková 1934).

Důsledky Národopisné výstavy československé však způsobily nejen nárůst odborného, ale také sběratelského a komerčního zájmu o českou lidovou kulturu. Povědomí o její hodnotě získala nejen široká veřejnost, ale i různí překupníci a sběratelé, kteří pak tyto finančně doposud bezvýznamné artefakty výhodně prodávali a skupovali často za účelem svérázového použití, čímž zbavovali region jeho specifické hmotné kultury. V mnoha místech však vznikala na základě shromážděných artefaktů regionální muzea, která se zaloužila o uchování mnoha cenných předmětů lidové kultury.

⁸ Karel Václav Rais do Vysokého pravidelně dojížděl na učitelské schůzky a dobře znal zdejší prostředí.

Situace na Vysocku byla značně komplikovaná. Po skončení Národopisné výstavy československé hodlalo vysocké zastupitelstvo zapůjčené exponáty vrátit původním majitelům; většina z nich však odmítla a darovala artefakty městu. Z tohoto důvodu bylo v roce 1894 zřízeno muzeum. Jelikož se i přes snahu místních občanů nepodařilo najít prostory pro umístění muzea, vystavilo město dočasně celý soubor v půdních prostorách radnice a školy. Brzy se však veškeré muzejní sbírky, tedy i oděvní, ocitly na školní půdě uložené v bednách v nevyhovujícím prostředí.

Čas od času byly sbírky vystaveny ve Vysokém, několikrát i v okolních městech s výjimkou vitriny ve sborovně školy, kde ležela vystavena městská privilegia.

Veškeré příhodné prostory pro umístění muzejní expozice v této době zabíraly četné a vesměs již zavedené vysocké spolky: Sokolové, hasiči, pěvecké sdružení a v neposlední řadě slavný spolek divadelní. Situace se pro muzeum zlepšila teprve ve 20. letech, když ochotníci uvolnili velký radniční sál, který doposud využívali jako divadelní, neboť tam již z technických důvodů nemohli pořádat představení (propadal se balkónek a z požárního hlediska bylo množství lidí, které se tam shromažďovalo, neúnosné). Pod vedením profesora Zíbrta, který ve Vysokém pravidelně rekreačně pobýval⁹, vznikl v roce 1929 spolek pro zřízení stálé expozice v prostorách uvolněného sálu. Zíbrt sepsal dopis městské radě, na jehož základě město předalo sbírky Spolku pro vlastivědné museum pod vedením vysockého fotografa Františka Hanuše. Předsedou kuratoria muzea se stal Čeněk Zíbrt osobně. V roce 1930 pak byla expozice instalována do prostor radničního sálu. O celé akci vyšly články v Českém lidu, čímž vznikla mylná a často reprodukováná domněnka, že muzeum bylo založeno až v tomto roce¹⁰.

Od roku 1954 až do současnosti sídlí muzeum v domě "U Varoulů" čp. 130, jenž je zároveň bývalým sídlem okresního soudu.

Neodborné zacházení se sbírkovými předměty v době hledání stálého umístění expozice bohužel vedlo ke značným škodám. Takto vyjádřil své pocity z období po Národopisné výstavě československé na Vysocku místní rodák Josef Skrbek-"Korábu" (1876-1951): „Fluktuací obyvatelstva a ranami osudu ztratilo město svůj bývalý svéráz. Po požáru města zbyly z národopisného bohatství jen trosky. I ty rozplynuly se po národopisné výstavě

⁹ *Zajímavé je, že ve Vysokém často pobýval i Zíbrtův rival prof. Lubor Niederle, švagr zdejšího rodáka historika umění Vincence Kramáře.*

¹⁰ *Hochová-Brožíková, Zdena, Bývalé "dřevěné město" Vysoké "pod Krkonoši a nad Jizerou", In: Český lid XXX., Praha 1930, s. 179; dále pak Ďoubalík, Josef, Vlastivědné městské museum pro Vysoké nad Jizerou a okolí, In: Časové zprávy, Český lid XXX., Praha 1930, s. 299-303.*

pražské. Něco zachránilo vlastivědné museum vysocké, ostatní koupili a vyvezli sběratelé ze záliby, z části ovšem překupníci, mnoho také zničil lidský nerozum a nepochopení. Jediná hodnota, která se nedala zašantročit, bylo rázovité domácí nářečí, leč i to stykem s ostatním světem ztratilo u nás svoje prvenství.“

V období od konce Národopisné výstavy československé nastává v odborné literatuře dlouhá odmlka. O lidovém oděvu na Vysocku se dozvídáme pouze z krátkých zmínek a zpráv v rámci různých pojednání o oděvu v Podkrkonoší; pozornost etnologů na sebe plně strhává místní lidové divadlo s nepřerušenou tradicí od roku 1786. Odborná veřejnost se však i o krojích v samotném Podkrkonoší vyjadřuje dosti stručně a zpracovává především oblasti významné bohatým svátečním oděvem či dosud živou tradicí v nošení kroje. Stále narážíme na vžitou představu o nezajímavosti či absenci oděvu krkonošsko-jizerské kulturní oblasti, či alespoň o podružnosti jeho významu v problematice českého lidového oděvu. Pozoruhodný je pak postřeh D. Stránské, která konstatuje, že oblast Vysocka vyniká svými specifiky¹¹ v odívání mezi okolními regiony (Stránská 1947). Jaká jsou to specifika a důvody pro jejich vznik však již téměř neuvádí.

Snad doposud nejvíce odborných informací o naší oblasti se dozvídáme z děl Ireny Štěpánové Lidový oděv v Čechách 19. století a příspěvku Lidový oděv na Vysocku v materiálovém sběru pro Národopisnou výstavu, méně pak z monografie Jiřiny Langhammerové Lidové kroje z České republiky; zejména zajímavé je srovnání textů s níže uvedeným popisem vysockého lékárníka a purkmistra Josefa Kramáře.

Přes zjevnou roztroušenost a nedostatečnost publikovaných odborných zpráv a záznamů o lidovém oděvu na Vysocku jsem našel mnoho cenných informací v regionální literatuře, archivních písemných pramenech a dochovaných oděvních součástkách. S jejich pomocí lze učinit rekonstrukci obrazu toho, jak dlouho si mikroregion udržel svůj specifický oděv, někde více, jindy méně odlišný od oděvu mikroregionů okolních, jak tento oděv vypadal a co se z něj dochovalo do současnosti.

Po nahlédnutí do děl starých písmáků a regionálních autorů jsem našel překvapivě obsažné a pro rekonstrukci historie odívání na Vysocku informačně cenné zprávy nebo alespoň zmínky. Lze podle nich dokonce sestavit ucelený obraz o podobě a změnách lidového oděvu v regionu již od konce 18. století až do samého závěru století devatenáctého.

¹¹ Stránská zde zřejmě stále pod vlivem romantické představy o zapadlých vlastencích hovoří o “zapadlém Vysocku”, kde se déle než jinde udržely pláště s několika límci. I proto je zajímavé, že této oblasti nevěnuje hlubší pozornost.

Většina erudovaných autorů opomíjí několik unikátních publikací a pramenů, a to hmotných i písemných, které mohou oděvní problematiku Vysocka (a tím i celé krkonošsko-jizerské kulturní oblasti) ještě výrazně osvětlit; kromě zběžného průzkumu lingvisty Františka Jílka-Oberpfalcera a sondy Ireny Štěpánové odborné bádání v terénu tímto směrem též neproběhlo.

Zřejmě nejstarší publikaci, která zmiňuje odívání na Vysocku představují paměti vysockého lékárníka a osvíceného purkmistra Vysokého nad Jizerou z let 1850-1856, Mr. Ph. Josefa Kramáře (1814-1895) vydávané v Olomouci roku 1878 po jednotlivých sešitech a vzácně se vyskytující ve vázané podobě. Kramářův unikátní popis a komentář rozdílů v oděvu tří generací vysockých mužů a dvou generací žen unikl pozornosti širší veřejnosti snad pro malý náklad, ve kterém byly vzpomínky vydány¹². Kramář popisuje především dobový městský oděv z prostředí své vlastní rodiny v první polovině 19. století, všímá si však (a kriticky komentuje) i oděvu obecně nošeného širšími vrstvami obyvatel města Vysokého nad Jizerou. Kramářovo svědectví považuji za nejvýznamější z pramenů tohoto charakteru, neboť zaznamenal generační odlišnosti v odívání na Vysocku od poloviny 18. století do poloviny století 19. Kramář totiž popisem oděvu svého dědečka Jana Kramáře (1738-1827) zasahuje do období, z něhož se nám všeobecně dostává dosti málo informací o lidovém oděvu jako takovém. Nutno dodat, že rodina, u které oděv popisuje, patřila v rámci města k místní elitě. Jan Kramář byl dvakrát vysockým purkmistrem (1778 a 1791-98), Adam Kramář prvním vysockým lékárníkem a purkmistrem (1800-1801) a samotný Josef Kramář rovněž lékárníkem a purkmistrem (1850-56)¹³.

Zatímco Josef Kramář podává svědectví o oděvu vysockých měšťanů, situaci na vesnici nám ve svých pamětech přibližuje rychtář Antonín Zeman (1820-1912) ze Stanového¹⁴. Zeman, ač rychtář a v rámci poměrů v oblasti bohatý sedlák, se aktivně zapojoval do sociálních nepokojů v průmyslových regionech přilehlých Vysocku v roce 1848 a patřil mezi vůdčí postavy protestů proti krutému zacházení s dělníky v pojizerských továrnách. Snad právě díky silnému sociálnímu cítění se obsírně věnuje nejen popisu kroje bohatých

¹² Kramář v názvu svých pamětí přímo uvádí jejich určení „pro dům a rodinu“, což vysvětluje malý náklad ve kterém byly vydány.

¹³ Voborník, Josef, *Město Vysoké pod černými lesy, Krkonoši a nad Jizerou, Vysoké nad Jizerou 1908*, s. 40, rukopis v archivu Daniela Dědovského

¹⁴ Jedná se o otce spisovatele Antala Staška. Paměti sepsal na synovu žádost v roce 1901, publikovány byly pod názvem *Stanovské kořeny* až r. 1984; klasičtí národopisci je tedy znát nemohli.

sedláků, ale zejména pracovnímu i svátečnímu oděvu drobných rolníků, děveček a čeledínů, které zaměstnával na svém statku.

Poslední regionální publikací zabývající se odíváním na Vysocku je kniha Františka Jílka-Oberfalcera (1890-1973) *Jak žili naši otcové: Mezi písmáky pod Krkonošemi*¹⁵. Jedná se o pokus o zpracování vybraných aspektů duchovní i hmotné kultury Vysocka. Autor jako jediný vědecký pracovník (ač ne etnograf) věnoval odívání na Vysocku samostatnou kapitolu a jako první se věnoval studiu lokálních písemných pramenů ve vztahu k historii oděvu. Jílek cituje pasáže z pamětí Kramáře i Zemana, aniž by je komentoval či s nimi jinak dále pracoval; doplňuje však některé podrobnosti o ženském oděvu, které získal od informátorů v regionu.

Další regionální autoři, zejména akademický malíř Jaroslav Skrbek a spisovatel Zdeněk Rón se oděvní tematikou na Vysocku dotýkají již pouze okrajově a ve svých dílech sledují již jiné cíle. Přesto v nich lze dohledat roztroušené zmínky a komentáře, mnohdy informující o cenném detailu nebo umožňující komparaci s jinými prameny.

Jak patrně z přehledu, regionální literatura nám poskytuje svědectví o svátečním i pracovním odívání měšťanů, sedláků a rolníků na Vysocku. Snad proto, že jejími autory jsou vesměs dobře situovaní muži, nalezneme zde především poměrně detailní rozbor oděvu mužského. K odívání žen na Vysocku se pak vztahuje řada doposud nepublikovaných pramenů, jejichž autorkami či zapisovatelkami jsou vždy významné ženské osobnosti regionu.

Při studiu starších archivních pramenů, především cechovních záznamů, soupisů pozůstalostí a samotných hmotných oděvních součástí představuje problém především velký požár Vysokého v roce 1834, kdy až na jednu pazdernu shořelo celé horní město, tehdy dřevěné. Popelem lehla kromě architektonicky cenných domů i stará radnice včetně divadelního inventáře a historických písemností v ní uložených; lidé ze svých obydlí stačili zachránit pouze nepatrné množství majetku. Takto si nad tragédií povzdechl vysocký učitel Nečásek: „Je jisto, že všude jinde v soukromých domech shořely různé památné věci, které by sloužit mohly za pramen k dějinám města Vysokého, různé písemnosti (...), mnoho starých památných knih, náradí, domácího zařízení, skla, porculánu, šatstva a pod. (...) kulturní ztráta je nedocenitelná a nenahraditelná!“ (Nečásek, Mařatka 1934).

Dochované archivní prameny se až na několik výjimek nedotýkají problematiky mužského oděvu a soustředí se především na oděv ženský. Tento fakt je dán tím, že vznikaly na základě sběrů a národopisných dotazníků až po etablování Vlastivědného muzea pro Vysoké

¹⁵ Jílek-Oberpfalcer, František, *Jak žili naši otcové: Mezi písmáky pod Krkonošemi, Vrchlabí 1946; 2. opravené vydání vyšlo pod jménem: Jílek, F, Ze života našich otců, Liberec 1960*

nad Jizerou a okolí po roce 1930, kdy již v terénu nebyl lidový oděv aktivně nošen a nebyla známa jeho podoba. Pozornost se proto soustředila zejména na rekonstrukci ženského oděvu pro folkloristické akce a účely. Nejucelenější popis ženského kroje nalezneme v rukopise významné osobnosti Semilská Růženy Práškové-Pluhařové (1904-1980), zakladatelky a dlouholeté vedoucí národopisného tanečního souboru Krakonoš¹⁶ v Semilech, žačky Isadory Duncanové. Postřehy Růženy Práškové-Pluhařové vrhají nové světlo do problematiky lidového oděvu v celé krkonošsko-jizerské kulturní oblasti; nutno však podotknout, že autorka tyto informace získávala téměř výhradně na Vysocku - jednak z ústních výpovědí pamětníků, zejména své matky Zdeňky Práškové a jejích dvou sester Anny a Boženy Skrbkových, jednak z hmotně dochovaného kompletního ženského kroje v majetku rodiny. Poznatky o okolních mikroregionech v rámci krkonošsko-jizerské kulturní oblasti pak čerpala z oděvů dochovaných v regionálních muzeích.

Růžena Prášková-Pluhařová podrobně studovala dochované oděvní součásti zejména kvůli rekonstrukci krojů pro svůj národopisný soubor Krakonoš, se kterým v 50. letech vystupovala na folkloristických slavnostech po celé republice. Jelikož nebyla příznivkyní cizích svérázných motivů, snažila se rekonstruovat kroje podle starých vzorů a v rámci možností z původních materiálů. Soubor pak v krojích tančil především pojizerské tance. Rukopis popisující autentickou podobu a některé funkce ženského oděvu na Vysocku pak vznikl právě jako návod pro zamýšlenou rekonstrukci místního kroje; nalezneme v něm proto detailní popisy všech jednotlivých ženských oděvních součástí s uvedením jejich místních (nářečních) názvů spolu s v ostatních pramenech se nevyskytujícími unikátními informacemi o výrobě a v neposlední řadě fyzické (a v nástinu i magické) funkci ženského oděvu v Podkrkonoší (rozumějme u jeho nejmladší podoby v druhé polovině 19. století).

Dalším významným pramenem k poznání zejména k výrobě oděvu a péči o něj jsou odpovědi na národopisné dotazníky a záznamy rozhovorů a pamětníky prováděné paní Františkou Jandovou, ředitelkou vysockého muzea zejména v 50. letech. Tyto prameny vesměs tvoří přepisy přímé řeči zapsané hovorovou češtinou s prvky místního nářečí. Bohužel ne vždy zde nalezneme údaj o věku a rodném příjmení jak informátorek, tak i osob, o nichž se v textu hovoří. Tato data jsem však většinou úspěšně dohledal ve výpisech z matrik, soupisech majitelů domů ve Vysokém a složkách s osobními pozůstalostmi ve vysockém muzeu.

Cenným pramenem zejména k záležitostem vysockých cechů se mi staly údaje v rukopisech vysockého kaplana z let 1899-1918 P. Josefa Voborníka (1896-1955), který se dlouhodobě

¹⁶ *Národopisný taneční soubor Krakonoš existoval v letech 1950-1963.*

a důkladně zabýval historií města Vysokého. Doplňující informace o oděvu, ekonomické, kulturní i sociální situaci v mikroregionu, jako i o názorech a povaze zdejších lidí jsem čerpal z rukopisů Josefa Skrbka-„Korábu“ (1876-1951). Skrbek, vyučený kovář, nazval své paměti Vzpomínky bývalého vysockého kluka a napsal je až na výjimky celé v místní modifikaci podkrkonošského nářečí, které i gramaticky popsal a zpracoval. Zaměřuje se na Vysoké nad Jizerou v 80. a 90. letech 19. století a monograficky popisuje tehdejší život. Ze Skrbkových rukopisů se dozvídáme vše podstatné o vysockých řemeslnících a řemeslech, zemědělství, dobytčích trzích, jarmarcích, interetnických vztazích, podivínech a postavičkách, ale i lidové architektuře, urbanistické situaci jednotlivých městských částí a stavebním ruchu, spolkovém životě a oslavách, folkloru a lidové stravě popisovaného období. Oděvu bohužel Skrbek nevěnoval samostatnou kapitolu a zmínky o něm nacházíme porůznu roztroušené v jednotlivých kapitolách jeho pozoruhodných pamětí.

3. Historický, ekonomický a etnický vývoj Vysocka.

Vymezení mikroregionu

Vysoké nad Jizerou bylo založeno již před rokem 1350 a k roku 1354 se váže první písemná zmínka o městském titulu. Město vzniklo jako hospodářské centrum nístějského panství, které patřilo rodu Valdštejnů; zároveň však plnilo funkci střediska sklářské výroby. Sklářské hutě působily v samotném městě i okolních vesnicích nepřetržitě od 14. do 17. století, kdy se sklárny definitivně přestěhovaly za dřevem výše do hor¹⁷. Na existenci sklářských hutí dodnes upomíná nejen název obce Sklenařice¹⁸, ale i množství pomístních názvů¹⁹. Sklářství na Vysocku výrazně prosperovalo a udrželo se po staletí také díky poloze města, jímž již ve 14. století procházely 4 obchodní cesty mezinárodního významu. Po odchodu sklářů sloužily tyto komunikace dále k obchodním účelům (dodnes jsou některé jejich úseky využívány a známy jako „trhovice“), přičemž jejich význam a charakter umožnil plynulou rekvalifikaci Vysokého ze sklářského centra na město trhové.

Nístějské panství pak vzniklo právě z výše popsaných ekonomických důvodů a hrad Nístějka sloužil jako ochrana nejen sklářského průmyslu, ale též oněch významných obchodních cest. K panství patřily kromě města Vysokého obce a osady Tříč, Stará Ves, Sklenařice, Blansko²⁰, Jesenec²¹, Makov a celé Pasecko²² a snad i Zlatá Olešnice.

V létech 1332-1350 byl ve Vysokém postaven kostel sv. Kateřiny Alexandrijské a zřízena farnost. Kolem roku 1390 vystřídali své příbuzné na Nístějce Vartenberkové a 1422 se připomíná jako držitel panství katolík Václav z Jenštejna a roku 1459 připadl hrad i panství

¹⁷ V archivu města Prahy se zachovala listina z 15. listopadu 1376, v níž se sklář Mikuláš Quayssar z Vysokého zavazuje dodat 3200 skel Hanušovi z Hlohova (ve Slezsku) a sice vůz ve středopostí a vůz o letnicích (Voborník 1908).

¹⁸ Hut' zde byla odkryta archeologickým výzkumem v roce 1957.

¹⁹ Dodnes používané jsou pomístní názvy „U pece“ (při cestě do Stanového) a „Hutnišťata“ (na Sklenařickém katastru).

²⁰ Blansko dnes tvoří městskou část Jablonce nad Jizerou, historicky však osada patří částí ke Tříči a částí ke Sklenařicím (hranice katastru se zde neustále měnila až do 20. století).

²¹ Jesenec tvoří zadní část Blanska, nejedná se tedy o obec Jesenný.

²² Makov je jednou z několika původních osad ze kterých vznikla obec Paseky nad Jizerou. V popisované době Paseky ještě neexistovaly.

coby odúmrtí králi Jiřímu z Poděbrad. V roce 1460 bylo nístějské panství sloučeno s návarovským a 1519 se již Nístějka připomíná jako „hrad pustý“.

Husitské války Vysocko téměř nepoznamenaly a oblast zůstala z náboženského hlediska poměrně kompaktní, stejně jako přilehlé Semilsko. Situace se postupně měnila od roku 1515, kdy drželi návarovské zboží páni ze Smiřic. Smiřičtí zvali do oblasti nekatolické kněze, zejména pak luterány, kteří postupně zatlačili katolickou církev do pozadí.

Pohromy třicetileté války zuřící v kraji se Vysocku téměř vyhnuly, i když bylo město několikrát v přímém ohrožení; uprostřed války v roce 1635 se zde připomíná na místní poměry nebývale velký trh na dobytek.

V roce 1623 získal návarovské panství Albrecht z Valdštejna. O rok později jej začlenil pod panství semilské a přikázal odvolat protestantské duchovní. Na jejich místo byli dosazeni kněží katoličtí. V rekatolizaci pokračoval po Valdštejnově smrti i nový majitel hrabě Mikuláš Desfours, který r. 1660 osvobodil město od robotních povinností a ponechal si pouze službu na lovech.

Hrabě toto rozhodnutí učinil na základě žádosti, kterou si podali vysočtí konšelé, přičemž celý akt odůvodnil městu pouze stručnými slovy „na důkaz přátelství a pro jeho věrnost“. Desfours, kterého r. 1648 poddaní vykoupili ze švédského zajetí, skutečně projevoval svou vděčnost různými úlevami. Již roku 1650 slevil okolním vesnicím polovinu úroční dávky ovsa (město Vysoké tuto povinnost nemělo). Domnívám se, že Vysočtí, kteří se na vyplacení svého pána aktivně nepodíleli, obratně využili této situace a ozvali se, díky čemuž rovněž dosáhli výhody pro své město. Dalším důvodem pro zrušení roboty mohla být pro hraběte rekatolizace Podkrkonoší, která postupovala jen velmi pomalu. Prokázáním dobré vůle pak také mohl posílit své postavení v problémovém regionu coby prevenci před případnými selskými bouřemi, které se přesto velmi záhy nevyhly ani samotnému Vysocku (1668). Zrušení roboty zde nelze odůvodňovat ekonomickými argumenty. Důkazem tohoto tvrzení je i fakt, že robota byla zrušena pouze pro samotné město Vysoké nad Jizerou a okolním podstatně chudším vesnicím tato povinnost zůstala až do roku 1690, kdy jim bylo umožněno se z roboty vyplácet. Především proti robotním povinnostem bylo namířeno zmíněné povstání z roku 1668, tvrdě potlačené turnovskými střelci.

Rod Desfours držel město až do roku 1748, kdy se pánem semilského panství stal František Václav Caretto hrabě z Millesima, který r. 1759 osvobodil Vysoké od daně 12 zlatých, jež město, prosperující více z trhů než zemědělství, platilo vrchnosti místo odvodu 15 mandel obilí. Roku 1816 přešlo panství do majetku obchodnické rodiny Veithů, od nichž jej v roce

1824 získal Karel Alain kníže Rohan; Rohanové pak drželi Vysoké až do reformy v roce 1850.

Jak již bylo řečeno, město Vysoké téměř po celou dobu své existence ekonomicky prosperovalo nejprve ze sklářského průmyslu a od poloviny 17. století zde dominují zisky z trhů a jarmarků. Postupem času nastala diferenciací trhů na dobytčí, které probíhaly v městské části Zákostelí a trhy se zemědělskými plodinami, které se konaly na vysokém náměstí. Z dobytčích trhů se v 19. století vyčlenily trhy kozí, konané samostatně na tzv. Kozím plácku v Zákostelí. S rozvojem trhů se začínalo zvětšovat i zemědělské zázemí města a obyvatelstvo okolní obcí, ekonomicky provázané se svým centrem, zintenzivňovalo produkci plodin.

Roku 1654, tedy v době odcházení sklářských hutí z regionu, se ve Vysokém věnovalo zemědělství 15 sousedů (hospodářů) a 5 chalupníků (k tomu se uvádějí ještě 2 pusté sousedské živnosti, zřejmě opuštěné z náboženských důvodů) na 417,212 Ha zemědělské půdy²³. Dále zde bylo 12 zahradníků, tj. domkařů platících ze zahrad k záduší. Vysoké městské role jsou v tehdejší katastru označeny prostřední jakostí, zatímco okolní vesnické jako neúrodné. Oséváno bylo pouze 127,753 Ha, zbytek tvořily louky a pastviny.

Roku 1721 se ve Vysokém připomíná 29 hospodářů, 38 domkařů a 16 podruhů; 1788 již 70 hospodářů a 115 domkařů. Podle Josefínského katastru z roku 1788 se ve Vysokém využívalo 544,330 Ha²⁴ půdy a podle měření v roce 1842 již 621, 106 Ha²⁵ na 42 rolích. Pěstovalo se převážně žito a oves, dále hrách, len, jetel, brambory, zelí a tuřín (zvaný „dumlíky“) a vzácně i mrkev. Jetel se pěstoval původně pouze jako krmivo pro dobytek, později i na semínko, které mělo značnou cenu a až do 70. let 19. století se vyváželo do Ameriky. Žito se většinou prodávalo do německých území a do Slezska. K setbě lnu se používalo dovážené semínko, pro které jezdili formani do střediska obchodu lněným semínkem - slezské Zaháně (Sagan). Zde nakoupené semínko pocházelo z Pobaltí a velmi dobře se hodilo pro klimatické podmínky na Vysocku. Domácí semínko se prodávalo „do kraje“.

²³ Pro přehlednost jsem údaje přepočítal z původních měrných jednotek; v katastru je uvedeno 725 strychů půdy, oséváno 222 strychů. Strych je starší označení pro jitro; v jitrech a sázích jsou také udávány výměry v pozdějších katastrech. Obecně platí, že 1 jitro = 0,5754642 Ha a 1 sáh = 0,0003596 Ha. Jedno jitro se dělí na 1600 sáhů².

²⁴ 945 jiter 1420 sáhů.

²⁵ 1079 jiter 473 sáhů.

Druhým nejvýznamnějším zdrojem obživy po zemědělství a s ním spojených řemeslech tvořilo na Vysocku přádelnictví a obchod přízí. Sklizený len se močil rozestřením po polích, kde byl vystaven dešti a rose. Následně se vysušil v pazdernách, kde jej pak dále zpracovávaly ženy na trdlících. Část vytřeného lnu se prodala obchodníkům, zbytek se vochloval na vohlicích a spřádal v chudších domácnostech i selských statcích v letních i zimních obdobích, kdy nebyla jiná zemědělská práce. Přádlo se na Vysocku vyplácelo až do poloviny 50. let 19. století, kdy je vytlačila strojní výroba a nový materiál - bavlna. Pěstování lnu se však vyplácelo a rozšiřovalo až do 70. let, jelikož jej vykupovala továrna v Tanvaldě. Prodejní cena jednoho korce ($2877,315 \text{ m}^2$) pole na Vysocku činila v době rozmachu lnářství 400 Zl, po úpadku pěstování lnu v 70. letech 19. století klesla na 80Zl²⁶.

Z let 1690-1709 se zachovaly kompletní „obecní počty“. Hlavní příjem plynul z pronájmu obecních palouků, polí a drah (21 Zl 8 Kr) a ze splátek úroků z půjčených peněz.

Zisky z polí jako i dobytek býval prodáván na slavných vysockých trzích. Roku 1703 zde byly potvrzeny 3 výroční trhy (jarmarky) a nově zaveden trh týdenní, konaný každou sobotu. Později přibyl čtvrtý výroční trh.

Značnou prosperitu mikroregionu dokládají i příjmy vysockého faráře po obnovení zdejší fary v roce 1700, neosazené od konce třicetileté války. Farář dostával desátkem od rolníků $3,37 \text{ m}^3$ žita a stejné množství ovsa²⁷, za 60 zlatých různých jiných dávek ročně a štolu. Rolníci z Vysokého, Sklenařic, Tříče a Staré Vsi orali a vláčeli na farních polích a spolu s roprachtickými rolníky dováželi vysockému faráři $136,48 \text{ m}^3$ plaveného dříví z panských lesů²⁸. Domkáři ze čtyř výše jmenovaných obcí obstarávali ostatní práce na farských loukách a polích. Z panských důchodů dostával vysocký farář 50 Zl. ročně a ze zemského fondu 100 Zl. Z panského pivovaru obdržel z každé várky 1 sud dobrého a 1 sud prostředního piva.

Vysocká farnost zahrnovala v této době i území nynějších farností pasecké a roprachtické. Roprachtická farnost se oddělila roku 1755 a pasecká plně až r. 1852.

Z let 1851 a 1856 se dochovaly přesné údaje o množství dovezeného zboží na vysocké trhy. V roce 1851 se na trh dovezlo $420,645 \text{ m}^3$ pšenice, $1468,523 \text{ m}^3$ žita, $30,239 \text{ m}^3$ ječmene, $589,712 \text{ m}^3$ ovsa, $260,929 \text{ m}^3$ brambor a $2320,372 \text{ m}^3$ ostatních plodin, tedy

²⁶ Stašek, Antal, *Ze života podkrkonošského lidu v polovině předešlého století*, in: *Národní listy*, ročník 78 č. 327, 20. listopadu 1933, s. 4

²⁷ 36 korců. 1 korec = $0,09362 \text{ m}^3$

²⁸ 40 sáhů. Zde se jedná o kubickou měrnou jednotku; sáh dřeva činil $3,412 \text{ m}^3$

kukuřice, kukuřičné krupice, jáhel, rosy (prosa), krup, hrachu, čočky a vikve²⁹. V roce 1856 to bylo 3948,236 m³ pšenice, 24503 m³ žita, 86,692 m³ ječmene, 428,405 m³ ovsa, 515,004 m³ brambor a 2172,546 m³ ostatních plodin³⁰. Průměrná prodejní cena jednoho korce (93,62 Kg) plodin dobré jakosti dovezených na vysoké trhy v těchto letech činila 7 Zl 7 Kr pro pšenici, 5 Zl 24 Kr pro žito, 4 Zl 6 Kr pro ječmen, 3 Zl 3 Kr pro oves a 2 Zl 30 Kr pro brambory.

Svébytnou zemědělskou plodinou prodávanou na speciálních trzích bylo vysoké červené zelí se špičatými hlávkami (*obr. 5*) Sazenice tohoto zelí (tzv. hlavatka) se pěstovaly téměř výhradně na 44 políčkách v chráněném území na jižních svazích staroveského návsi, které dodnes nese název Hlavatišťata. Políčka obec pronajímala pěstitelům ve veřejné dražbě. Vypěstované sazenice si pak lidé rozsázeli na svá vlastní pole. Sklizené zelí tvořilo jednu z nejvýznamějších složek místní stravy; na trzích se prodávaly pouze přebytky. Záznamy o počtech vypěstovaného a prodaného zelí se nedochovaly; o masovém pěstování zelí se na Vysocku se však dozvídáme z mnoha pramenů³¹.

Se zemědělskou produkcí byla úzce spjatá i výroba řemeslná. Každá obec na Vysocku měla základní zázemí v podobě řemeslných dílen, největší koncentraci řemesel pak nacházíme v samotném městě. Roku 1854 provozovalo svou živnost ve Vysokém 8 pekařů, 4 mlynářů, 3 perníkáři, 1 cukrář, 6 řezníků, 11 hostinských, 15 tkalců, 1 barvíř, 6 krejčích, 1 kloboučník, 2 jircháři, 4 kožišníci, 1 rukavičkář, 8 ševců, 2 truhláři, 2 bednáři, 2 kováři, 2 klempíři, 1 kolář, 1 soustružník, 1 sekerník, 1 sedlář, 1 rytec, 1 zámečník, 1 nožíř, 2 hrnčíři, 1 hodinář, 1 knihař,

²⁹ Tedy 4493 korců pšenice, 15686 korců žita, 232 korců ječmene, 6299 korců ovsa, 2787 korců brambor a 24785 korců ostatních plodin.

³⁰ 42173 korců pšenice, 361733 korců žita, 926 korců ječmene, 4576 korců ovsa, 5501 korců brambor a 23206 korců ostatních plodin.

³¹ Asi nejpoetičtější komentář k množství vypěstovaného zelí na Vysocku podává Josef Skrbek-*“Korábu”*: *“Přectaute si, že v těch místech co sou tejdě chodniky, bejvaly před padesáti lety vo každým terhu hromady zeli kolem dokola, nebo zas formanský vozy se zelím. Za každou hromadou stála tetka, za každou fůrou strejc s fajfkou ze všech horoucích pekel, gde se červený zeli sázelo, teda ze Starýusi, z Roztok, ze Škodějova, z Příkrýho, ze Skenařic, z Tříče, z Ropratic, ze Stanovýho, z Trojánek, z Jilma - zkrátka vodušad.*

Tenkrát se nasázelo zeli na Vysočtě pomalu tolik jako tejdě bramborů a všecko se to prodalo a vodvezlo do poslenní hlavičky. Spomínám eště, dyž akorát nebyl terch, co toho tí formaní eště vodvezli mezi tejdnem na Smeržouku a na Tonvald, nebo všelijacej strejci na trakařích a v krúsních. Taky eště spomínám na tý kúpy nevokleštěnýho zeli, co míval eště každěj před domem, zas na druhěj terch - anu dyby to šlo dát všecko co sem říkal, na jennu kúpu, věřte mně to nebo né, byl by z toho vopraudu za tý léta pomalu nověj Kokerháč, možná drobek menčí, ale ne vo mnoho.” Skrbek-*“Korábu”*, Josef, *Vo vysockým červeným zeli a jenním verzem vo hlavatišťatech*, s. 65, in: *Vzpomínky bývalého vysockého kluka, rukopisy z let 1938-1945 v archivu rodiny Čermákovy.*

1 hřebenař, 1 mydlář, 1 kominík, 7 kupců a kramářů, 1 přezák, 4 obchodníci střížným zbožím, 1 obchodník koží, 4 obchodníci obilím, 3 krupaři, 2 železáři a 4 hokynáři³².

Josef Skrbek-„Korábu“ pak podává podrobnou zprávu o stavu řemesel k roku 1883, kdy ve Vysokém působili 1 pilníkář, 2 nožíři, 4 zámečníci, 1 oružník, 1 mydlář, 1 řezbář, 1 hřebenař, 1 kameník, několik pasířů a hodinářů, 1 provazník, dále 3 klempíři, 3 knihaři, 4 perníkáři, 4 řezníci, 4 kováři, 4 koláři, 6 truhlářů, 2 sedláři, 3 mlynáři, několik sekýrníků, 3 kožešníci, 1 jirchář, 3 kloboučníci, 3 rukavičkáři, 3 perleťáři, několik domácích tkalců a mnoho obuvníků a krejčích. Skrbek sice neudává přesné počty některých řemeslníků, zato specifikuje obchodní zaměření vysockých kupců: „Kupců ve Vysokém bývalo šest. Byly to obchody koloniální. Kromě koloniálního zboží se prodávala u Brožů kořalka, galanterie a textilie, u Zemánků kořalka a kůže, u Vincenců kořalka a železo, u Farských krejčovské potřeby, u Hladíků železo, u Nečásků kořalka a sklo³³.“

Od roku 1849 se na Vysocku začal péct perník z pšeničné mouky, jemuž se říkalo "pumprnikl". Z žitné mouky se pekl levný černý perník, který se používal na strouhání. Vysocký perník se brzy stal vyhlášeným zbožím, proslulostí srovnatelným s vysockými bačkami a zelím.

Vysočtí řemeslníci byli tradičně sdruženi do 5 cechů obnovených roku 1700. Cechy se každoročně účastnily slavnosti Božího Těla nesením "žengroutů" (t. j. cechovních praporů na vysoké žerdi) v průvodu, který obcházel čtyři cechovní oltáře (pekaři svůj oltář neměli, již v osmdesátých letech 19. století jich bylo jen pět), vlastnily i další cechovní insignie (dnes uložené ve Vlastivědném muzeu pro Vysoké nad Jizerou a okolí) a konaly pravidelné schůze.

K zániku cechovních obyčejů vedla až elektrifikace města v letech 1922 – 1924, po které již nebylo možno projít s vysokými "žengrouty" pod dráty elektrického vedení na náměstí. Pod vlivem církve československé zanikly brzy i bohaté slavnosti Božího Těla spojené s katolickou liturgií. Nejprve se omezily na malý průvod kolem vysockého katolického kostela sv. Kateřiny alexandrijské a posléze pouze na pobožnost uvnitř chrámu.

Úpadek cechovních obyčejů a nástup industrializace reflektovala i samotná řemeslná produkce. V osmdesátých letech 19. století však zaznamenáváme v regionu prudký nárůst bačkorářských dílen: „Vono se ale za stara říkávalo, že na Vysokým jen šeuců a bačkorářů s tovaryšema je pár set.“ (Skrbek-„Korábu“ 1937-1945).

³² Státní okresní archiv Semily, Archiv města Vysokého nad Jizerou 1612-1945 (1955), Bystrá nad Jizerou 1992

³³ Skrbek-„Korábu“, Josef, *Vo vysockejch řemesnicích*, in: *Vzpomínky bývalého vysockého kluka, rukopisy z let 1939-1945 v archivu rodiny Čermákovy*.

Z množství prodáváného zboží a koncentrace řemeslné výroby je dobře znatelný ekonomický význam Vysokého nejen pro celý mikroregion, ale i výjimečnost města v rámci celé krkonošsko-jizerské kulturní oblasti. Na jarmarky a trhy se sem sjížděli kupci z oblastí od Náchodska po Hejnice a od Jelení Hory po Kozákov. Vysočtí formani podnikali dálkové cesty za obchodem do Vídně a Terstu; dovezené zboží pak ve městě prodávali o výročních trzích³⁴.

Zvýšená míra importu zboží z ciziny příznivě ovlivňovala ekonomickou situaci ve městě, obchodníci ze vzdálených regionů se však ve Vysokém neusazovali a objevovali se právě pouze ve dny trhů. Cizí prvky do lokální kultury tedy skrze trhy a jarmarky pronikaly spíše sporadicky než masově. Trhy poskytly odbytiště místním zemědělcům, kteří se na nich vykládali se svými výpěstky a byli na ně ekonomicky fixováni, a také nemalé příjmy městské pokladně z pronájmu míst na náměstí pro stánky trhovcům. Jarmarky sloužily nejen jako centrum obchodu, ale i zábavy; jarmark umožňoval setkávání lidí z okolních vesnic, kteří si zde vyměňovali informace a vyprávěli příběhy. Návštěva jarmarku byla vždy spojená s posezením v některé z místních hospod, hraním „bulijé“ (kuželek), poslechem kramářských písní, jinými různými atrakcemi a večerní taneční zábavou.

Jak patrně, město Vysoké nad Jizerou s okolními obcemi tvořilo výjimečný a v rámci krkonošsko-jizerské kulturní oblasti nezvykle bohatý mikroregion, téměř nezasažený průmyslem diktujícím obyvatelům okolních regionů nový životní styl. Velké továrny vznikaly zejména v údolích řek, kde využívaly vodní energii, oblast Vysocka pak zabírá území od těchto řek buď oddělené přírodními bariérami, nebo dosti odlehlé. Vyskytly se sice případy, kdy lidé chodili několik hodin pěšky z Vysokého či okolních vesnic na práci do 19 kilometrů vzdálené továrny v Tanvaldu, většinou to však bylo jen několik nuzných chalupníků a žen chudších řemeslníků, které tímto přispívaly do rodinného rozpočtu v dobách nedostatku nebo v zimním období, kdy nemusely pracovat na poli. Jedná se tedy o jednotlivce, nikoliv o celek. První továrna poblíž Vysokého vznikla z bývalého mlýna na Hradsku až v letech 1883-1884 a stala se jediným průmyslovým střediskem na Vysocku do roku 1904, kdy firma Kramář postavila malou textilní továrnu ve Staré Vsi. Dalším konzervativním činitelem se pro mikroregion stala značná vzdálenost od železniční sítě. Dráhy procházely údolím Jizery a Kamenice, přičemž se vyhýbaly velkému převýšení, které by bylo nutno překonat k dosažení města Vysokého. Koňská síla zde tak vedle chůze zůstala

³⁴ Josef Skrbek-*“Korábu” vzpomíná na pokřik trhovců “Kúpte octa od Triesta!” Srovnej Lukáš, Václav, Vysoké nad Jizerou, pohledy do minulosti dávné i nedávné, s. 21, Vysoké nad Jizerou 1992 a dále Skrbek-“Korábu”, Josef, vo vysockejch terách a jaký tam bejvávaly jarmarky, in: Vzpomínky bývalého vysockého kluka, rukopisy z let 1938-1945 v archivu rodiny Čermákovy.*

dominantním dopravním prostředkem do zavedení pravidelné autobusové dopravy v roce 1923 (Lukáš 1992).

Z geologického členění mikroregionu je dobře patrná jeho kompaktnost a jistá uzavřenost přírodními bariérami od okolních průmyslových oblastí. Ačkoliv těsně přiléhá k Jizerským horám, náleží samotná Vysocká hornatina geograficky k nejzápadnějšímu cípu Krkonošského podhůří; do Podkrkonoší ovšem spadá mikroregion i kulturně (místní lidé dodnes cítí silnou příslušnost ke krkonošskému regionu, historický název města používaný ještě P. Voborníkem r. 1908 zní "Vysoké nad Jizerou a pod Krkonoši"). Město Vysoké nad Jizerou pak leží v lokalitě s ideálními přírodními podmínkami, jaké nenalezneme jinde v širokém okolí:

Unikátní je zejména blízkost několika silných vodních zdrojů v kombinaci s polohou na poměrně rozlehlé a rovinaté výšině v nadmořské výšce 703m, která umožňuje růst obce a poskytuje i vhodné prostory pro zemědělské využití. Vysocká hornatina o rozloze 119,29 km² je charakteristická svou plochostí, kterou narušuje síť hlubokých, avšak široce rozevřených údolí. Geologický podklad je zde tvořen staropravohorními fylity, metadiabasy, zelenými břidlicemi místy s krystalickými vápenci až dolomity a metakvarcity³⁵. Tím se značně odlišuje od samotných Krkonoš a Jizerských hor, kde převládá křemenité složení hornin s nižší bonitou půdy.

Z uvedeného historicko-ekonomicko-geografického přehledu shledáváme, jak problematickým úkolem je přesné stanovení oblasti Vysocka po kulturní stránce. Ačkoliv se pojem Vysocko již plně etabloval v odborné i regionální literatuře, téměř každý autor jej uchopil a operuje s ním dle svých vlastních kritérií. Tvůrci odborné i regionální literatury zpravidla účelově odvozují vymezení Vysocka od tematického zaměření své práce. Je pozoruhodné, že kromě historických a geografických aspektů zatím až na jednu výjimku nebyly vzaty v potaz faktory etnické, ekonomické a sociální, přestože tyto činitele mají na kulturní utváření mikroregionu rovněž zásadní vliv.

Někteří autoři se pro problematičnost hranice farnosti přiklánějí k využití území vysockého samosprávného a soudního okresu, zřízeného v roce 1876 a trvajícího do roku 1928. Okresní soud, berní úřad a notářství však městu vydržely až do roku 1949, kdy je zrušila správní reforma. Okres zahrnoval obce Vysoké nad Jizerou, Tříč, Sklenařice, Paseky nad Jizerou, Horní Dušnice, Jablonec nad Jizerou s osadami Bratrouchov a Buřany, Helkovice, Přívlačka, Roprachtice, Stará Ves, Lhotka, Stanový a Zlatá Olešnice. Použití hranic vysockého okresu pro definici mikroregionu je problematické zejména z důvodu jeho vzniku v pozdním období,

³⁵ *Krajský úřad Libereckého kraje, Vysoké nad Jizerou-Roprachtice, studie k záměru vyhlášení přírodního parku, Liberec 2005, s. 6*

kdy již nemohl mít na utváření místní kultury velký vliv. Okres byl navíc vytvořen podle kritérií etnických, takže zahrnoval některé české obce patřící do té doby k převážně německojazyčnému rokytnickému okresu. Tyto obce, jmenovitě Jablonec nad Jizerou (bez Blanska), Horní Dušnice, Buřany a Bratrouchov, situované ve stráních na opačném břehu Jizery než zbytek okresu, vykazovaly značné kulturní odlišnosti jednak ve způsobu obdělávání půdy, jednak v nářečí³⁶.

Národnostně poměrně kompaktní složení vysockého okresu dokládají výsledky sčítání lidu k roku 1900. V okrese tehdy žilo 13 266 lidí, z čehož bylo 12 672 Čechů a 549 Němců. Nejvíce Němců žilo v Jablonci nad Jizerou (375 vedle 1016 Čechů); německé rodiny žily i v Pasekách nad Jizerou (70 Němců a 1270 Čechů), ve Vysokém (56 Němců a 1464 Čechů), v Buřanech (48 Němců a 1076 Čechů), ve Tříči (26 Němců a 800 Čechů) a ve Sklenařicích (19 Němců a 1134 Čechů). Ostatní obce okresu byly plně české (*obr. 6 a 7*). Po stránce náboženské roku 1900 žilo v okrese 54 evangelíků, 17 židů a 31 lidí jiného vyznání. Zbytek obyvatelstva byl katolický³⁷.

Náboženská situace se významně změnila po vzniku republiky. V roce 1921 bylo již 20,5% okresu bez vyznání, 53,8% katolíků a 24,4 % obyvatel se hlásilo k Církvi československé husitské. V roce 1930 zde bylo již pouze 40-50% katolíků³⁸.

V nejnovější době bývá za Vysocko označováno pouze několik obcí spadajících od roku 1974 pod ONV a dnes pod městský úřad Vysoké nad Jizerou. Jedná se o Helkovice, Horní Tříč, Sklenařice a Starou Ves.

Za doposud nejzdařilejší považuji pokus Josefa Skrbka-„Korábu“ z roku 1943 o vymezení mikroregionu z hlediska lingvistického. Pro Skrbka spadají pod Vysocko všechny obce, kde se hovořilo „po vysocku“, tedy místní modifikací podkrkonošského nářečí. Lingvisticky je tedy mikroregion ohraničen řekami Kamenicí a Jizerou z východní, západní i jižní strany, na severu pak tvoří hranici německé osídlení. Lingvistická hranice pak kopírovala i zlom kulturní. Jak již bylo řečeno, české obyvatelstvo za Jizerou se odlišovalo nejen mluvou, ale i způsobem zemědělství a kulturní inklinací k německé Rokytnici; stejně tomu je i v kraji za Kamenicí, kde panuje odlišné složení půdy a silné kulturní vazby na město Železný Brod.

³⁶ Josef Skrbek- „Korábu“ označuje toto nářečí za „mluvu zajizerskou“ či „druhostranskou“ (rozuměj z druhé strany Jizery), která je oproti vysocké formě méně zachovalá a značně narušená fluktuací. „Po zdejších“ se podle Skrbka mluvilo v okolí Vysokého, Pasek nad Jizerou, Stanového, Staré Vsi a Sklenařic, i když každá vesnice používala několik specifických a jinde se nevyskytujících výrazů.

³⁷ Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, Příprava ku kronice Karla Práška 1916, RK 239, IČ 13.290

³⁸ Ministerstvo vnitra a Státní úřad statistický, *Statistický lexikon obcí v republice Československé I.*, Praha 1934

Naopak obce uvnitř takto vytyčeného regionu historicky vykazovaly ekonomické propojení s Vysokým³⁹, které pro ně představovalo centrum obchodu a kultury. Konečně i po stránce oděvní panovaly zde panovaly určité odlišnosti od sousedních regionů Železnobrodská, Jilemnicka a distance od německého Rokytnicka.

Přikláním se ke Skrbkovu členění a oblast Vysocka chápu ve stejných hranicích pro jeho ekonomickou, lingvistickou i národnostní kompaktnost.

³⁹ *Vysoké nad Jizerou bylo do průmyslové revoluce městem větším a z ekonomického hlediska významějším než Semily, kde sídlilo panství. Několikrát se proto uvažovalo o přeložení sídla panství do Vysokého, myšlenka se však nikdy nerealizovala. Rada města Vysokého titulovala Semily ve svých dopisech městečkem ještě na počátku 19. století.*

4. Dětský oděv na Vysocku

Nejstarší zmínka kterou se mi podařilo dohledat o dětských oděvních součástech na Vysocku pochází z pera zdejšího lékárníka a starosty Josefa Kramáře, který ve svých Příhodách popisuje ošacení školních dětí ve 20. letech 19. století. Předběhl tím ostatní autory téměř o 40 let, jelikož další zprávy o dětském oděvu na Vysocku nalezneme až v různých výpovědích pamětníků pro místní muzeum, datovatelných od 50. a 60. let 19. století až do století 20.

Hodnota Kramářových údajů tkví zejména v jejich stáří, jelikož umožňují cenný vhled do období, z něhož na Vysocku o dětském oděvu nemáme jiných zpráv. Umožňují tak určité podchycení vývoje dětského oděvu při komparaci s pozdějšími lokálními, ale i ostatními prameny. Záznamy pořízené na Vysocku na základě národopisných dotazníků a besed s pamětníky jsou naopak zaměřeny na širší souvislosti a dovolují tak zasazení dětského oděvu do širšího kontextu lidové obřadnosti, víry a zvyklostí. Zatímco Kramářův komentář představuje pohled racionálně uvažujícího muže z vyšších společenských vrstev jenž logicky vykazuje od lidového prostředí začnou distanci, výpovědi především ženských pamětníků jsou pohledem přímých účastníků dění poskytující vhled do mentality i praktického života obyvatel mikroregionu v druhé polovině 19. století.

Dále již v pramenech i literatuře nalézáme pouze kusé a roztroušené zprávy o dětském oděvu, které nemají podstatné výpovědní hodnoty. K problematice snad ještě mohou přispět poměrně strohé zápisy v bozkovské školní kronice o darech šatstva chudým dětem, publikované roku 1996 ve sborníku k výročí školy v Bozkově. Zde se dozvídáme, že „pro chudé žáčky střevíce, punčochy a jiné oděvy obstarala“ vrchnost již na přelomu 18. a 19. století. V kronice se dále v průběhu let vyskytují záznamy o darech podobného charakteru, někdy dokonce s upřesněním a výjimečně soupisem darovaných oděvních součástí: roku 1832 tak děti obdržely obuv a punčochy od knížete Rohana, do 70. let 19. stol. se pak poměrně hojně vyskytují blíže nespecifikované dary bot a oblečení od vrchnostenských úředníků. Roku 1839 to byly pouze střevíce a punčochy, ale v roce 1848 „velebný pán Šalk dal chudým a pilným dítkám 10 párů juchtových bot, 2 plátěnné košile, 1 spotky, 1 vestu, což se vše 8. ledna ve škole rozdalo, a dále 2 kazajky a 1 zl z pokuty se rozdělil. (Hlava, Vacka 1996).

Bohužel, o původu darovaných oděvních součástí prameny mlčí, nemáme dnes tudíž jistotu, zda šlo o oděv vzniklý v regionu či dovezený odjinud. Jelikož však vestu, kazajku (třebaže jako vzácnost) a košili zmiňuje Kramář mezi běžným dětským oděvem v prvních desetiletích

19. století, je možné se domnívat, že chudé děti obdržely opravdu oděv v místě obvyklý, snad i od faráře na zakázku zhotovený přímo v Bozkově či okolí.

S oděvní tematikou se pojily již některé z četných výrazů, kterými lidé na Vysocku tradičně označovali stav budoucí matky v od počátečních fází těhotenství až k období brzy před porodem. „Už se ní krátí fěrtoušek“, „bude se berzo chystat do kouta“, „je široká“, „je v naději“, „chodí s outěškem“⁴⁰. "Krácení fěrtoušku" (zástěry) poukazuje na fyzické tloustnutí budoucí matky, podobně jako pojem "je široká". Žena, která se má "berzo chystat do kouta", bude již velmi brzy rodit. V těchto, jako i ve všech ostatních zjištěných výrazech pro pokročilou graviditu nalézáme úmyslné vyhýbání se vyslovení přímého označení pro těhotenství - tabuizaci – používanou pro ochranu před přilákáním pozornosti nežádoucích magických sil, ve které lidé v mikroregionu prokazatelně věřili ještě v první třetině 20. století⁴¹.

Na Vysocku, zejména díky konzervativnímu prostředí uchovanému izolovaností a ekonomickou soběstačností mikroregionu, nalézáme uplatňování mnoha živých reliktní lidové duchovní kultury v různých aspektech života ještě ve třetí čtvrtině 20. století. Problémem pro jejich výzkum však zůstává opomíjení krkonošsko-jizerské kulturní oblasti etnologickými badateli, kteří podobně jako u lidového oděvu vykazují pouze minimální zájem o folklor, lidové zvyky a rodinnou obřadnost.

V odborné literatuře se setkáváme pouze s marginálními poznámkami týkajícími se krkonošsko-jizerské kulturní oblasti. Hana Bretová tak např. zmiňuje a popisuje v jedné větě svého příspěvku Lidový oděv a textilie při narození a křtu dítěte povlak na peřinku z Pojizeří, což je však velmi rozsáhlá oblast zahrnující mnoho kulturních regionů severních i středních Čech; v knize Narození a smrt v české lidové kultuře se A. Navrátilová dotkla z Podkrkonoší pouze Hořicka a okrajově Jilemnicka, bližší informace k Vysocku nenalezneme ani u starší literatury zabývající se rodinnou obřadností a dětskou lidovou kulturou (Bartoš, Orlov).

Více se o projevech lidové víry a magie v životě na Vysocku dozvídáme od samotných písmáků a amatérských historiků. Až na Josefa Skrbka-„Korábu“, který mizení pověr, zvyků

⁴⁰ Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, IČ 21374, Dotazník o narození dítěte. Na základě besedy s pamětníky zpracovala F. Jandová r. 1951.

⁴¹ Silnou víru v démonické bytosti, ať již duchy, vodníky či bludičky v 90. letech 19. století popisuje Josef Skrbek-„Korábu“ ve článku *Vo samejch strašidlech* (vyšlo v *Pojizerských Listech* 1. 4. 1945). Srovnej Archivní materiál Vlastivědného muzea ve Vysokém nad Jizerou, OV 21 - Zvyky lidové, Odpovědi na Velký dotazník č. 15 - Tradice a lidové zábavy, slavnosti a zvyklosti jak se dochovaly do současnosti v r. 1978, F. Jandová, M. Štočková, posláno v prosinci 1978 Národopisné společnosti při ČSAV, 18000, Praha 1, Všešrdova 2: 10. a Archivní materiál Vlastivědného muzea ve Vysokém nad Jizerou, OV 96, IČ. 10239, Besedy o šití a švadlenách v lednu 1959.

a zejména "strašidel" lituje⁴², se však vesměs jedná o krátké kritické komentáře, jelikož regionální autoři ze svého filozofického stanoviska považovali tento aspekt života za nežádoucí a nanejvýš úsměvný. Většinou cítíme z jejich postoje jisté opovržení a někdy až stud a odpor se k těmto záležitostem vyjadřovat a hlouběji se jimi zabývat. Jejich práce tedy slouží spíše k doplnění či potvrzení informací získaných na základě národopisných dotazníků a besed vedených pracovníci vysockého muzea Františkou Jandovou (1896-1986) a Jiřinou Ďoubalíkovou (*1923). Obě dámy kladly značný důraz na podchycení ženského elementu v lidové kultuře Vysocka, díky čemuž vznikly cenné záznamy s touto tematikou.

Právě s vírou v nadpřirozené škodlivé síly souvisí mnohé aplikace magických ochranných prvků na oděv matky i dítěte. Postel rodičky na Vysocku obvykle stávala v koutě chráněném koutní plachtou, aby matka nepřišla k újmě "ofouknutím", ze kterého by mohla onemocnět a zemřít⁴³. Toto opatření zde mizí pozvolna teprve od 70. let 19. století, i když v některých domácnostech přetrvává až do první světové války. Příbytek rodičky vždy chránila rozmanitá magie proti vysoké poporodní mateřské i dětské úmrtnosti, oděv čerstvých matek a nemluvnat pak logicky zaznamenával silnou propojenost s magickými úkony a ochrannými obřady.

Ženy na Vysocku v prvních fázích průběhu těhotenství nevykonávaly ani neměly zakázáno vykonávat určité specifické činnosti a mohly tak "v naději" zastávat i ty nejtěžší práce. Také v šestinedělí zde nepředepisovali matce ležet a nevstávat po určitou dobu, jak tomu bývalo zvykem v jiných oblastech. V této době ovšem platil zákaz vycházení z domu⁴⁴.

Hluboko do 20. století věřili lidé na Vysocku běžně na uřknutí a uhranutí. Budoucí matka proto vždy na ochranu nosila na viditelném místě kousek červené textilie. Jiné nebezpečí představovalo "zhlídnutí", které pramenilo z nevzhledných předmětů, které se proto

⁴² "Potom ale začly časy, že se náh přestalo na strašidla věřit. Nigdo se ich už nechtěl zastávat. Vod pana školdozorce to začlo, pozastavil se nad pověřivostí už ve 2. třídě u žáků pana učitele Smerčka. Gdo na všecko říká né a né a zas né a né a zas né, takovej lidem se tejdě učeně říká že sou „vtělená negace“ at' už se mejlej nebo né. To byl náš pan školdozorce takovej. Nejvíc se to říkávalo vo advokátech, ale u nich tu negaci nese už jejich řemeslo. Ale tenkrát táhle negace vod školdozorce sedla i na kantory a tí začli dětem říkat, že strašidla žánny nejsou, né a né a né, že sou to jen pověry a gdesi cosi. Tak nám z toho všeho zbyly jen strašidla v zeli na zajíce nebo na třešních chrupkách na brabce." Skrbek-Korábu, Josef, *Vo samejch strašidlech*, in: *Vzpomínky bývalého vysockého kluka, rukopisy z let 1938-1945 v archivu rodiny Čermákovy*. Článek též publikován v *Pojizerských listech* 1. 4. 1945.

⁴³ Tato ochrana zpravidla fungovala oboustranně, jelikož se zbytek roniny potřeboval oddělit od ženy považované momentálně za nečistou. Na Vysocku o tomto aspektu funkce koutní plachty zpráv nemáme, lze jej však předpokládat.

⁴⁴ Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, IČ 21374, *Dotazník o narození dítěte*. Na základě besedy s pamětníky zpracovala F. Jandová r. 1951.

odstraňovaly budoucí matce z dohledu. Pokud by se v nich "zhlídla", dítě by se mohlo narodit postižené⁴⁵.

V červené barvě obecně lidé spatřovali znamení krve, která jednak představovala křesťanskou dimenzi, jednak znamení zrození nové krve života - dítěte. Jedná se ovšem také o lidovou homologaci života s ohněm, který je nyní ještě mladý a snadno uhasitelný, pročež vyžaduje ochrany a zvláštní péče. Právě velké množství a více významů jednotlivých transcendentních vlastností přiřítaných jednomu objektu, jehož magické účinky se tím násobí, je pro lidovou mentalitu a její praktické projevy charakteristická, jak patrně i z následujícího postupu, při němž účastníci porodu kombinují křesťanskou religiozitu s magickými úkony: po narození porodní bába políbila matku, pokřižovala dítě a položila jej pod stůl (podobná praxe fungovala i v jiných částech krkonošsko-jizerské kulturní oblasti, jak uvádí např. Navrátilová na Hořicku). Pomocnice z řad sousedek pro něj mezitím připravily koupel, do které rodiče dávali peníze porodní bábě. Vykoupané dítě pak uložili do kolébky a na peřinku umístili růženec. Ve Staré Vsi je doložen zvyk ihned po porodu otevřít na okamžik okna ve světnici, aby do místnosti vniklo světlo⁴⁶.

Textilie užívané při aktu narození, který lidé všeobecně považovali za magický okamžik, rovněž sloužily k rozmanitým numinózním úkonům.

V případě, že žena nechtěla mít další děti, schovávala křtící peřinku a nevynášela jí z domu. Kdyby vynesla peřinku ven, napodobila by cestu nemluvněte do kostela ke křtu, což mohlo přivolat nežádoucí těhotenství.

Proti uřknutí a uhranutí nosívali novorozenci červené čepičky "karkulky" a pentličky stejné barvy na krku nebo ve vláscích. Znovu se setkáváme s interkulturním ochranným významem červené barvy v souvislosti s uhranutím (z blízkého okolí známe v současné době na př. u Romů). Čepička chránila očka dítěte před démonickým pohledem, který se měl vždy stočit na výraznou, zrak přitahující červeň.

Ženy v šestinedělí nesměly přijít do styku s živly, které jim v tomto období nebyly přátelsky nakloněny, neboť je dráždil vznik nového života - nekoupaly se tedy a nevycházely zbytečně ven z domu, kde jim hrozilo "vofouknoutí" (ještě před první světovou válkou platil

⁴⁵ *Národopisná společnost československá - Dotazník o životě a kolébkách nemluvnat, zapsala F. Jandová 29. 8. 1959 in: Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, OV 21 – Zvyky Lidové*

⁴⁶ *K dotazníku č. 29 - Křestní a kmotrovské dary, zapsaly F. Jandová, M. Štočková 1978, in: Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, OV 21 – Zvyky Lidové*

pro matku přímo zákaz do "ouvodu" vycházet z domu). Především však nesměla chodit na zábavy nebo do veřejných místností: tradovalo se, že kdyby taková žena šla k muzice, strhla by se okamžitě pranice (srovnej Navrátilová, Alexandra, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 110). Při terénním výzkumu lidových zvyků v roce 2004 jsem našel doposud živé pamětníky této tradice: paní Jiřina Ďoubalíková (*1923) vypověděla, že za jejího mládí v Pasekách nad Jizerou při zábavě na den svatého Václava opravdu došlo k pranicí poté, co do společnosti přišla žena v šestinedělí.

Šestinedělka na Vysocku nosila na hlavě pro ochranu před ofouknutím šátek. Do kouta dostávala pouze lehká a nenadýmavá jídla - obzvláště nedoporučované bylo zelí či kroupy, které jinak tvořily podstatnou složku lokálního jídelníčku.

Při svátosti křtu a při úvodu nenalezneme na Vysocku oděvního ani zvykového rozdílu mezi katolíky a lidmi ostatních křesťanských vyznání. Domnívám se že tato skutečnost vyplývá ze silného a soustavného pronásledování nekatolíků na Vysocku, jako i ctitelů Havlíčka a jiných zakázaných autorů, díky kterému se v regionu málokdo otevřeně hlásil k jiné víře než katolické a i po povolení některých nekatolických církví zůstávalo jejich vyznání spíše intimní záležitostí. Jak vyplývá z výše uvedených statistik, katolictví na Vysocku drtivě převládalo až do vzniku republiky. Je to dáno tím, že mnoho sympatizantů s evangelíky se z opatrnosti stále oficiálně hlásilo ke katolictví⁴⁷.

Když se dítě narodilo předčasně nebo slabé, spěchal jej otec ihned do kostela pokřtít; v ostatních případech probíhal křest až v první neděli po porodu při odpoledním požehnání. Do kostela ke křtu zde chodili lidé většinou pěšky; dítě nesla porodní bába zabalené v "malované" kukliče - matka ještě nesměla vyjít z domu, tedy se křtu neúčastnila. Ze vzdálenějších přifařených vesnic jezdili lidé na křty do Vysokého na vozech, vždy ve svátečním oděvu.

O oblékání dětí ke křtu se na Vysocku zachovaly zprávy až z poměrně pozdního období; přesto v nich lze dohledat informace o podobě tradičního křtícího oblečku⁴⁸. Ještě v 70. letech 19. století se obecně používala košilka, kterou tvořil pláštíček s dlouhým rukávem a krajzlíčkem kolem krku, na zádech rozstřižený a sešněrovaný tkanicí. Nejčastějším materiálem zde býval batist nebo jemný hedvábný šifon. Takovýto obleček používalo mnoho rodin ve Vysokém a bohatší selské domácnosti v okolních vesnicích. Chudší lidé používali

⁴⁷ *Vzorovým příkladem takového jednání je otec Antala Staška Antonín Zeman.*

⁴⁸ *Jedná se o záznam ve složce OV 22 – Zvyky lidové, konkrétně Národopisná společnost československá - Dotazník o životě a kolébkách nemluvnat, zapsala F. Jandová 29. 8. 1959.*

ke křtu obleček z lepšího plátna, rovněž s košílkou s dlouhým rukávem s límečkem a šněrováním na zádech; ve všech domácnostech však nesměla na hlavě dítěte chybět karkulka. Křtící obleček bohatších rodin byl obřadním oděvem určeným k použití pouze v den křtu. Domnívám se, že stejně tak tomu bylo i u plátěných křtících oblečků; některé části se totiž škrobily a nebyly tedy vhodné pro delší užívání. Karkulku ovšem rodiče dítěti oblékali dokud nedosáhlo batolecího věku.

Křtící peřinky si zachovaly svou tradiční podobu nejdéle v bohatších rodinách, kde používali peřinku ze strakatého "drobance" (hrubší lněná látka) a kostičkovaného červeného nebo modrého "štráfu" (lněná kostkovaná či pruhovaná látka). Vyšívaný povijan zakončovala velká mašle. Dítě z chudších rodin již v této době dostávalo bílou peřinku s krajkovým "kanýrem" (volánkem).

Ve sbírkách Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí se zachoval autentický křtící čepeček rodiny Smetanovy z vysockého Zákostelí, zdobený stříbrným a zlatým dracounem s flitry na původně červeném hedvábném podkladě, který dnes již vybledl do světle růžové barvy. Ústřední motiv na dýnku tvoří stylizovaná rozvilina nesoucí velký květ s šesti okvětními lístky a červeným středem (*obr. 8*).

Barvy volené při křtu obsahovaly mnoho ochranných významů. Cesta ke křtu představovala první pobyt dítěte mimo bezpečné zdi domu, ze kterého jinak až do batolecího věku nebylo vynášeno. Modrá barva na peřince obecně značí duchovno, především však odkazuje k Bohorodičce Panně Marii, bílá živel aerický, tedy dech života, červená již zmíněnou krev a oheň života. Telurický princip při křtu nenalezneme kvůli jeho spojitosti s pohřbem, neboť smrt představovala pro novorozeně stále aktuální hrozbu - na Vysocku se dokonce nemluvně nesmělo dotknout země, aby nepřišlo do kontaktu se silami nemoci a smrti⁴⁹.

Nemluvnata, která se ještě v závěru 19. století balila po způsobu "housek", matky nebraly nikdy k sobě do postele, aby je omylem nezalehly. V imitaci housky opět lze spatřit křesťanskou představu, že dítě je božím darem podobně jako chléb, spojenou s reliktem magické ochrany zauzlením, které démonická bytost nedokáže rozvázat a dostat se tak k dítěti.

⁴⁹ Právě kvůli této obavě se v mnoha rodinách používaly závěsné kolébky. Srovnej s Národopisná společnost československá - Dotazník o životě a kolébkách nemluvnat, zapsala F. Jandová 29. 8. 1959 in: Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, OV 21 – Zvyky lidové

V prvních dnech po porodu spalo dítě v prádelním koši u matky v koutě, poté v kolébce, často zavěšené od stropu světnice na hácích speciálně sloužících k tomuto účelu (*obr. 9*). Tyto háky se zpravidla umísťovaly na ústřední nosný příčný trám poválového stropu⁵⁰

Tím se zamezilo nežádoucímu kontaktu dítěte se zemí; do kolébky se pak nedostával ani lezoucí hmyz či hlodavci. Kolébky bývaly malované pro Vysocko typickým modrým mramorováním a motivem symetricky rozmístěných květin; styl odpovídal místnímu malovanému nábytku. Větší děti pak spávaly na peci, pod stolem, na lavicích nebo na „šturzáku“ (slamníku). V řemeslnických rodinách mívali již na počátku dvacátého století dřevěné nebo kovové dětské postýlky. V rodinách s více dětmi (tedy ve většině případů) spávalo vždy nejmenší v kolébce a větší v postýlce, někdy i společně se svým dalším sourozencem. Pod každou postelí se nalézal vytahovací šuplík se slamníkem, kde ulehaly větší děti. V kolébce spalo dítě většinou tak dlouho, než muselo udělat místo novému sourozenci.

Pokud nemluvně onemocnělo psotníkem⁵¹ a hrozilo jeho úmrtí, zabalila jej matka do svého svatebního závoje, který k tomuto účelu uchovávala. Věřilo se, že takto zaopatřené dítě bude mít lehčí smrt⁵². Svatební závoj se ve Vysokém začal prosazovat po polovině 19. století s odkládáním tradičních věnečků, tedy se zánikem autentického rituálního oděvu nevěsty. Vznikaly tím situace, že na svatbu šla žena v závoji a nivelizovaných šatech a odcházela začepená; po definitivním odložení čepců v 80. letech 19. století získal svatební závoj zcela dominantní postavení v městském obřadním oděvu nevěsty. Skutečnost že tato poměrně pozdní oděvní součástka našla své místo v lidové magii pak poukazuje na sílu a adaptabilnost tradiční duchovní kultury mikroregionu.

Matka většinou kojila dítě do té doby, než znovu otěhotněla, v extrémním případě i čtyři roky; dlouhodobé kojení představovalo jednak úsporu pro domácnost a pokládalo se rovněž za pozitivní pro vývoj dítěte; fungovalo ovšem i jako antikoncepce, o čemž však pochopitelně prameny mlčí.

⁵⁰ Tyto háky se dodnes zachovaly např. v čp. 143 ve vysockém Zákostelí.

⁵¹ Dětský psotník (*eclampsia infantum*) se projevuje klonickými křečemi zejména u dětí ve věku od 6 měsíců do 1 roku a často předznamenává příchod jiného onemocnění, zejména zápalu plic a spály; bývá často jejich prvním příznakem a nejedná se tak o samostatnou chorobu. Při psotníkovém záchvatu může u dítěte nastat smrt v následku bezvědomí, krvácení do tkání včetně mozku či zadušení kvůli křeči dýchacího ústrojí.

⁵² Podle výpovědi Anežky Ďoubalíkové byl „Voddaveckým závojem“ zahalen a do rakvičky uložen i malý Zdeněk Rón (1889-1948), pozdější básník a ruralista.

Kojencům se až do první světové války vyráběly t. zv. "cumle" - taštičky z organtýnu nebo trhového řídkého tuhého plátna, do nichž byla zašita náplň ze směsi chleba a cukru nebo krupičné kaše s piškotem, které se dávaly dětem namísto dudlíků, jimž se na Vysocku říkalo "šidítka". Namáčely se v domácím malinovém sirupu, což vedlo k značnému ulepení a v lertních obdobích i obtěžování dítěte mouchami. Taštičky z řídkého plátna naplněné chlebovou směsí byly běžně vyráběny v mnoha oblastech Čech i Moravy; připomíná je např. A. Václavík ve svém Luhačovském Zálesí.

Po odstavení již mohlo dítě přejít na běžnou domácí stravu. Po první světové válce již máme zprávy o doplňování jídelníčku odkojených dětí houskami máčenými v mléce, piškoty máčenými v lipovém čaji, v bohatších městských domácnostech pak i silnou kávou a krupičnou kaší⁵³.

V bohatších rodinách nosilo na Vysocku dítě v chladných dnech přes košilku ozdobný, háčkovaný, síťovaný nebo řídce (v zimě hustě) pletený kabátek opět s dlouhými rukávky, avšak již bez límečku a otevřený na zádech, zavázaný na tkaničku. Hlavičku dítěte opatřila matka háčkovanou, pletenou nebo síťovanou čepičkou červené barvy, prý aby neodstávaly uši, která často nesla stejný vzorek jako kabátek. V pozdějším období převládly čepičky bílé. Obvykle ji po okraji našili krajkový hanýzek, který se kulmoval do vlnek. Tato aplikace zjevně kopíruje úpravu valenciánské krajky u východočeských zlatých čepců, rovněž skládané do vlnkovitých přehybů. Dítě rovněž nosilo červenou „karkulku“, tvořenou dvěma menšími růžičkami spojenými pentličkami. Od počátku 20. století se objevuje barevná diferenciací podle pohlaví dítěte: pro holčičku se šila karkulka v růžové a pro chlapečka v modré barvě⁵⁴, což dokládá postupné převládání estetických kritérií nad magickými funkcemi oděvu u tehdejší mladé generace. Některé původní aplikace však stále zůstávají, i když postupně mizí povědomí o jejich magickém či náboženském významu. Čepička zakrývala a chránila maximální část hlavy včetně ušních otvorů. Našité růžičky s absencí trnů pak značí, že malé dítě je ještě bez hříchů. Beztrnná růže také představuje jeden z mnoha atributů Boží rodičky Panny Marie (Hall 1991). Plenky, o kterých máme zprávy až z poslední třetiny 19. století, se šily vždy z plátna, většinou ze starých povlaků na peřiny nebo jiných vysloužilých textilií.

⁵³ *Národopisná společnost československá, Malý dotazník č. 15 - Péče o malé děti, zapsala F. Jandová, Vysoké nad Jizerou 1973, in: Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, OV 21 – Zvyky Lidové*

⁵⁴ *Odpovědi na dotazník č. 9 Národopisné společnosti československé - Narození dítěte, F. Jandová, 10. 1. 1978, in: Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, OV 21 – Zvyky Lidové*

Dětské prádlo se zpravidla po sourozencích dědilo do roztrhání, což je spíše aktem šetrnosti než chudoby, ale též ochranou před zneužitím osobních věcí magickými praktikami. Proto nesmělo být použité dětské prádlo darováno cizím lidem či vynešeno z domu a rodiny.

Peřinka, do které se dítě balilo, bývala podobně jako křtící peřinky vyrobena z lněné látky a ve starších dobách musela obsahovat červenou barvu. Od 80. let 19. století však již v mnoha rodinách peřinku tvořil čtverec látky o délce strany cca 65-70cm s našitým kanýrem po dvou stranách. V této době, kdy již tradiční oděvní součástky nahrazují nové, se setkáváme s zajímavou diferenciací oděvu nemluvňat na sváteční a všední. Jednoduchý kanýr sloužil pro všední dny, ale s bohatým vyšíváním se kojencům oblékal na neděli a od 20. let i na nedělní procházky v kočárku. Slavení neděle, které se vždy projevuje bohatším oděvem, souvisí tradičně nejen s křesťanským přikázáním, nýbrž ve většině případů i s výročním křtu a úvodu člověka. Sváteční oblékání nemluvňat se však ve Vysokém objevuje spolu s novou městskou módou korzovat v neděli po náměstí. Korzování mělo významou sociální funkci, jelikož se při něm lidé setkávali, hovořili spolu, navazovali kontakty a reprezentovali se ve svém nejlepším oděvu. Matky se při této příležitosti mohly pochlubit svým dítětem a dávaly si proto záležet, aby bylo dobře oblečené.

Roku 1899 je ve Vysokém otevřena Všeobecná nemocnice císaře Františka Josefa, díky níž se porodním bábám a matkám dostává školení v péči o dítě a ve Vysokém se objevují nové metody zavíjení nemluvňat. Lékaři pořádají přednášky a postupně prosazují americké peřinky chovačky, které jsou ze zdravotního hlediska vhodější, neboť dítěti umožňují pohyb. Do městské knihovny se dostávají osvětové publikace týkající se péče o dítě.

S rozvojem těchto peřinek se objevuje nová oděvní součást kojenců – kalhotky připevňované k tělíčku tkanicí a později gumovým páskem. Vyskytly se však i případy, že matka oblékla své dítě do kalhotek a poté jej v nich zašněrovala.

Ve 20. letech se již šněrovalo novým způsobem. Matka na stůl položila zavinovačku rohem s kanýry nahoru. Na peřinku se nejprve položila menší plena, potom jedna větší a vše se převázalo tkanicí (později gumou) a navrch přišly ještě dvě plenky. Dítě se položilo vždy tak, aby mělo hlavičku na kanýrech. Nožičky muselo mít natažené do rovné polohy a velmi pevně utažené do plenky; někdo utahoval každou nožku zvlášť. Poté se zabalilo celé tělíčko a až z té největší plenky se podél tělíčka natáhly také ručky a přitáhly se první menší plenou. Nakonec matka peřinku přehnula a dítě zašněrovala dva metry dlouhým, ozdobným povijanem, růžovým či modrým podle pohlaví dítěte. Do tří měsíců se děti šněrovaly i ve dne, starší jen na noc.

Šněrování na Vysocku postupně ustupovalo ve prospěch amerických peřinek, jednoduše aplikovatelné přehnutím přes nožičky nahoru. Lékařská péče již zároveň v této době dokázala natolik radikálně snížit dětskou úmrtnost, že všeobecně rozšířená fobie z nadpřirozených ataků, která tvořila nedílnou součást života a mentality obyvatelstva v odlehlejších českých regionech ještě ve druhé polovině 19. století, postupně vymizela a stala se pouhou racionálně neopodstatněnou pověrou.

Úprava zevnějšku patřila na Vysocku rovněž k důležitým úkonům. Do jednoho roku se dítěti nesměly stříhat vlasy ani nehty, jinak by prý byl přestřižen jeho život. Vlasy se proto nechaly volně růst a nehty musela matka ukousávat. Hoši nesměli v této době dostávat náramky ani řetízky, neboť by je v dospělosti potkalo vězení s pouty či šibenice. Na počátku 20. století se nejmenší děti koupaly denně ve dřevěné vaničce vystlané plenkami; po koupeli matka ve vaničce ještě vyprala špinavé plíny⁵⁵.

Paní Marie Štočková (*1897) při národopisné besedě r. 1978 uvedla, že na Vysocku platil i jinde rozšířený zvyk: kdo první objevil, že se dítěti začínají prořezávat zuby, měl podle tradice dostat na šaty. Obecně však při této příležitosti dostává na šaty matka dítěte od svého manžela, je tedy otázkou, zda na Vysocku zvyk panoval v obměněné podobě či zda se jedná o zkreslenou informaci (což je ovšem vzhledem k osobě zapisovatelky Františky Jandové značně nepravděpodobné). Když pak po šesti letech první zuby vypadávaly, házely je děti do kamen s průpovídkou: „*Bábo*⁵⁶, *dávám ho mlečnej a ty mně za to dej železnej!*“ Spálením zubů se tak jednou provždy zamezilo magickému útoku na člověka někým, kdo by si je chtěl přivlastnit a čarovat s nimi.

První šatečky dostávalo dítě v batolecím věku, ovšem podle počasí a roční doby. Pro absenci moderních postýlek, ve kterých mají dost prostoru k pohybu, musel batole velmi často někdo chovat, hlídat a opečovávat. Tyto povinnosti logicky připadly v městských

⁵⁵ *Národopisná společnost československá, Malý dotazník č. 15 - Péče o malé děti, zapsala F. Jandová, Vysoké nad Jizerou 1973. Zajímavé je srovnání s vírou v navracení matky zemřelé v šestinedělí ke svému dítěti, aby jej každý den vykoupala a převinula, zaznamenanou F. Bartošem (Bartoš, František, Naše děti, Praha 1949, s. 53*

⁵⁶ *František Bartoš uvádí podobnou průpovídku, kterou při likvidaci mléčných zubů dítěte říkala matka: “Dej mi, myško, železný zub, já ti dávám kostěný” (Bartoš, František, Naše děti, Praha 1949, s. 16). Bartoš bohužel neuvádí lokalitu ze které záznam pochází. Krolmus uvádí verzi “Tu máš liško kostěnej, dej dítěti železnej” s obměnou “dej mi za něj železnej” a dodává: “Místem na Čechách místo lišky, bábě bohyni veškerého plození jej házejí; pročez liška a bába bude totožné” (Sumlork, W. S., Staročeské powěsti, zpěwy, slawnosti, hry, obyčege, a nápěwy, sešítek šestý, Praha 1847, s. 5). Krolmus na Vysocku osobně pobýval a podchytil v terénu několik místních pověstí (např. Bezhlaví mniši ve Tříči), je tedy možné, že informace o házení zubu bábě získal právě zde. Na Vysocku o Vánocích nadělovala až do 50. let 20. století Štědrá bába, je otázkou, zda se zde nejedná o invokaci této bytosti.*

domácnostech buď na babičku či neprovdanou tetu a ve vesnickém prostředí zejména na starší sourozence. Péče o nemluvnata byla však vždy výhradně ženskou záležitostí; když jako první v rodině měli holčičku, říkali o ní, že se narodila chůva (pro budoucí sourozence).

V chudších rodinách lezly děti po zemi, a ze způsobu, kterým tuto činnost prováděly, se usuzovalo na jejich budoucí šikovnost. Lezly po zadečku, některé po bříšku, jiné po kolenou. Největší šikovnost se připisovala dítěti, které lezlo po čtyřech. O takovém se říkalo, že už bude brzy běhat. Jedná se o jednu z nespočetných variant předpovídání budoucích vlastností dítěte⁵⁷.

Zhruba po roce, když se dítě naučilo chodit a začíná mluvit, mění se i přístup dospělých k jeho osobě: dítě dostává nový sociální status a s ním i nový oděv - sukničku - uzpůsobenou k jinému způsobu pohybu, než tomu bylo doposud. Sukničku prokazatelně nosil malý Josef Kramář (1814-1895) a ještě v roce 1916 čtyřletý Václav Lukáš⁵⁸ (1912-2009), což dokladuje neměnnost tradice odívání dětí v mikroregionu v rozmezí celého století. Sukničku nosili v 19. století i dříve chlapci i dívky ve všech českých i moravských regionech; doklady o takovýchto dětských sukničkách nošených dítkami šlechticů nalezneme na obrazech již od 16. století (konečně v soupisu mistrovských kusů vysockého krejčovského cechu se k roku 1700 uvádí *“suknička chodící z dýlí pět čtvrti, do ní čtyry lokte atlasu”*).

Vysocko patří k oblastem Čech v nichž se zvyk udržel do poměrně pozdního období. Sukničky plnily především účel ochranný; dokud dítě nosilo sukničku, poutalo pozornost svého strážného anděla. V mnohdy plně pracovně vytížených rodinách nemajících času starat se nepřetržitě o dítě představoval strážný anděl jeho zásadní ochranu před úrazy (Jandová 1959). Platila zde i ochrana zmatením – nečisté síly nedokázaly rozpoznat chlapce od dívek a napadnout např. prvorozeného syna. Pohlaví dětí ve věku do pěti let se nepovažovalo za nutné rozlišovat oděvem, jelikož v této době zatím nebylo příliš podstatné; malé dítě je ještě chápáno jako bytost čistá a prostá hříchů (nevinátka) a to bez ohledu na pohlaví. Jak patrně

⁵⁷ Zajímavou tradici předpovídání budoucího povolání dítěte a určování směru jeho výchovy dokladuje ve svých Pamětech Antal Stašek: *“...podle starého zvyku našeho venkova, když jsem byl jako dítě odkojen, mne posadila rodina na stůl a položila přede mne bič jako symbol sedlačiny, kladívko jako symbol řemesla a knihu jako symbol studií. Věrně katolická babička strany otcovy chtěla přiložit ještě růženec jako symbol zbožnosti a snad i kněžství. Dědeček Zeman, jako přítel evangelíků a nepřítel všeho katolického, růženec odmítl. Byl jsem jeho čtené rodiny první vnuk a nechtěl, abych přišel do pokušení, sáhnout po věci, kterou nenáviděl. Všichni čekali, po čem vztáhnu ruce. Sáhl jsem prý oběma po knize. Tím prý byl můj životní osud rozhodnut, má životní dráha napřed určena. V duchu tom jsem byl vychován.”*

⁵⁸ Informace získána přímo od Dr. Lukáše při terénním výzkumu, který jsem provedl v r. 2007

z Kramářových zápisů, teprve po dosažení šestého roku života získal chlapec kalhoty a s nimi i nový sociální status; dívka pak při stejné příležitosti dostávala tištěnou sukni.

Ve druhé polovině 19. století děti od 2 do 12 let nikdy nenosily sváteční oděv, jen kanafasové kandašky různých barev s bílou halenkou s paušky a krejzlíkem a zástěrou bílou či tmavších barev. Pouze dětské čepičky byly bohatě vyšívané s pentlemi či holubičkou.

Jak vyplývá z Kramářova popisu, v jeho dobách začínaly děti nosit sváteční a všední oděv již ve školním věku. Všední oděv školních dětí ve 20. letech 19. století zpravidla již kopíroval oděv dospělých, ač byl o poznání jednodušší a z méně kvalitních materiálů. Podle Kramáře děti v této době do školy nenosily pokrývky hlavy, maximálně v zimních mrazech dostaly od otce teplou chlupatou čepici. V létě oblékali chlapci pouze košili, v některých případech i vestu a v zimě vzácně kazajku v kombinaci s koženými či plátěnými kalhotami, přivázanými u kotníků řemínkem. Dívky chodily do školy rovněž bosy, pouze v jednoduchých plátěných tištěnkách.

Pokrývky hlavy se u dětí plně prosadily až o několik desetiletí později; z 80. let 19. století máme zprávy o pořizování čepic chlapcům společně s prvními kalhotami⁵⁹. K oděvu dětí v chladných obdobích se dozvídáme z několika pramenů, které se navzájem doplňují a potvrzují tak absenci teplejších zimních kabátů v oblasti u dospívajících dětí od dob Josefa Kramáře až po závěr 19. století; sezónní kabáty tak nejspíše ještě nepronikly do vysoké městské módy. Zároveň je doložena kontinuita oblíbenosti chlupatých čepic. Josef Skrbek-“Korábu” (1876-1951) vzpomíná na své dětství: *“Zimníky u vysokých kluků nebyly ani v modě ani v oblibě, obvykle to nahradila chlupatá čepice s klapkami přes uši, tlustý šál na krku a rukavice s jedním palcem na šňůře. Někteří kluci neměli ani toho.”* Zimníkem Skrbek-“Korábu” zřejmě myslí tehdy rozšířené sezónní kabáty městské módy. Zajímavé je srovnání s výpovědí malíře Jaroslava Skrbka (1888-1954): *“Venku se (v zimě) přitom běhalo jen v kabátku a bez zimníku, který jsem ani ostatně neměl; byli jsme otužilí a zima nám nebylo. Ani v zimě v Jičíně na reálce jsem nechodil v neděli v průvodu školy přes náměstí nikdy v zimníku, jsa věren vysoké tradici. Stál jsem v kostele při mši a exhortě jen v kabátku.”* (Skrbek 1944).

Ze Skrbkových slov vyplývá, že se vysoký student v Jičíně svým oděvem schválně odlišoval od ostatních, kteří kabátky do zimy užívali. Domnívám se, že jednou z příčin je opět konzervativní mentalita mikroregionu inklinujícího k izolaci od okolních oblastí, které byly buď výrazně chudší, nebo německé. V případě Jičína se jednalo o region kulturně

⁵⁹ Skrbek-“Korábu”, Josef, *Vysoké před 50-60 léty, datováno 15. 6. 1941 in: Vzpomínky bývalého vysokého kluka, rukopisy z let 1938-1945 v archivu rodiny Čermákovy*

i geograficky poměrně vzdálený, tedy cizí. Skrbkovo vymezování se vůči ostatním studentům pak pramení z potřeby uchování si identity v novém a cizím prostředí mezi cizími lidmi; oděv zde do jisté míry slouží jako identifikační znamení původu studenta.

K problematice všedního oděvu vysockých studentů na gymnáziu v Jičíně v první polovině 19. století dodává Josef Kramář: „*Z prázdnin chodívali jsme většinou v dešti. Tu se kalhoty ohrnuly a s chutí se kráčelo v jednoduchém soukenném oděvu ku předu, aniž se dbalo toho, že jsme mnohdy na kůži promokli. Když se dorazilo na nocleh, kabát (svrchníku tehdy ještě nebylo), aby z něho voda odkapala, se pověsil, nohavice se vyždímaly a košile mezi tím odpočinkem uschla. A přeci se nepamatuji, že bych se kdy byl nachladil.*“ (Kramář 1878).

Z citace jsou dobře patrné bazální rysy všedního oděvu, totiž strohá jednoduchost a praktičnost.

Z roztroušených zmínek a záznamů lze rovněž sestavit alespoň částečnou rekonstrukci jedné z bazálních funkcí regionálního oděvu, totiž oděvu coby rozlišovacího elementu mezi jednotlivými věkovými a sociálními skupinami.

Již v Kramářově popisu nejstarších podob lidového oděvu na Vysocku si všimněme kritiky "zpanštilého" a "rozmazaného" zjevu při preferenci bohatších oděvních součástí před běžnými domácími. Existuje zde dvojí, nicméně v důsledku shodný názor na tutéž skutečnost - vnímání nepatřičného odívání pohledem vrchnosti a očima lidové kultury. Obě kultury jsou si vědomy pevně dané vzájemné hranice a snaží se zabránit mísení svých rozlišovacích znaků, které by vyústilo v chaos. Pokud lidová kultura přejímá z panského prostředí, přetváří význam přejatých prvků způsobem, který odpovídá odlišné mentalitě; stejně jako panstvo, které pro zábavu obléká selské kroje, posouvá jejich význam na úroveň divadelního kostýmu.

Z udržování sociální distance pak plyne tradice vrchnostenských záповědí ohledně poddanského užívání jim nepříslušejících bohatých oděvů; rovněž lidová kultura odmítá takové oděvní součásti, které by lživě inzerovaly sociální status jejich nositele. Ještě ve čtyřicátých letech dvacátého století nalézáme relikty tohoto uvažování, když Josef Skrbek-„Korábu“ hovoří o "po pancku ustrojeném" švihákovi Petru Palasovi, který se svou městskou módou odlišoval od lidí ustrojených po domácku: „*Tenle Peter Palas bejval prej v mladejch letech hroznej parádnik po pancku ustrojenej. V těch letech začly se ujímať u nejvěčích páňů stojatý limce a pomyslete si, že von, Palas, nosil manžety a stojatej limec něgdy i ve všední deň. V neděli k tomu ešte nosil přes ruku do kostela vypihlovanej sverchnik, na ruce persteny a v ruce špacírku s kostěnným deržarlem, v tom bylo sklíčko jako kukátko s nákým vobrázkom, prej tam bylo viděť nákou baletku.*“ (Skrbek-„Korábu“ 1937-1945).

O rozdílech v oděvu mezi malými chlapci a mládenci vypovídá pouze jediná věta malíře a grafika Jaroslava Skrbka v knize Světlem a stínem, kde autor komentuje přijetí sebe a několika dalších pro tuto činnost zřejmě nezvykle mladých hochů do vysocké kapely: „*Měli jsme sice ještě krátké kalhoty, ale jinak jsme byli zdraví kluci (...).*“ (Skrbek 1944). Na přelomu 19. a 20. století tedy ještě na Vysocku, alespoň mezi mládeží, pevně platila ustálená diferenciací oděvu pro určité věkové skupiny. Krátké kalhoty, vycházející již z městské módy, byly na Vysocku v době Skrbkova mládí atributem odrostlého chlapce, stejně jako sukničky charakterizovaly dětství, boty "kopny" mužství a bačkory stáří svého nositele. Proto se dočítáme, že se k odporu proti rakouské politice v druhé polovině 19. století na Vysocku často stavěli i ti, „*kterým by spíš již patřily bačkory, než kopny*“ (Rón, Zdeněk 1927). V poslední čtvrtině 19. století tedy stále ještě na Vysocku nosili dospělí muži koženou obuv lokální výroby.

Na tomto místě si povšimněme již výše zmíněných změn v regionálním oděvu, jehož podoba se v jednotlivých časových úsecích radikálně liší díky vlivům kosmopolitní módy: Kramářův děd nosil kalhoty krátké ke kolenům, zatímco purkmistr sám již měl nohavice dlouhé až ke kotníkům. V dětském oděvu potom naopak vystřídaly kalhoty krátké starší typ kalhot s dlouhými nohavicemi, jaký nosil malý Josef Kramář. Oděv dětský se tak v každé své podobě inverzně odlišoval od oděvu dospělých.

"Kopny" se dle Kramáře zhotovovaly z lesklé hladké kůže (tedy z kůže zbavené chlupů); nářeční slovo souvisí s genezí slova "kopno", jímž horáci podnes běžně označují holé místo na zemi, ze kterého při jarní oblevě zmizel sníh.

5. Mužský lidový oděv na Vysocku

Zřejmě nejstarší dochované zmínky o mužských (a také ženských) oděvních součástkách na Vysocku nalezneme v záznamech zdejšího krejčovského cechu o mistrovských kusech k roku 1700. Jedná se o soupis 22 různých výrobků, vyrobených vesměs z velice drahých materiálů a náležejících do městské a také panské kulturní sféry barokního období⁶⁰. Domnívám se, že až na výjimky (např. formanská pracovní kytle či plachta na krytý vůz) se nejedná o předměty běžného užívání na Vysocku, nýbrž o elitní mistrovské kusy sloužící výhradně k prokázání zručnosti aspiranta na mistrovský titul. Z materiálů se zde vyskytují především mohér, lindyš (tlustá tkanina v keprové vazbě z různých surovin, tkali ji pláteníci dávající do lněné osnovy bavlněnou), damašek, sukno a cvilink (lněná tkanina s lomenou keprovou vazbou). Pozoruhodné jsou především názvy několika uvedených kusů poukazujících na specifické tvarosloví jednotlivých předmětů (hyšpanská kytle, mnichovská kápě). Záznam o

⁶⁰ *Opisy cechovních pořádků města Vysokého nad Jizerou k roku 1700 II. In: Archiv musea ve Vysokém nad Jizerou, Voborník I. 39 IČ 187, s. 65-68:*

„Tyto kusové od starodávna při řemesle poctivém krejčovským před mistry se ukazujíce: Předně: Vornát damaškový z dýlí dva lokte a čtvrt, z cela do něho vosum loket a na přestřižení sedum loket.

Za druhé: Dalmatika (tedy jáhenské liturgické roucho) z damašku z dýlí dvou loket, do ni vosum loket.

Za třetí: Kapi mnichovská z dýlí pěti čtvrti, do ní dva lokte sukna českého.

Za čtvrté: Kula mistrovská z dýlí pěti čtvrti, do ni jedenapůl lokte vlaského sukna nestoupeného.

Za patý: Sukně mistrovská, z dýlí dvou loket a čtvrti, do ni deset loket sukna nestoupeného vlaského.

Za šesté: Sukně kněžská o dvouch faldích z dýlí dvou loket a čtvrti, do ni lindyše nestoupeného deset loket.

Za sedmé: Harabský plášť z dýlí dvou loket čtvrt, do něho dvamecitma (22) loket.

Za osmé: Sukně pannenská a po královsku z dýlí tří loket, do ni muchauru (polohedvábná polovlněná látka, mohér) čtyry dvacet loket tykty (hedvábná tkanina) a třiceti loket barchanu na podšívku.

Za deváté: Hazuka prostá z dýlí dvou loket čtvrti, do ní sedum loket sukna černého nestoupeného.

Za desáté: Sukně kupecká prostá, z dýlí dvou loket, do ni osum loket sukna černého nestoupeného.

Za jedenáctý: Kápě hyšpanská z dýlí dvou loket čtvrt, do ni pět loket lindyše nestoupeného.

Za dvanáctý: Deko na kůň o pěti šlycích, do ni deset loket lindyše nestoupeného.

Za třináctý: Formanská kytle z dýlí dva lokte, do ni barchanu osum loket.

Za čtrnáctý: Kabát na prostředního člověka šlonýřem přišitým, muchýru (mohéru) půlpáta lokte a čtvrt do něho.

Za patnáctý: Též do nohavic lindyše dva lokte a čtvrt nestoupeného bez podšívky, suknička chodící z dýlí pět čtvrti, do ni čtyry lokte atlasu.

Za šestnáctý: Šaperlach na vůz komorní, ať jest z dýlí čtyry lokte, do něho lindyše estoupeného čtrnácte loket.

Za sedmnáctý: Do krep na dvanácte koní, do něho loket deset cvilinku

Za osmnáctý: Stan o dvou makovicích svejší deset loket a mezi makovicemi sedum loket, do něho jedno sto a deset loket.

Za devatenáctý: do hoskopu pod chemelín pět čtvrti barchanu, tři čtvrti cvilinku.

Za dvacátý: Kukla, jenž radlice slove, do ni dva lokte sukna nestoupeného.

Za jedenmecné: Kuklice rejtharská, osum fyzýnum lindyše, po hřbetě čtyry čtvrti.

Za dvamecíné: Rukavice o jednom švu, do nich lindyše půldruhý čtvrti.“

mistrovských kusech je bohužel pouze soupisem, nikoliv popisem, což znemožňuje jejich přesnou rekonstrukci.

Nejspíše nejstarší písemnou zmínku o mužském oděvu na Vysocku jako kompletu nalezneme opět u Josefa Kramáře (1814-1895), který coby očitý svědek popisuje kompletní sestavu oblékání tří na sebe navazujících generací vysockých mužů z bohaté měšťanské rodiny. Kramář navíc svůj popis rozšiřuje o oblékání současníků osob, o nichž hovoří, což zvyšuje výpovědní hodnotu jeho záznamů. Kramářovy zápisky tak poskytují širší vhled do mužské oděvní problematiky na Vysocku a umožňují komparaci zejména se záznamy o oděvu na vesnici z pera Antonína Zemana (1820-1912), ale i dochovaným ikonografickým materiálem.

Mužský sváteční oděv generace Jana Kramáře (1738-1827) vycházel již částečně z městské módy barokní a rokokové.⁶¹ Mezi pokrývkami hlavy se tak vedle beranic a poděbradek objevuje i třírohý klobouk zvaný „trojice“. Mužské kabáty se vyznačovaly absencí límce, řadou velkých kovových knoflíků od krku až ke spodnímu okraji a třemi knoflíky opatřenými výložky u rukávů. Již samotnému Josefu Kramářovi se jejich střih jevil jako starobylý; v terénu je zřejmě zastihl opravdu pouze u nejstaší generace, stejně jako dědečkovy krátké, pod koleny sepnuté kalhoty odložené již generací jeho otce. Ke svátečnímu oděvu Jana Kramáře patřila ještě stříbrně okovaná hůl španělka opatřená ozdobným střapcem.

Velmi zajímavý je doklad o nošení poděbradky již v 18. století, která se později stala jedním ze symbolů českého národního hnutí a byla používána do svérázových krojů. Tento typ čepice se na Vysocku udržel až do 20. století, kdy se hojně používala při prezentaci místních krojů na různých svérázových slavnostech. Na národopisné výstavě československé však poděbradky na rozdíl od beranic zastoupeny nebyly, snad pro chybějící důkazy o jejich původnosti (Kramářův text nepronikl mezi širší veřejnost) a vysokou míru využívání pro svérázové účely. Výjimku tvořil švec Mařatka, který ve své poděbradce pózoval u vysocké výstavky a dle dobových zpráv budil značnou pozornost. Domnívám se, že i odtud může pramenit značná nechuť dobových komentátorů k lidovému oděvu Vysocka. Odborné

⁶¹ *Pozoruhodných shod nalezneme, pokud srovnáme ošacení Kramářova dědečka s oděvem císaře Josefa II., na příklad prostřednictvím vzpomínky Josefa Skrbka-„Korábu“ na obraz orajícího mocnáře, který kdysi visel v měšťanské škole v Rokytnici nad Jizerou: „...ponnes pamatuju, jak vypadal na vobrazu cisař, že mněl třevíce s přeskama, bílý punčochy, krátký kalhoty sametový s knoflikama u kolen, dlouhej bordovej kabát se šosama a na něm hvězdu, kříž a náký metály jak se tenkrát na císařským dvoře nosívalo, na hlavě tříhrannej klobouk s kožišinou a dlouhý vlasý...“ (Skrbek-„Korábu“ 1937-1945). Josef II. na Vysocku se svým doprovodem pobýval v roce 1766 a 1771, kdy projížděl Roprachticemi do Semil; oděvem císaře a jeho družiny se tedy tehdejší vysočtí krejčí mohli přímo inspirovat.*

veřejnosti se Mařatkův oděv nepochybně jevil jako umělý výtvar vlasteneckého nadšení.

Pouze díky Kramářovu popisu lze dnes konstatovat, že se nejedná o pozdější svérazový doplněk, nýbrž o autochtonní oděvní součást. Co se týká pojmenování čepice, poděbradkou ji nazývá jak Kramář, tak i švec Josef Mařatka (1832-1907), který tuto pokrývku hlavy nosil každou neděli⁶². Je možné, že oba muži název převzali ze slovníku českých vlastenců nebo že pro čepici v oblasti nebyl zavedený jednotný název; pokud by totiž pro čepici existoval lokální výraz, Kramář by jej nejspíše uvedl, jelikož tak činí i u jiných oděvních součástí.

Kabáty bez límce starého střihu, jak je popisuje Kramář, jsou velice archaickou a v regionu bohužel do dnešních dob ve fyzické ani ikonografické podobě nedochovanou formou kabátu vycházející z barokního tvarosloví. Tento typ kabátu byl obecnou součástí českého lidového oděvu na přelomu 18. a 19. století (relikty se v Čechách dochovaly např. na Chodsku), Kramářův popis je však jediným dokladem o výskytu této formy na Vysocku.

Krátké kalhoty sepnuté pod kolena představují nejspíše starší vývojovou formu koženek, které se v pozdějších dobách již s dlouhými nohavicemi obecně nosily jako všední a pracovní oděv.

Stejně zajímavé je používání zdobné hole španělky, známé součásti mnoha českých i moravských mužských krojů. Španělka pochází z 1. poloviny 18. století a do lidové kultury pronikla nejspíše z vojenského prostředí (jednalo se o typ důstojnické hole). Jako součást městské módy ji lze pod různými názvy vysledovat ještě v první třetině 20. století. Na Vysocko pronikla nejspíše z Českolipska, kde je španělka dodnes prezentována jako součást mužského kroje⁶³.

Syn Jana Kramáře, lékárník Adam František Kramář (1786-1836) nosil plstěný kastorový klobouk s úzkou střechou (tento typ klobouku je typický např. i na Plzeňsku u svátečního kroje). Kastorový klobouk se v Podkrkonoší nosil zejména při svátečních příležitostech, ve všední dny oblékali muži klobouky kašketové s koženým nebo i plechovým kšiletem na přední straně dle Kramářových slov *“pro ochranu proti slunci a pohodlnější smekání”*. Kašketový klobouk vychází ze starších trojcípých, které v regionu vystřídal; podobně jako hůl španělka vychází z vojenského prostředí. Jeho železná výztuha – kasket – pak dala vzniknout pojmenování celého klobouku.

⁶² Josef Mařatka řečený *“Starý Táborita”*, který prezentoval mužský *“rázovitý kraj”* z Vysocka na Národopisné výstavě československé v Praze, je na fotografii z výstavy zachycen s dýmkou, oblečený v kabátě a vysoké beranici, kterou doma nosil vždy v neděli. Více o Mařatkovi viz. Rón, Zdeněk, *Táborita (Obrázek z Vysokého nad Jizerou, s fotografií Jos Mařatky)* in: *Český lid XXX.*, Praha 1930, s. 108

⁶³ Srovnej s výše popsanou okovanou holí Petra Palase v 70. letech 19. stol.

Adam František Kramář již narozdíl od svého otce oblékal kalhoty dlouhé s nohavicemi zasunutými do bot. Vedle nich začínají do regionu pronikat pantalonky, které se nosily ke střevícům; kdo nosil kalhoty do bot, měl je u kotníků převázané řemínky a pod nohou připjaté páskou („štruplemi“), aby držely napnuté. Kabáty s límci nahradily starší bezlímcový typ a dochovaly se až do Národopisné výstavy československé, kde byly prezentovány jako součást vysockého kroje. Současně s nimi se ve Vysokém nosil i frak městské módy s dlouhými úzkými šosy.

Veškeré oděvní součásti v 50. letech 19. století stále ještě vyrábějí místní krejčovské a ševcovské dílny. V roce 1854 tak ve Vysokém provozovalo svou živnost 6 krejčích a 4 kožišníci. Postupem času se k nim přidávají dílny švadlen, které se specializovaly buď na výrobu šatů nebo prádla. Nejstarší doloženou švadlenou vyrábějící prádlo byla jistá Marie Skrbková-„Korábu“, sestra Josefa Skrbka-„Korábu“ staršího, provdaná Vodsedálková. Šívala dlouho do noci při olejové lampičce.

Pamětnice Marie Vodsedálková v roce 1959 vzpomíná, že za časů její tchyně se šívaly flámišky, kartounky, tištěnky, podlečky, zástěry a vykládala se se zbožím na vysockých jarmarcích. Krejčí Václav Patočka (1838-1901) šil flámišky, jupky, kazajky a tištěnky.

Pracovní oděv mužů se již v dobách Františka Adama Kramáře vyskytoval v podobě, která přetrvala do poslední třetiny 19. století. Ve vysockých selských rodinách nosili lidé při práci koženky, u čeledínů a dělníků pak byly obvyklejší hrubé kalhoty z cuckového plátna, nebo i plátěné a soukenné spodky, které se jinak oblékaly pod pantalonky. V menších vesnicích dále od města si udržely své dominantní postavení koženky i u čeledínů, a to i ve svátečním oděvu. Antonín Zeman (1820-1912) ve svých pamětech uvádí, že někteří lidé nosili černé a žluté koženky i do kostela. Koženky pak na vsi nosili zejména sedláci, chudší chalupníci a čeledínové oblékali častěji zmíněné kalhoty z cuckového plátna nebo bavlněné „štruksovky“ a nosili k nim vybílené plátěné košile.

K výrobě koženek se nejčastěji používala kůže kozí nebo teletina z doma chovaných zvířat; Jílek-Oberpfalcer hovoří o třech typech koženek: kozlovicích, jelenicích a skopovicích. Zeman uvádí, že lidé ze Stanového i okolních vesnic si kůži nechávali vydělat ve Vysokém u jircháře Hásky; kdo chtěl mít koženky černé, musel si vydělanou kůži navíc nechat obarvit.

Načerno obarvené koženky jsou typické pro německojazyčné oblasti severně od Vysokého. Vesnice Stanový, ve které žil Zeman, jak patrně z výše uvedené statistiky, byla obec národnostně jednotná a lidé zde na svých statcích nemuseli zaměstnávat německé čeledíny. Obec však byla rozdělena mezi vysockou a zlatoolešnickou farnost. Zemanův statek leží na straně olešnické; do této farnosti spadalo i několik německých vesnic a Češi tedy logicky

v kostele potkávali Němce v černých koženkách. V dobách, kdy atmosféra na Vysocku ještě nebyla národnostně vyostřená se zřejmě někteří lidé inspirovali svými německými sousedy a koženky si nechávali po jejich vzoru barvit na černo z čistě estetického hlediska. Německé oblasti, zejména Rokytlicko, bývaly pro Vysocko významným odbytištěm zboží; o jarmarcích a dobytčích trzích se do města sjíždělo mnoho německých kupců. Téměř každý Vysočák mužského pohlaví (a v městských rodinách mnohdy i ženského) absolvoval v mládí handl – výměnný pobyt v německé rodině za účelem osvojení si jazyka. Mezi oběma národnostmi zde panovaly dobré vztahy, které narušil až nárůst nacionalizmu v závěru 19. století; úvaha Stránské o příbuznosti kroje v celé krkonošsko-jizerské kulturní oblasti a v Podještědí zapříčiněné tíhnutím českého obyvatelstva k českým kulturním centrům, jelikož nenalézalo v poněmčeném území dostatek opory, se ve světle těchto skutečností jeví spíše jako dobový ideový konstrukt⁶⁴. Černé koženky u Čechů pak nacházíme zejména v kontaktních oblastech, obecně na Vysocku dominovala barva žlutá.

Žluté koženky nalezneme i u Havlase Pavlaty ve vyobrazení městského znaku na vysockých trhových korouhvích užívaných od roku 1834 až do 90. let 19. století při zahajování jarmarků. Zjevně se zde jedná o částečnou projekci soudobého oblékání do postavy bájného zakladatele města. Zatímco na první korouhvi (*Obr. 10*) se zobrazení muže do jisté míry odvíjí od jeho podoby na městské pečeti z 16. století (kalhoty ke kolenům, nízké boty a punčochy), na druhé korouhvi (*Obr. 11*) je již jeho podoba značně stylizována v duchu soudobého mužského pracovního oděvu (koženky do vysokých holínkových bot, bílá košile).

Ke kalhotám se v druhé polovině 19. století nosily dlouhé vlněné nebarvené punčochy. V této době se v mužském oděvu ujímají i modré soukenné vesty, pošíité žlutými mosaznými nebo bílými cínovými knoflíky. Ve svátky a do kostela se nosil kabát se šosy a krátkým životem. V šose býval ukryt barevný kapesník. Jílek-Oberfalcer uvádí, že rychtář a vážení sousedé oblékali navíc dlouhý plášť bez rukávů s dvěma širokými límci nad sebou, na který se spotřebovalo až 12 loket sukna⁶⁵.

⁶⁴ Srovnej Stránská, *Drahomíra, Lidové kroje v Československu*, s. 221. O handlech i o poměrně bezproblémových vztazích s Němci podává zprávu Josef Skrbek-„Korábu“ ve svém pojednání „*Vo rokytenských Němcích*“: „*Za mých dětských let se koukalo na Němce spíš jako na sousedy, oni na nás taky tak i když si hráli na pány (...). Němci chodili k nám kupovat co doma neměli, teda zeli, dumliky, setní žito, jetelový semínko nebo taky len a brambory. Kdo doved tenkrát německy, měl z toho výhodu a Němec, když uměl česky, byl na tom taky dobře. O vysockém jarmarku hovořili s námi česky, my na ně německy; i když jsme každý mluvil v sousedově nářečí, rozuměli jsme si k obapolné spokojenosti. Každý ale zůstal svým, čím byl.*“

⁶⁵ Jílek-Oberpfalcer, *František, Jak žili naši otcové, Vrchlabí 1946*, s. 188

Ve všední dny se pak na vsi běžně nosily košile z doma vyrobeného plátna: „V zimě, když jsme cepama obilí vymlátili, jsme všickní předli, otec na kolouvratě předl z koudele přízi na lochtuše a pytle, matka babky (náčesky) na plátno na košile, jež jsme sobě doma vybílili, já s čeledí předli přízi tenkou z ochlovaného lenu k prodeji“ (Zeman 1984).

Zajímavé je srovnání písemných pramenů s dochovaným vyobrazením sedláka a selky na malované šatní skříni z roku 1814 (obr. 12). Sedlák ve svátečním oděvu kouří dýmku; na jeho hlavě pak vidíme zelenou dýnkovou čepici s kožešinovým lemem, která tvarově odpovídá poděbradce. Oděn je do modrého kabátku s výrazným knoflíkovým zapínáním a límcem. Pod kabátkem prosvítá světlá košile. Hnědé kalhoty, zřejmě koženky se podobají těm, které nosil Jan Kramář. Sahají muži těsně pod kolena kde na ně navazují bílé punčochy (o kterých však Kramář mlčí). Boty sedláka jsou nízkého podpatkového typu, snad se jedná o perka.

Mužský pracovní oděv, který se na Vysocku používal do poměrně pozdního období, se do dnešních dnů nedochoval zejména díky jeho donošení až do roztrhání; sváteční oděv pak překryla nivelizující móda již v 70. letech 19. století. Jeho poslední zbytky bylo možno spatřit na Národopisné výstavě československé, do dnešních dnů se však mužské oděvní součásti fyzicky nedochovaly. Dozvídáme se o nich pouze z pera výhradně mužských regionálních autorů (ženské autorky se plně soustředily na popis oděvu svého pohlaví), záznamů o produkci krejčovských dílen a fotodokumentace k Národopisné výstavě.

6. Ženský lidový oděv na Vysocku

Problematiky ženského oděvu na Vysocku, potažmo v celé krkonošsko-jizerské kulturní oblasti, se ve svých dílech dotklo hned několik etnografů. Většina autorů již od dob D. Stránské rozlišuje mezi (českým) Pojizeřím a Podkrkonoším, přičemž první zmíněnou oblastí myslí celé horní Pojizeří od Turnova až k Vysokému, někdy dokonce s připojením oblasti Podještědí a pod pojmem Podkrkonoší chápe oblasti na východ od Vysokého, tedy Jilemnicko, Novopacko a Hořicko. V těchto velkých celcích se pak ocitly někde méně, jinde více rozdílné typy odívání, což autory nutilo ke zpětné parcelaci obou velkých oblastí na menší celky.

Komplikovanost situace je způsobena zejména velkými ekonomickými, kulturními, historickými a potažmo i etnickými rozdíly mezi jednotlivými regiony a mikroregiony zejména po roce 1848, což způsobuje značnou proměnlivost podoby oděvu v jednotlivých oblastech. V mnoha regionech krkonošsko-jizerské kulturní oblasti (zejména v povodí Jizery, Kamenice a Labe) pak lidový oděv zaniká ve prospěch nivelizující módy s průmyslovou revolucí; většina badatelů pak tuto skutečnost generalizuje podobně jako Drahomíra Stránská v *Československé vlastivědě* z roku 1936: „V Podkrkonoší rázovitý kroj dávno zanikl a udržovaly se hlavně jen špensry, veliké šátky ("kukle"), bílé a stříbrné čepce a zástěry s droboučkými kvítky⁶⁶.“

Z doposud publikovaných prací se tak pouze dozvídáme, že lidový oděv samotné krkonošsko-jizerské kulturní oblasti vykazuje určité příbuzenství s oděvem Mladoboleslavska, více pak s kroji podještědskými a turnovskými, od nichž se liší některými součástmi, zejména však barevností (např. absence karmazínového vyšívání či nošení vínků). Oděv v Podkrkonoší pak bývá často rekonstruován podle situace v sousedních regionech a představován jako jejich chudší varianta.

Podle jiných autorů (např. Tereza Nováková) v horním Pojizeří žádné specifické oděvní součásti ani nevznikly - za příčinu opět pokládají časnou industrializaci kraje nebo tamější drsné podnebí.

⁶⁶ Stránská, Drahomíra, *Lidové kroje*, in: *Československá vlastivěda, řada II. Národopis, Praha 1936*, s. 211.

Více se o ženském oděvu dozvíme opět z pera regionálních autorů. Kromě pramenů psaných muži, které popisují situaci v první polovině 19. století se zde objevují cenné záznamy psané samotnými ženami, zejména pracovnicemi Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí. Specifickou autorkou pak je Růžena Prášková-Pluhařová, která se ve 40. a 50. letech 20. století snažila o přesnou rekonstrukci vysockého kroje pro svůj taneční soubor v Semilech. Pluhařová odmítala svéráz a ačkoliv jej paradoxně svou činností do jisté míry vytvářela, brala tento počín jako historickou rekonstrukci. Podobný přístup je pro poválečnou dobu typický; nalezneme jej např. u Blaženy Šotkové.

Z hmotných pramenů se dochovalo ve vysockých domácnostech do dnešních dob několik tvrdých čepců i uzlíčkových vápeníků. Množství čepců a několik dalších oděvních součástí nalezneme v expozici a archivu Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí. Oděvní sbírky zde však dodnes nejsou odborně zpracovány a vyskytuje se v nich množství svérázových artefaktů. Na celém Vysocku se v soukromém majetku dochovalo zřejmě pouze několik kompletů ženského svátečního oděvu, jejichž některé součásti však v mnoha případech tvoří repliky z 1. poloviny 20. století. Některé z těchto krojů byly a dodnes jsou používány veřejně při slavnostních příležitostech, jak zmíním u popisu každého z nich.

První písemné zmínky v pramenech domácí provenience jsem k oděvu žen na Vysocku dohledal opět v soupisu mistrovských kusů vysockého krejčovského cechu k roku 1700. Za obzvláště významnou zde považuji zejména zmínku o pravděpodobném předchůdci šátku radličky, používaném v ženském kroji do dnešních dob. Jedním z mistrovských kusů totiž byla “Kukla, jenž radlice slove, do ni dva lokte sukna nestoupeného”. Jak patrně ze záznamu, jednalo se o šátek halící hlavu ženy; v tradičním kroji se radlička nosí kolem ramen nařasená “do chomoutu” a hlavu kryje zlatý čepce či uzlíčkový vápeník.

Další zprávy o ženském oděvu pocházejí až z pera vysockého lékárníka a purkminstra Josefa Kramáře. Ženský pracovní oděv ve 20. letech 19. století sestával podobně jako mužský z trvanlivých látek; střih kladl důraz jeho praktickou funkci. V teplých ročních obdobích chodily svobodné dívky ve všední den bosy, oděné do jednoduchých plátěných tištěnek. Kramář podotýká, že plátno na tyto pracovní sukně si hospodyně samy tkaly.

Sváteční oděv ve městě Vysokém sestával z drahých a kvalitních a trvanlivých látek: V neděli nosily bohaté ženy čepce východočeského typu vyšíváné stříbrným nebo zlatým dracounem (*Obr. 13*), které těsně přiléhaly k hlavě. Zdobené byly českými granáty, popřípadě perlemi a v pozdější době i lesklými skleněnými doplňky; lem tvořila tenká krajka skládaná do varhánků, zpravidla valenciánská (*Obr. 14*). Oblíbeným motivem výšivek provedených

zlatým či stříbrným dracounem byl strom života s mohutným kmenem a bohatými rozvilinami, ústícími do velkých kruhových květů a větviček s vinnými hrozny. Bobulky hroznů přitom tvořily zmíněné české granáty. Čepce zdobila dlouhá hedvábná pentle sahající do půli zad, složená v dvojistou mašli (*Obr. 15*). Tvrdé čepce se v rodinách dědily po celé generace, stejně jako ostatní trvanlivé oděvní součásti. Ženy z chudších rodin pak používaly měkké uzlíčkové vápeníky.

Na vesnici býval tvrdý čepce vzácností, kterou vlastnilo pouze několik bohatých selských rodin. Ve vsích na Vysocku bylo zjevně zlatých čepců pomálu i v dobách jejich obecného užívání ve městě. Dokladem je poznámka Antonína Zemana, jehož žena byla v roce 1848 jediná, která nosila do kostela ve Zlaté Olešnici zlatý čepce, podle něhož jí mezi ostatními ženami farář na dálku rozpoznal⁶⁷. Zemanova zmínka o události s farářem Dufkem mimoděk názorně dokumentuje jednu ze zásadních funkcí lidového svátečního oděvu - signalizaci sociálního statutu a majetnosti prostřednictvím oděvních součástí vyrobených ze vzácných materiálů, jaké si mohli pořídit pouze někteří obyvatelé obce. Níže postavené sociální skupiny si pak svůj handicap vynahrazují např. užitím velice pracně vyšívaných uzlíčkových čepců. Tento způsob demonstrace sociální významnosti ve společnosti ovšem zná i kosmopolitní móda. Doklady o nošení měkkých čepců svobodnými ženami, jak jej naznačuje Stránská na Turnovsku a v Podještědí, v honím Pojizeří nenalézáme.

Vzhledem k doloženému masovému výskytu čepců vyšívaných zlatým dracounem ve Vysokém ještě o dvacet let později⁶⁸, lze usoudit, že šlo o záležitost převážně městskou a většina žen na vesnici nosila při slavnostních příležitostech bílé vápeníčky. Jednalo se o měkké čepce z plátna vyšívané režnou nití uzlíčkovým stylem, které jsou oproti předchozím dobově starší. Uzlíčkové vyšívání z režné příze bývalo v některých případech uskutečněno na černém hedvábném podkladě (jak dokládají hmotné relikty uložené ve Vlastivědném muzeu pro Vysoké nad Jizerou a okolí, rovněž na obr. 163 v publikaci J. Staňkové *Lidové umění z Čech, moravy a Slezska*, tento hedvábný podklad se vyskytoval také na Vysocku).

⁶⁷ „...moje šla do Olešnice do kostela. Farář ji viděl v kostele – moje nosila na neděli zlatý čepce – po bohoslužbách honem se svlík a čekal na moji u hlavních dveří, až přijde z kostela.” In: Zeman, Antonín, *Stanovské kořeny*, Hradec Králové 1984, s. 59.

Zemanova manželka byla dcerou Barbory Kubáčkové ze Tříčce, příslotkem „u Holejch“, vdova po Josefu Šolcovi z Karlova, provdaná za Antonína Zemana r. 1842.

⁶⁸ K užití zlatých a stříbrných čepců východočeského typu jako maskovacího prostředku před policií přistoupily vysocké ženy při protirakouském meetingu 20. 9. 1868 na Petruškových vrších. Tento akt dokládá velké množství čepců, v oné době ve městě Vysokém ještě používaných starší generací jako tradiční součást svátečního oděvu.

U pozdních vápeníčků je již černé samotné vyšívání a tento typ přetrval nejdéle. U dochovaných čepců je však již často vybledlé do hněda.

Vysocko tedy zjevně tvořilo okrajovou oblast uzlíčkového stylu, který v severovýchodních Čechách dosáhl největšího rozkvetu na nepříliš vzdáleném Turnovsku a zasahoval až do východního Podkrkonoší a na Náchodsko. Vápeníčky však bývaly zpravidla bílé, pouze v bohatších rodinách někdy vyšívané černým hedvábím či prolamováním. Nosily se nejen na vesnici, ale též v některých rodinách ve Vysokém⁶⁹. V samotném městě Vysokém nad Jizerou, kde zlatý čepce vlastnila většina vdaných dam, vápeníček tedy jistě považovali za všednější (a také jej zde bohaté ženy používaly ve všední dny), zatímco na vesnici plnil funkci čepce svátečního; čepce zlatý pak vyjadřoval pouze společenskou prestiž, nikoliv však funkční odlišnost. Definice svátečního, pracovního a obřadního oděvu se pak může stát nesnadným oříškem. Je tedy třeba všimnout si nejen odlišnosti jednotlivých oděvních součástí (v našem případě čepců), nýbrž i jejich funkčního aspektu: pracovní, sváteční a obřadní je ten oděv, jež lze v konkrétní lokalitě běžně použít k pracovním, svátečním a obřadním účelům. Kritéria pro tuto využitelnost se však mohou měnit i v rámci mikroregionu.

K čepcům nosily bohaté ženy ve Vysokém živůtky, rovněž prošíváné zlatým či stříbrným dracounem a sukně ze vzácných hedvábných či vlněných látek, o kterých konzervativně smýšlející Kramář pochvalně poznamenává: *“Za své nožky se tehdy ještě ženská plet nestyděla; jakkoli se jinak cudně odívala, nosila šaty krátké, řasnaté, a nevymetala drahým oděvem blátivé ulice.”*

Zástěry (fěrtochy) byly na počátku 19. století rovněž hedvábné, nebo z kvalitní bílé příze. V zimě doplňoval sváteční oděv drahý, vzácnými kožešinami vyložený kožíšek, poměrně záhy vystřídaný špenzrem. V roce 1848 již špenzry v oblasti převládly alespoň u bohatších žen, jak dokazuje vzpomínka Antala Staška: *“...jednou za zimního rána oblékla matka špenzr s varhánkami, jaký selky tenkrát nosívaly, vzala mne malého, sotva pětiletého za ruku, dovedla ve sněhové metelici do školy, stojící na dolním konci naší vesnice, a odevzdala kantorovi se slovy: Pane učiteli, jen ho hodně řežou!”* (Stašek, Antal, Vzpomínky, Brno 1925).

⁶⁹ V každé rodině byl zpravidla pouze jeden zlatý či stříbrný čepce, který nosila vždy nejstarší žena s nejvyšším sociálním statutem. Ostatní členky domácnosti nosily ve svátek vápeník. Dokladem je kroj rodiny Skrbkovy, dnes v majetku Miloslavy Čermákové z Prahy, kroj Slávky Hubačíkové z Vysokého uložený v Památníku Zapadlých vlastenců v Pasekách n. Jiz., dále pak zlaté čepce a vápeníky v kompletech z darů starých vysockých rodin uložené ve Vlastivědném muzeu pro Vysoké nad Jizerou a okolí.

Také výše citovaný stanovský písmák Antonín Zeman, otec spisovatele Antala Staška zmiňuje, ač značně stručně (paměti psal ve velmi pozdním věku na žádost svého syna), sváteční ženský oděv na Vysocku. Zatímco Kramář líčí prostředí městské, seznamuje nás Zeman se stavem kroje obyvatelstva na vesnici, konkrétně se situací na svém statku ve Stanovém. Děvečky, tedy dívky z chudších rodin sloužící na statku, se oblékaly do sukní z doma vyrobeného plátna⁷⁰, buď cuckového nebo z koudelné příze, které si nechávaly ve městě modře potisknout u barvíře Špiky⁷¹. Vzory k potisku si mohly samy vybrat; výsledkem byla sukně “tištěnka”. Spodničky mívaly děvečky buď také barvené, nebo jen z bílého nebarveného plátna. Takovéto šaty jim sloužily i za sváteční oděv, ve kterém chodívaly do kostela. Boty přitom cestou na pobožnost nesly v ruce a teprve před kostelem je obuly. K práci na poli si ženy oblékaly kabátky “kyrsky” z nebarveného plátna; zřejmě se jedná o pracovní kabátky, obdobu svátečních špenzrů (srovnej Stránská, Drahomíra, Lidové kroje v Československu, s. 227).

Ze všech dochovaných záznamů cítíme úctu, jakou chovali horáci ke svému oděvu. Pro děti bývalo dobrého oblečení škoda; všední a pracovní oděv dospělých sestával z levných, snadno dostupných, ale kvalitních materiálů s obzvláštním důrazem na praktickou funkci. Sváteční oděvy pak považovali za cennost, která se v rodinách po generace dělila a nosila jen při zvláštních příležitostech, pouze za účelem reprezentace, jak je patrné na př. ze Zemanem zmíněného obouvání se až před kostelem. Obuv v tomto případě neslouží k ochraně nohou po cestě do města, nýbrž plní výhradně smysl společensko reprezentační, a to pouze v místě tomu určeném.

Povšimněme si dále u všedního oděvu klasického užití především těch surovin, které byly v lokalitě snadno dostupné, levné a přitom kvalitní (kozí nebo vzácnější telecí kůže, plátno utkané z běžné cuckové či koudelné příze). Na oděvy sváteční pak vysočtí horáci používali daleko dražších a honosnějších materiálů - buď přímo koupených hotových látek, nebo luxusních surovin, které doma umně zpracovali. Je to především hedvábí (taft), potom vlna a jiné jemné látky, protkávané často stříbrným nebo zlatým dracounem. Pro slavnostní oděv je též typické užití drahé ručně či strojově zhotovené krajky a bohaté vyšívání.

⁷⁰ “Do Stanova chodil každou zimu jistý Borovička se svojí ženou z Brodu a předli nám přízi z cucků, a my nechali z ní plátno utkat buď starýmu Hučkoj, čp. 24, aneb Václavíkoj (Učikoj), čp. 35. Mnozí sobě takové plátno vybílili a na košile používali” (A. Zeman).

⁷¹ Barvíř Václav Špika (1821-1888) bydlel v čp. 134 ve Vysokém nad Jizerou. Domu se hluboko do 20. století říkalo “U barvířu”.

Pozoruhodným ikonografickým pramenem k ženskému pracovnímu oděvu 1. poloviny 19. století je vyobrazení selky na malované skříní z roku 1814, zmíněné již v kapitole o mužském oděvu (viz. obr. 12). Selka brousící dlouhý obilní srp je oděna v červeném šátku, modré snad potištěné zástěře, jednoduché sukni, červeném živůtku a bílé pracovní košilce s krátkými rukávy. Narozdíl od svého muže, oděného svátečně, stojí na poli bosa. Domnívám se, že červeně vymalované oděvní součásti mohou značit vyšívání karmazínem, které na Vysocku záhy vymizelo a dochovalo se pouze v kontaktních oblastech na jiho mikroregionu.

Po polovině 19. století prodělává ženský oděv na Vysocku výraznou proměnu do podoby, ve které je na veřejnosti prezentován dodnes coby "Vysocký kroj". František Jílek-Oberpfalcer v roce 1946 popisuje v té době již odložené krojové součásti vystavované v podkrkonošských muzeích (muzeu vysockému je nejbližší semilské, pak jilemnické a novopacké, odlehlejší je již muzeum železnobrodské a vrchlabské). Necelý rok po vydání Jílkovy knihy publikovala v časopise Beseda svůj příspěvek k poznání "kroje" v Podkrkonoší vysocká rodačka Růžena Prášková-Pluhařová, zakladatelka taneční školy v Semilech a horlivá vlastenka. Ačkoliv článek bez povšimnutí odborné veřejnosti zcela zapadl, jedná se o informační zdroj rozsahem i významem srovnatelný s líčením Kramářovým. Pluhařová na základě svých terénních průzkumů a sběrů na Vysocku a Semilsku popsala především barevnost jednotlivých oděvních součástí, jejich funkci a správný způsob oblékání.

Ve druhé polovině 19. století starší generace stále nosí zlaté, méně již stříbrné čepce, lemované paličkovanou krajkou. Tyto čepce užívají již jen některé bohaté selky a pouze ke zvláštním slavnostem, nejlépe církevním, zatímco v měšťanských rodinách užívání čepců postupně mizí na úkor městské kosmopolitní módy. Čepce bývají upravovány stejně jako v první polovině 19. století: stále jsou opatřovány dlouhými hedvábnými stuhami vzadu vázanými na holubici a s konci visícími až do pasu.

V chladnějším počasí se přes ruku nosila kašmírová "kukla", což byl velký šátek kupovaný zpravidla na jarmarcích (Obr. 16-18), sloužící jako přehoz buď s květovaným pestrým okrajem, nebo celý z "tureckého tkaní". K večeru, když začalo být chladno nebo při dešti se přehodila přes hlavu a ramena, vpředu překřížila a cíp se zastrčil za pás zástěry. Pokud byly konce dost dlouhé, uvázaly se vzadu pod cíp kukly. Dříve k tomuto účelu zřejmě sloužily pleny či loktuše snad vyšité karmazínem, doložené v jiných oblastech krkonošsko-jizerské kulturní oblasti (srovnej Stránská, Lidové kroje v Československu, tab. 58, 59 – Hořicko a tab. 63 - Turnovsko). Na Vysocku jsem však jejich stopy nenalezl. Zvláštní úvaz šátku v mikroregionu popisuje Jiřina Langhammerová ve svém díle Lidové kroje z České republiky,

vycházejíc přitom z fotografií pořízených Josefem Hladíkem na přípravách pro Národopisnou výstavu československou (*viz obr. 2-3*). Tento materiál je však třeba brát se značnou rezervou zejména z důvodu výše zmíněné přítomnosti volné tvořivosti na předvýstavních oslavách ve Vysokém, zvláště když zmíněné fotografie představují zřejmě jediný pramen k této úpravě šátku.

Vedle zlatých a stříbrných čepců se v tomto období ještě vyskytují i vápeníčky vyšívané hustě uzličkovým vzorem s prolamovanými motivy, v úpravě buď s bílou holubicí, či k slavnostnější příležitosti se širokou hedvábnou stuhou pastelových barev. Dívky nosily pod vápeníčkem sepnuté vlasy černou úzkou stužkou jdoucí středem čela, někdy na středu s drobnou lesklou cetkou (korálou). Snad se jednalo o relikv vínku užívaného ve starších dobách, o nichž se nám nedostává zpráv; převazování vápeníčku vínkem, jak jej známe na Turnovsku, se totiž na Vysocku nepraktikovalo a vínec zde nebyl jako oděvní součást doložen.

Na sváteční zástěře ("fěrtochu") si ženy dávaly záležet. Kramář hovoří o užívání hedvábných zástěr vedle jemných bílých, zřejmě plátěných. Zdá se, že hedvábné zástěry nosily bohatší městske ženy, bílé pak ženy z chudších rodin společně s vápeníčky, ke kterým i barevně ladily. Zřejmě díky existující tradici bílé barvy pak ženy na Vysocku velmi dobře přijaly bílý styl druhé poloviny 19. století, kdy se zástěry podstatně rozšířily (až 1,50 m) a nesly zdobené prolamovaným vyšíváním orientovaným do obou rohů⁷². Nosily se hustě našasené od boku k boku. Původně bylo vyšívání v některých obcích zejména na jižním Vysocku černé nebo karmazínové (barva červeného horského zelí)⁷³, bílému ustoupilo až ve druhé polovině 19. století. Obecně lze říci, že čím blíže k Vysokému, tím více vykazovaly oděvní součásti bohatší vyšívku i materiál; především sukně a šněrovačky, jejichž puntík byl vyšíván zlatě a stříbrně. Vzadu byla zástěra opatřena širokými vazáky, které v pase tvořily mohutnou holubici (*Obr. 19*). Okraje vazáků lemovaly obšité rožnovské kroužky a jejich konce zdobily motiv velkého květu. Přes ramena se kladl trojcípý šátek (*Obr. 20*) zvaný "radlička" (napůl přeložený šátek připomíná radlici) zvaný též "kosička" (podle kosého tvaru), jehož dva cípy se na prsou křížily. Bílá barva převládá i u radličky, která je stejně jako rukávy košile a zástěra vyšívána bílým prolamováním ve tvaru květů (které odpovídají

⁷² V oblastech na východ od Vysocka, zejména na Lomnicku a Novopacku je vyšívka na bílé zástěře pásová a jednodušší, nikoliv trojúhelníkově orientovaná do rohů, které jsou změkčeny v široké obloučky.

⁷³ Karmazín (karmín) je barvivo získávané z červce nopálového, hmyzu žijícího na opuncích, původem z amerického kontinentu. Odtud se zpracovaný na barvivo dovážel do Evropy, kde se těšil oblibě zejména v období rokoka. V 19. století se črvec choval zejména na Kanárských ostrovech (španělské jméno zní "cochinias"). Karmazín pronikl do mnoha českých krajů, výrazný je zejména na Turnovsku, najdeme jej i v táborských či polabských krajích.

motivům květů na zlatém čepci), na krajích s velkými obloukovitými, někdy až trojúhelníkovými cípy, obkroužkovánými prázdnými "rožnovskými kroužky". V každém cípu je jeden prolamovaný květovaný motiv (*Obr. 21*). Roh radličky vždy odpovídal oběma vyšitým rohům u zástěry; u kompletů sestavených z několika různých krojů a též nově šitých rekonstrukcí a replik bývá tento prvek často opomíjen. Na radličce i na zástěře bývají drobně vyšity dírkové kvítky (*Obr. 22-23*). Radlička se na zádech nařasila do chomoutu, vpředu se křížila a spínala se většinou granátovou broží. Cípy radličky si žena protahovala pod puntek, později pod pásek šněrovačky a zasunula za pás zástěry na bocích (*Obr. 24*). Podle výše zmíněného záznamu v cechovních knihách lze předpokládat, že radlička představuje v regionu oděvní součást s velmi dlouhou tradicí a vývojem, snad starší než samotné čepce, jejíž funkce se posouvala od praktické pokrývky hlavy a ramen po ozdobný šátek. V řasení radličky do chomoutu pak můžeme spatřit nápodobu původního tvaru shrnovací kukly (*Obr. 25*).

Od poloviny 19. století se vedle starších živůtků objevují šněrovačky ztužené ksticemi, vyrobené z květovaného brokátu nebo hedvábného damašku. Místo šněrovaček se podle Jílka-Oberpfalcera ve druhé polovici 19. století nosily "špenzry", přiléhavé duhové i pestře květované živůtky s dlouhými rukávy, k zápěstí zúženými, ale v horní části s vydutými "pauši".

Pravdou je, že špenzry byly kabátky vycházející z anglické módy⁷⁴, na Vysocku užívané venku za chladného počasí vdánými ženami, zejména tedy v zimním období, a to současně se šněrovačkami. Ve druhé polovině 19. století se běžně nosily a jejich móda zcela zanikla až v období před první světovou válkou. Špenzry bývaly hedvábné nebo soukenné, často i vyšíváné kabátky s varhánky v různě vysokém pase a dlouhými úzkými vatovanými rukávy, nad loktem rozšířenými do "paušu" (měly tvar šunky). Bohatší ženy nosily špenzry s krajkovými konci rukávů, kde krajka tvořila výrazné trojúhelníkové zuby odpovídající zubům na zástěře (*Obr. 26*). Některé špenzry se zapínaly až ke krku, jiné byly vpředu opatřeny velkým výstřihem (*Obr. 27*). V tom případě se ke špenzru nosila radlička nebo malá vlněná kuklička a navrch ještě šátek, jehož cípy se zastrčily za špenzr.

Šněrovačka se na Vysocku nosila vysoká, pastelových barev, buď s drobnými kvítky, či malými věnečky a podšitá ksticemi. Na základě dostupných pramenů se lze domnívat, že damaškové a brokátové šněrovačky jsou, na rozdíl od sametových, používaných později

⁷⁴ Špenzry byly původně mužské kabátky, které na přelomu 18. a 19. století vynašla konkrétní osoba, George John Spencer, Second Earl Spencer (1758–1834). Pod názvem špenzr, který je zkomoleninou příjmení jejich tvůrce, se staly součástí mnoha českých ženských krojů.

v obžínkových průvodech a jiných slavnostech, v místě tradiční. Františka Nečásková (1882-1970) vypověděla v roce 1953 do národopisného dotazníku, že ještě za jejího mládí bylo nošení šněrovaček takřka povinné. Když se totiž nějaká žena odvážíla vyjít bez šněrovačky z domu, říkalo se o ní, že je jen tak na lehkou a že je nemrava.

Jílkem uváděné detaily ohledně vrstvení sukní, užití šátků, prolamování fětochů (zástěr) a rázu obuvi doplňují obraz o vysockém kroji, který již máme utvořený z popisů předchozích autorů, o nové poznatky. Zajímavé je, že kromě Kramáře se jiná dobová zpráva nezmiňuje o užití drahých kamenů či skleněných perlí na zlatých čepcích.

Současně se špenzry se nosily široké sukně, které sahaly jen do půl lýtek a byly „nadité jako zvony“, protože pod nimi bylo několik hodně širokých spodniček, z nichž vrchní musela stát naškrobená. Lingvista Jílek-Oberpfalcer zaznamenal, že o takové nastrojené horačce se říkalo „jde jako mandel“ nebo že „je jí pelnej ouvoz“. Sukně však byly v tomto období již různých typů, buď pestrá „vlňačka“, květovaná „kartounka-roztočilka“ (bavlněná sukně; když se v ní žena roztočila dokola, sukně vytvořila pravidelný zvonovitý tvar), nebo „moaré“, či brokátová „hrbábnice“. Růžena Pluhařová upřesňuje: *“Chytl-li babky na cestě z kostela déšť, neváhaly si vrchní sukni přehodit přes hlavu a krýt celé oblečení jako kukaní. Proto se nosilo několik spodniček a vrchní, hodně naškrobená, byla zdobena krajkovým volánem”*. Tato praxe byla obecně rozšířená i u městského oděvu, v krojových oblastech pak dávala vzniknout bohatěji zdobeným spodničkám.

Ke kroji se nosily bílé punčochy a černé střevíce s černým šněrovadlem křížem obtočeným do půli lýtek. Střevíce přivázané černými stužkami kolem bílých punčošek zmiňuje již Josef Kramář u vysockých dívek své generace, tedy ve 20. letech 19. století. Zprávy o nošení barevných punčoch staršího typu na Vysocku se v žádném z dostupných pramenů nepodařilo nalézt.

Všední oděv tvořila v druhé polovině 19. století (před nástupem bílého stylu) kanduš, tedy živůtková sukně s bílou košílkou. Zástěra se k sukni oblékala buď bílá, nebo tmavé barvy, stejně jako za Kramářových dob. Dále se nosily i modrotiskové sukně a to až do roztrhání, díky čemuž že se v muzejních sbírkách téměř nezachovaly. Některé barvené hedvábné zástěry měly svůj magický či náboženský význam. Fialová se nosila v postě, žlutá byla „čarovná“, zaháněla prý zlé mocnosti (vynášení smrti, při pálení čarodějnic, proti uhranutí atd...). Odtud snad i obliba žlutých koženek u mužů a častý výskyt žlutých nebo žlutými aplikacemi zdobených šněrovaček a špenzrů u žen (*Obr. 28*).

Popis ženského obřadního oděvu na Vysocku lze v dostupných pramenech dohledat až v jeho pozdní nivelizované podobě; ze starších dob se dochovaly pouze záznamy o svatebních

zvycích. Víme tak, že při cestě do kostela měla nejstarší družička kolem krku pověšené dva malé věnečky, které při obřadě, když farář spojil snoubencům ruce, kladla ženichovi i nevěstě na hlavu. Po obřadu soutěžil mládenec s družičkou o to, kdo dříve sundá novomanželům věneček z hlavy. Družička sundávala nevěstě, mládenec zase ženichovi. Komu spadl věneček dříve, ten pak měl v rodině vládu nad svým partnerem.

Dochoval se i popis obřadu čepení z druhé poloviny 19. století⁷⁵, kdy již nevěsta nosila k věnečku závoj. Čepení se odehrávalo při svatební muzice po půlnočním sólu ženicha s nevěstou. Vdané ženy si vzaly nevěstu mezi sebe, posadily ji doprostřed sálu na židli a sundaly ji závoj i s věnečkem. Poté ji na hlavu posadily vyšívaný čepeček, zřejmě vápeník, a zpívaly při tomto úkonu píseň o čepení. Text této písně se bohužel nezachoval; písní k čepení ze sousedních oblastí však známe hned několik i s různými varianty, stejně tak jako detailní podobu obřadního oděvu při svatbách, jejíž popisy mohou přispět k rekonstrukci podoby obřadního oděvu v krkonošsko-jizerské kulturní oblasti (viz. např. Krejčí, Pavel, *Pojizerské a podještědské písně a tance*, Liberec 1963, s. 168-172 a dále Honl, Karel, *Krkonošská svatba před 83 lety*, in: *Krkonoše, vlastivědný sborník českého podhoří*, Jilemnice 1941, svazek II., č. 3-4 a 4-5, s. 21-36 a 53-55).

⁷⁵ B. Hladíková, *OV 121 – Národopisné záznamy různé*, in: *Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí*

7. Lidová obuv na Vysocku

Problematika lidové obuvi na Vysocku se v nejstarších dobách, z nichž se nám dostává zpráv, odvíjí od soustředění ševcovských dílen do města Vysokého. Ševci, kterých již roku 1854 bylo ve městě 8, se vykládali se svým zbožím na trzích a jarmarcích, kde si jejich výrobky kupovali lidé z okolních vesnic. Ve městě existovalo také několik úzce specializovaných obuvníků vyrábějících především jeden druh vysoce kvalitní obuvi, který na jarmarcích vyhledávali i lidé ze sousedních regionů⁷⁶.

Od Kramáře se dozvídáme mnoho o obuvi dětí. V první třetině 19. století chodily děti bosy, dokud neudeřily silnější mrazy, což byla s výjimkou velkých měst běžná praxe snad ve všech českých i moravských regionech. Z výpovědí několika pamětníků vyplývá, že tento jev v nezměněné podobě přetrval až do 20. století. Takto vzpomíná Ing. Josef Skrbek (1876-1951): *„Že se hrálo i u nás mezi kluky o kuličky, jak jen nastalo na jaře trochu "kopno", jest samozřejmo (...). Protože dovedli střídat suchá místa, mokrou kaluž i ledový sníh a byli při tom zpravidla bosu, za to nim z jara rozsekal sv. Matěj kůži na nohou i rukou do kervava. I mě se to často přihodilo.“* (Skrbek-„Korábu“ 1937-1945).

Další zmínky o chození naboso a celkové otužilosti dětí na Vysocku nalézáme v díle vysockého malíře a spisovatele, ponikelského rodáka Jaroslava Skrbka (1888-1954). Dozvídáme se tak, že děti v druhé polovině 19. století v teplejší polovině roku nenosily obuv vůbec, ať venku či doma nebo i ve veřejných prostorách: *„Škodějov jest rodnou vesničkou zemřelého patriarchy Dr. Karla Farského. Tatínek mi vypravoval, jak mu jednou ve Škodějově, když přihlížel jako malý hoch tanci při venkovské muzice, šlápl otec patriarchy těžkou botou na bosou nohu (...).*

Pravé jaro nastalo, když jsme si mohli sundati střevíce a běhati bosí (...). Kolikrát jsem si o kámen srazil "čepičku" s palce nohy, který krvácel. Ten se však doma ovázal hadříkem a nití a bylo dobře. Tetanus nám byl cizí (...).

Skrbek zmiňuje střevíce nošené dětmi v zimním období. Nedomnívám se, že se typologicky jednalo o skutečné střevíce, autor zde spíše uplatnil označení literární. Snad se jednalo

⁷⁶ Takovým ševcem byl například výše zmíněný Josef Mařatka zvaný "Táborita", který šil boty vysoce kvalitní a ceněné, jak dokazuje i poznámka v rukopisech Josefa Skrbka "Korábu": *"Inej švec zas bejval starej Mařatka - říkalo se mu, ani nevím jesli taky do voči „starej táborita“ - vstávali vedle nás. Ten doved ušít boty s takovou podrážkou, že přečkala vo mnoho let i holinky. V tech botech to netlačilo ani nezáblo a taky nerad vo jarmarce slevil, to rač neprodal; říkal, že z takovýhle vobuje se neslevuje a inýho nešil než týhle slauný formancský boty. Tou podrážkou se prej mohla přibít i kramle do dzdi - taková kalá kůže to bejvala"* (Skrbek-„Korábu“ 1937-1945).

o dřeváky, které do oblasti v omezené míře pronikaly ze sousedních německých oblastí a používaly se ještě v dobách Skrbkova mládí (jak ostatně potvrzuje níže uvedený výčet obuvi Josefa Skrbka-„Korábu“), než je vytlačila expanze levných vysockých baček. Dřeváky se používaly zejména pro práci ve chlévě a na hnojišti. Jak svědčí darovací záznam ve Vlastivědném muzeu pro Vysoké nad Jizerou a okolí, dřeváky ve městě vyráběl z tvrdého dřeva ještě ve 20. letech 20. století soustružník Fučík (Baran přitom ve své studii uvádí v lidovém prostředí používání měkkého a dobře štěpného dřeva). Užití bot s dřevěnou podrážkou je ve Vysokém doloženo až z období druhé světové války (starší záznamy i hmotné doklady vypovídají o podrážkách kožených), zřídkaost jejich užívání pak odpovídá i omezenému rozšíření dřeváků.

Při pojednání o krojích jsme se již okrajově dotkli problematiky "vobuje na Vysočtě". Kramář zmiňuje hned několik typů užívaných dětmi jeho generace i dospělými v dobách, kdy chodil do školy (tedy ve 20. letech 19. století). Nejarchaičtější typ mezi tehdy užívanou obuví představují bezesporu "čůchy", čili prosté onuce, jimiž se v zimě obalovaly bosé nohy proti omrznutí⁷⁷. Setkáváme se též s bačkorami; pod tímto pojmem Kramář zřejmě chápe jednoduchou soukennou či plstěnou obuv (papuče), připomínající mu vysocké bačky druhé poloviny 19. století, s podobným využitím v chladných obdobích. Střevíce se stříbrnými přezkami, jaké nosili staří zámožnější muži ve Vysokém včetně purkmistrova dědečka, odrážejí módu pozdně barokní a rokokovou, kdy se ještě na Vysocku nenosily boty. Mužské kožené šněrovací "pravé" boty s nízkým podpatkem představují výtvar kosmopolitní módy, který pronikl do regionálního odívání až po napoleonských válkách, přibližně ve stejné době jako móda ženských špenzrů. V mírně pozměněné podobě – již bez stříbrných přezek - nosil střevíce i Kramářův otec; "pravé" boty vystřídaly v jeho době vysoké holínky buď s ozdobou v podobě černého střapce nebo s potahem holenní části žlutými lesklými "kopnami", které vytrvaly až do druhé poloviny 19. století. Vedle obyčejných holínek zmiňuje Jílek-Oberpfalcer výskyt vysokých holínkových "faldovaček" a nižších "uherek", v mikroregionu nazývaných pro svůj tvar "kanony". Boty tohoto typu se často používaly i jako pracovní obuv.

Ohledně dětské obuvi v zimních měsících vyplývá z Kramářova popisu její značná nejednotnost a opět především důraz na praktičnost a šetrnost, jak vidíme například v používání otcových bot. Významná je zejména zmínka o nošení čůch, čili ovinovacích onucí. V nářečí se dodnes na Vysocku vyskytuje slovo „čůcha“ jako termín pro obvaz či kus hadru. Kramář hovoří i o bačkorách, jedná se zde o jednoznačně starší typ bačkor určených

⁷⁷ Srovnej např. Redakce, *Z válečné korespondence spisovatele Jos. Šíra*, in: *Horské prameny*, roč. I. 1937-38, s. 86 („...má čůchu na prstě, posekala se.“)

pro venkovní použití, kdy se nerozlišovala obuv pro pravou a levou nohu. Tato diferenciací vznikla u bačkor v regionu až mnohem později s rozvojem výroby tzv. vysockých baček.

Nošení kvalitních bot bývalo u školních dětí výjimečné, a bylo považováno za „zpanštilé a rozmazané“. Oděv malého Josefa Kramáře, jehož otec oblékal do kvalitních bot šatů, se natolik odlišoval od běžného oblečení ostatních chlapců, že se mu spolužáci vysmívali. Opět se zde projevuje výrazná konzervativnost prostředí, které nemá rádo změnu a přílišné vybočování z tradičních estetických norem, preferující často šetrnost před pohodlím. Tento fakt ostatně podporuje (ač do jisté míry moralistická) úvaha samotného Josefa Kramáře, vzpomínajícího na oděv svých spolužáků: *„Nesmíme však domýšleti se, že by tato přílišná jednoduchost odívání dětí z chudoby prýštila; byla v obyčeji i u rodin zámožnějších a zakládala se na rozšafné spořivosti rodin venkovských, které nepromrhávaly ještě vše, co jim zbývalo, v šactvě a zbytečném přepychu, ale ukládaly přebytek, jež jim poskytovaly okolnosti, pro další vychování aneb na zaopatření dětí. Důkazem toho jest, že mnozí z těchto rytířů bez bot a bez kabátů později nákladem rodičů svých studovali a vyššího stanoviska ve společenstvu se domohli.“*

Vysocko opravdu zejména ve druhé polovině 19. století dodávalo do škol „v kraji“ velké množství studentů (srovnej např. Lukáš, Václav, Vysoké nad Jizerou, pohledy do minulosti dávné i nedávné, Vysoké nad Jizerou 1992, nebo Voborník, Josef, Město Vysoké pod černými lesy, Krkonoši a nad Jizerou, 1908). Domnívám se, že zvýšené množství zájemců o vzdělání pramení z intenzivního ideového vlivu zdejších písmáků, učitelů a vesnických filozofů na širší vrstvy obyvatelstva. Rodiče, kteří byli vždy zvyklí na dětském oděvu šetřit z praktických důvodů, pak logicky inklinovali k omezování přístupu svých potomků k městské módě, která byla navíc značně nákladná. Kramářova argumentace šetřením na oděvu, aby bylo možno dětem zaplatit studia, pak může ve skutečnosti představovat morální rodičovskou konstrukci postavenou na tradičním přístupu k šacení dětí školního věku.

Takový přístup potom nalézáme jak v Kramářových zápisech, tak i ve výše zmíněném sporém oděvu Jaroslava Skrbka (1888-1954) na gymnáziu v Jičíně, jehož otec, truhlář Michal Skrbek (1862-1934) tvrdě potíral tendence svého syna oblékat se do drahé městské módy. V národopisném dotazníku prozradila pamětnice Marie Vodsedálková (*1876), že když mladý Skrbek přijel domů na návštěvu ze studií v Praze, přivezl si nové lakýrky, na které byl velice pyšný. Jeho otec, přesto, že byl velmi šetrný a věděl, že lakýrky byly velice drahé, je na špalku synovi rozštípal sekerkou⁷⁸. Pamětnice do dotazníku uvádí, že otec Skrbek tímto

⁷⁸ Archivní materiál Vlastivědného muzea ve Vysokém nad Jizerou, OV 96, IČ. 10239, Besedy o šití a švadlenách v lednu 1959

způsobem reagoval na synovy módní výstřelky; je však otázkou, do jaké míry v tomto konkrétním případě zafungovala sociální kontrola oblékání v rámci mikroregionu, jak ji spatřujeme u kritiky “panských” bot malého Josefa Kramáře, jak velký význam sehrál faktor ekonomický a jak se do popsaného činu promítla právě tato moralistická filozofie. Oba popsané aspekty tradiční mentality (sociální kontrola i ekonomický faktor) zde jistě byly přítomny; o hlavním impulzu, který výbuch vzteku a afektivního jednání u Skrbkova otce vyvolal se však můžeme pouze dohadovat.

Ve druhé polovině 19. století vzniká na Vysocku z původních bačkor, vyráběných ševci, nový typ obuvi a specializovaných bačkorářských dílen pro jeho výrobu. Jedná se o tzv. Vysocké bačky.

Vysocké bačky představují specifický typ zimní soukennoplstěné obuvi, jejíž výroba na Vysocko dle ústní tradice pronikla z Valašska prostřednictvím tovaryšských vandrů. Písemné záznamy o této skutečnosti však chybí a nelze ji proto ověřit. Centrem výroby baček se stalo samotné město Vysoké nad Jizerou; bačkorářské dílny se však s postupem času šířily do okolních obcí a nejdéle přetrvaly ve Sklenařicích. Bačkorářství na Vysocku tak tvoří jedinečnou možnost pozorovat proces vzniku, rozvoje a následného úpadku konkrétní regionální oděvní součásti. Zároveň však svou existencí dokládají ekonomickou životaschopnost regionu a přetrvání lokálních kulturních struktur hluboko do 20. století.

Pověst o vzniku vysockých baček zachytila Marie Kubátová od pamětníka Františka Pacholíka z Pasek nad Jizerou. Podle jeho vyprávění měl první impuls ke vzniku baček vzejt od vysocké lidové léčitelky, nazývané nazývané podle povolání svého muže “Šeučinka”. Šeučinka jako žena ševce neměla boty a chodila za nemocnými ve starých rozbitých škrpálech. Když pak potřebovala vykonat náročnější cestu za jedním ze svých pacientů, zjistila, že v domě nejsou žádné použitelné boty; požádala tedy muže ať nějaké narychlo ušije. Švec tedy v rychlosti vyrobil bačkory ze starých huček a kabátu “po dědkoj” (po svém otci). Vzniklé bačkory byly pohodlné a praktické, že je pak i sám pan farář doporučil v kostele z kazatelny všem ženám, “aby mu neklápaly přemerzlejma hnátama po dlaždicích vo rorátech”. V kostele slyšel kázání pašerák, který ševcovy výrobky začal pašovat do Pruska a záhy si je pořídili i celníci honící po horách pašeráky. Pašerák nosil z Pruska ševcovi cukerník, který švec dále prodával a Šeučinka pak za své léčitelské služby získávala od lidí staré hučky a kabáty na výrobu bačkor.

Marie Kubátová uvádí věk pamětníka – 90 let – i jeho jméno, díky čemuž lze předpokládat, že se v tomto případě nejedná o úpravu sebraného folklorního materiálu literární stylizací; chybí však datum provedení rozhovoru čímž je znemožněna datace sběru. Samotnou pověst

Kubátová očividně zachytila mimoděk při sbírání materiálů pro své povídky o lidovém lékařství. Z folklorního hlediska je zajímavý zejména cyklický děj pověsti; adaptace poměrně mladé oděvní součásti do místního folkloru pak naznačuje silnou vitalitu duchovní kultury na Vysocku.

První bačky se šily celosoukenné a zcela po vzoru starých bačkor, tedy takzvaně “na jedno kopyto” (bez rozlišení pravé a levé bačkory). Od klasických bačkor se odlišovaly zejména šněrováním, které až na počátku 20. století ustoupilo spínacímu typu.

Jiřina Langhammerová ve svých Lidových krojích z české republiky u některých oblastí lidové kultury upozorňuje na nošení papučí především chudšími lidmi; vysoké bačky však pro jejich praktičnost obouvaly všechny sociální skupiny včetně bohatých sedláků⁷⁹.

Nejstarší alespoň přibližně datovatelná zmínka o výrobě vysockých baček se váže k 50. létům 19. století, kdy ve městě zaznamenáváme výskyt bačkorářů. K počátku diferencování pravé a levé bačkory však došlo až mnohem později; výrobu takovýchto bačkor zavedl ve 20. letech 20. století syn bačkoráře Václava Bartoníčka (†1929) Karel Bartoníček (1897-1948).

Vysočtí bačkoráři se vyčlenili v rámci bývalého ševcovského cechu. Po oficiálním zániku cechů v roce 1859 se totiž (tak jako v mnoha jiných lokalitách) cechy ve Vysokém přetransformovaly v obchodní společenství, která v místní tradici přetrvávala do dvacátých let 20. století a dodržovala tradice bývalých 5 cechů; byli to ševci, krejčí, pekaři, řezníci a sedmeráci (sem patřili kováři, koláři, truhláři, zámečníci, klempíři, sánkaři, nožíři, pilníkáři - především tedy lidé pracující se dřevem a železem).

Z vysockých baček se především díky jarmarkům a zavedenému formanskému exportnímu systému stává významný vývozní artikl a rychle si získávají oblibu v celé krkonoško-jizerské oblasti.

Základ vysockých baček tvořila silná, plstěná, mnohvrstevnatá podložka, kterou řemeslník ručně prošival, až vznikla opravdu pevná a nepropustná podrážka (*Obr.29*); zhotovováním těchto podešví pro ševce-bačkoráře se zabývali domácí výrobci specializovaní na tuto práci. Lepili a sešivali je až z 11 vrstev plsti pocházející ze starých klobouků a ze zbytkových kůžiček, jež byly zdarma k dostání coby odpadový materiál místních řemeslnických dílen. Na podrážku zakoupenou od těchto výrobců našil švec svrchní část bačkory ze silného černého či

⁷⁹ *Vysoké bačky nosil např. i majitel jednoho z největších statků na Vysocku, stanovský sedlák Antonín Zeman (1820-1912): “Roku 1905 na Boží narození vyšel jsem sobě na procházku do našeho háje v bačkách, aniž bych na sněh stoupnul, aniž jsem sobě bačky smočil.” In Zeman, Antonín, Stanovské kořeny, Hradec Králové 1984, s. 11*

tmavomodrého sukna a jemné kůže (*Obr. 30*). Špičky bačkor pak sestávaly z černé, lakované kůže. Ve 20. století se pak barevnost baček i užití materiálů značně různí.

Zapínání baček původně tvořila řada kulatých knoflíčků, které se spínaly zvláštními háčky, aby pevně seděly na noze. Tím bylo zamezeno proniknutí sněhu do obuvi. Takto vyrobené vysoké bačky se nosily doma i venku, po celou zimu; vzhledem k vlastnostem použitého materiálu však nebyly určeny do vlhkého sněhu. Až na počátku 20. století se vyvinuly dva typy baček – jedny nízké „pro doma“ a druhé do sněhu, vysoké až do poloviny lýtek.

Podle zprávy o stavu řemesel z roku 1900 provozovalo ve městě živnost jen 9 obuvníků z nichž byli 4 bačkoráři (Lukáš 1992). O tři roky později se však ve městě připomíná již 11 bačkorářů.

Pro své určení k nošení v zimním období, ale především pro kvalitu a výhřevnost bývaly bačky na Vysocku tradičně oblíbeným, velmi vyhledávaným a ceněným vánočním dárkem; pod názvem „húštétr Batschken“ se staly známým zbožím dokonce i u německého obyvatelstva celé krkonošsko-jizerské kulturní oblasti. Daly se sehnat ve všech velikostech a postupem času i v různých tvarech jak na vysokém, tak snad na všech podkrkonošských předvánočních jarmarcích, kam je z Vysokého řemeslníci jezdili prodávat. Vysoké bačky pronikly dokonce i do místního folkloru a jsou zmiňovány hned v několika horských koledách⁸⁰.

⁸⁰ Zajímavá je zejména „Kolada poválečná“ odrážející stav regionu v době nedostatku po první světové válce:

*Roku 1918 a to po válce,
divné hosty u Betléma našly Vánoce.
Jeden nese cukřenku, a ten druhý chleбенku
a ten třetí daruje jim zase maštěнку.
Andělové na nebesích ctí je velice,
ty jim nesou na brambory lístky od obce.
Betlém celý zčernalěj, nemají žádnéj petrolej,
svatý Josef ve dřevákách celej vomrzlej.
Jezulátko bez peřinky tělo naklání,
vždyť už nejsou ani žádné plínky k dostání.
Všude nouze veliká, i o toho dudlíka,
Maria nad Jezulátkem tuze nařiká.
Pěkně prosím, pošlete jim malý dáreček,
štípek mouky, kousek cukru a pár vajíček.
Nechtější žádné hračky, jenom vysoké bačky,
budete se za to zvátí jejich miláčky.*

Pozvolný úpadek bačkorářství byl způsoben mimo jiné i zánikem kloboučnictví. Z kloboučnických dílen dostávali bačkoráři zdarma odřezky plsti a kůže; po skončení kloboučnické produkce z těchto materiálů si museli bačkoráři shánět suroviny jiným způsobem – kupovat - a výroba baček začala zejména při konkurenci velkých obuvnických firem ztrácet své výsadní postavení. Od 30. let 20. století se již bačky nevyvážely mimo region, kde si udržely velkou oblibu (především díky tradici a dobré pověsti) až do 50. let, kdy zanikly bačkorářské dílny kvůli oficiálnímu zákazu živností.

Zdálo by se, že kvetoucí domácí a řemeslná výroba zanikla spolu s nástupem komunismu a úředním rušením drobných soukromých živností, vysocká řemesla však již v době 2. světové války prodělávala silný úpadek, jehož kořeny je nutné hledat již hluboko v 19. století. V roce 1942 si tak Josef Skrbek-„Korábu“ povzdechl: *„Nes by ve Vysokým šeuce spočítal na perstech jenny ruky. Dyt' vono v Praze taky. Vono se řekne, že je tejdě Báťa a že sou spráukárny, ale za starejch dob by se řeklo, že to nejsou žánní vopraudouský šeucí. Báťa snad jo. (...) Nnes pomalu aby všecko vysocký řemeslo, co tam eště zbejvá, vochránil památkovej ouřad taky v náákým múzeu“* (Skrbek-„Korábu“, 1938-1948).

Se sílící industrializací regionu a úpadkem řemesel v místě tradičních pak v meziválečné době stoupá výroba „lidových“ suvenýrových předmětů univerzálního charakteru – z dobových pramenů se dozvídáme o soustružnických drobnůstkách ze Zákostelí (městská část Vysokého, ve které tradičně sídlili drobní řemeslníci), dřevěných talířích, dětských hračkách či turistických holích pobíjených šitky z navštívených míst, které právě v této době svojí atraktivitou nahrazují okované hole španělky, zmiňované již Josefem Kramářem. Vše je vyráběno ručně a v místě, vzory jsou však převzaté a nepůvodní. Krom toho v této době nalézáme počátky prodeje dárkového zboží z dovozu (zejména železnobrodské sklo a drobná galanterie), které konkuruje a svou vysokou kvalitou za přijatelnou cenu postupně vytlačuje původní lokální tvorbu.

Současně se však tradiční řemeslná výroba do jisté míry flexibilně přetváří a modifikuje podle moderních potřeb a dobových požadavků: ve dvacátých letech vzniká později slavná vysocká výroba lyží (J. Bartoň) a sáněk z horského jasanu, jehož dřevo je pro svou pružnost vysoce ceněno a v minulosti sloužilo na př. k výrobě velkých dřevařských saní ke svážení dřeva z lesů. Dále rovněž funguje vysocké bačkorářství, ale i místní výroba jiné obuvi, cela již kopírující interregionální módní vlny.

Koledu z iniciativy řádové sestry Mare Stelly zapsal dne 28. května 1967 dle diktátu Josefa Janouška (81 let) Jaroslav Benda (80 let), všichni původem z Rokytnice nad Jizerou, toho času v místním domově důchodců. Píseň zaslali Vlastivědnému muzeu ve Vysokém nad Jizerou.

Doba po roce 1948 zasadila několika zbylým původním řemeslům, která ještě na Vysocku přežívala (tedy i bačkorářství), smrtelnou ránu především zákazem trhů a jarmarků, které byly pro drobné živnostníky hlavním odbytištěm zboží.

Posledními bačkoráři na Vysocku byli manželé Grossmannovi ze Sklenařic, kteří vyráběli bačky v nepřerušené tradici až do poloviny 90. let 20. století. Jejich poslední výrobky již však postrádají tradiční prošívání podešve, které nahradily gumové podrážky (Obr. 31).

O tom, jaké výrobky ševcovského řemesla byly na Vysocku v módě u různých sociálních vrstev v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století, tedy v době největší produkce baček, nám zanechal zprávu vysocký rodák a písmák Josef Skrbek-„Korábu“ (1876-1951): „*Tenkrát nejvíc nosívali ve Vysokým velcejší pání perka, menší pání faldouky, eště menší pání obyčejný sprostý boty nebo náký starý krůty, žencký nosily nízký jarmarecký třevíce, nebo taky do kostela brynelky, starý strejci taky něgdá dřeváky, starý tetky bačkory, my kluci sme chodili bosu. Jen v zejmně se nosila vobuj, ale každou chvíli byl někerej kluk voskřipanej vod bot. K šeuci se mu s nima nechtělo*“ (Skrbek-„Korábu“, 1938-1948)⁸¹.

Perka a faldovky nalezneme v mladších vývojových fázích mnoha svátečních krojů v Čechách i na Moravě. Perka jsou boty kotníčkové, zpravidla kožené, vývojově blízké střevícům, zatímco faldovky představují boty vysoké, holínkové opatřené shnovacím přehybem (faldou). Tyto boty ostatně zmiňuje i Jílek-Obrfalcer pod názvem „faldovačky“ (Obr. 32). Povšimněme si stále přetrvávající tradice v nošení vysokých bot a střevíců, která trvá od 18. až do závěru 19. století; mění se pouze vnější vzhled a materiál, po případě určení sociálního statutu nositele, forma však zůstává stále stejná.

Mužská pracovní obuv v 80. letech 19. století sestávala zejména ze starých vysloužilých bot svátečních, nebo ze speciální obuvi šité místními ševci. Josef Skrbek „– Korábu“ hovoří o bytelných formanských botách ševce Josefa Mařatky (1832-1907), typově snad škorních⁸²; oblíbené byly i různé typy kožených holínkových bot. Na práci v znečištěných podmínkách (zejména pak na hnojišti) se pletly slaměné boty, mnohdy na jedno použití. Slaměné boty vylepšené o dřevěnou podrážku pak druhotně používaly na Vysocku pohraniční hlídky za 1.

⁸¹ Skrbek, který se po celý život zabýval vysockou modifikací krkonošského nářečí ihned připojuje jazykovědnou poznámku, totiž že „Mužského rodu jest u nás „bačkor“ (ten bačkor), věc v „zejmně“ užitečná a dobrá. Veškerá pochybná stará obuv ať je to „křamp“, „šůt“, „šábor“, „krůt“ nebo „chlástor“ jest rodu mužského (nepřejte si je někdy „vobout“, pospíchali byste je „vzout“). Plurál jest křampy, šůty, šábory, krůty, chálstory a v praxi se vyskytuje vše spíše jako „duál“ (nikoliv mluvnický duál) k použití výhradně doma nebo na velkou štrapaci.“

⁸² Chůze v takovýchto těžkých formanských botách vydávala charakteristický zvuk, jemuž se v nářečí říkalo „krůtání“, méně kvalitní nebo staré boty pak nesly pojmenování „krůty“.

světové války coby návleky, jelikož tlumily zvuk kroků ve sněhu (*Obr. 33*). Za druhé světové války je pak doloženo podbíjení podrážek dřevem u vysokých bot⁸³ (více o používání takovýchto bot v lidovém prostředí viz. Baran, Ludvík, *Staré formy dřevěné obuvi v Čechách a na Moravě*, in: *Český lid ročník* 42, s. 242-252, Praha 1945).

Ženská pracovní obuv se od mužské příliš nelišila – v létě chodila děvčata bosa, v zimě ženy používaly na práci staré obnošené střevíce či boty, popřípadě i výše popsanou manželovu pracovní obuv.

Sváteční ženskou obuv na Vysocku charakterizovaly tmavé barvy. Na počátku 19. století zde ještě převládaly pantoflíčky z rokokové módy (srovnej Kybalová, Ludmila, *Dějiny odívání: barok a rokoko*, s. 129, Praha 2009), a to buď vyšívané, nebo safiánové. Děvčata generace Josefa Kramáře se již inspirovala módou empíru a nosila střevíčky, které se přivazovaly černými stužkami ovinutými kolem bílých punčošek (srovnej s vyobrazením na s. 97 in: Kybalová, Ludmila, *Dějiny odívání: Od empíru k druhému rokoku*, Praha 2004). Černé safiánové střevíčky později doplnila a nakonec i vystřídala nivelizovaná obuv s vysokými podpatky v podobě polovysokých šněrovací botek brynelek (obuv současná mužským “perkům”). Vrchní část brynelek tvořil štofový ryps nebo silnější vlněná atlasová tkanina (tzv. brynel) nebo tmavohnědé nebo černé barvy.

⁸³ *Protektorátní hranice probíhala severně od města a necitlivě rozdělovala příbuzenské, ekonomické i kulturní vazby v mikroregionu. Díky tomu zde byla výšena míra ilegální migrace mezi městem ležícím na protektorátním území obcemi Sklenařice a Tříč, které připadly do Sudet.*

8. Péče o oděv a prádlo

S užíváním lidového oděvu jako i všech domácích textilních výrobků je nerozdílně spojená i péče, kterou lidé svému šatstvu a prádlu věnovali. Na Vysocku ukládaly ženy prádlo do malovaných truhlic, které dostávaly zpravidla v rámci svatební výbavy; v poslední třetině 18. století přibýly i malované šatní skříně (nejstarší dochovaná skříň z Vysocka opatřená datací nese vnošení 1773). Truhly bývaly modré, zpravidla zdobené typickým pojizerským mramorovaným vzorem (*Obr. 34*). Na obou bočních stěnách se nacházelo čtvercové pole orámované kartuší z ozdobných lišt; v každém byl vymalován velký věnec⁸⁴ s kyticí růží uprostřed, symbolizující panenství nevěsty. Přední stěna se zpravidla členila do tří polí – dvou velkých čtvercových po stranách a jednoho úzkého ve tvaru obdélníku, v některých případech zašpičatělého na horním konci. V každém z těchto tří polí bývá vyobrazena kytice s mnoha květinami a rozvilinami, téměř vždy po třech květech od každého druhu. Kytice bývá zasazena buď v empírové váze, nebo vyrůstá z kořenáče a tvoří tak motiv, který známe z některých vápeníků⁸⁵.

Každá truhlice stojí na krátkých cibulovitých nožkách, aby do ní od země nepronikala vlhkost. Na zadní nemalované stěně truhlice zejí vždy dva kruhové větrací otvory v průměru cca 15 cm, které zajišťovaly aby prádlo nezatouchalo. Proti molům a jinému škodlivému hmyzu se prádlo prokládalo malými plátěnými pytlíčky se sušenou mateřídouškou nebo libečkem, nazývaným v celé krkonošsko-jizerské oblasti „vopich“. V malé kryté poličce uvnitř truhlice pak bývaly uloženy základní šicí potřeby pro opravy poškozených textilií a široké taftové stuhy k čepcům.

Do malovaných truhlic se ukládalo zejména ložní prádlo, náhradní oblečení a skladnější části drahého svátečního či nedělního oděvu. Pracovní šatstvo bývalo zavěšeno na řadách dřevěných věšáků uvnitř vysokých malovaných šatních skříní (*Obr. 35*), zdobených modrým, vzácněji červeným mramorovaným stylem podobně jako truhlice. V kartuších z ozdobných lišt se vzácně nacházejí i figurální malby. Velmi vzácně se v oblasti vyskytují i skříně

⁸⁴ Tyto věnce se nápadně podobají velkým rozmarýnovým věncům používaným v Podkrkonoší při obřadní úpravě hlavy nevěsty, jak je popisuje Karel Honl ve článku *Krkonošská svatba před 83 lety. Malby na truhlicích, které prokazatelně vyrobili truhláři z Vysocka, tak nepřímou dokazují existenci této úpravy hlavy ve sledovaném mikroregionu. Srovnej Honl, Karel, Krkonošská svatba před 80 lety, in: Krkonoše, vlastivědný sborník českého podhoří, svazek II, č. 3-4, 4-5, Jilemnice 1941, s. 21-36 a 53-55.*

⁸⁵ Např. výše popsany vápeník rodiny Skrbkovy.

provedené stylem lidového klasicismu. Taková skříň se do dnešních dnů zachovala v domě čp. 143 u Skrbků-„Korábu“ (Obr. 36). V oválu s vročením 1844 jsou slabě vyrytá jména jednotlivých majitelů s datacemi.

Výjimečným příkladem je rovněž výše zmíněná modře mramorovaná skříň vystavená v prvním patře Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, na níž se nachází vyobrazení sedláka s kosou a selky s obilním srpem, rozebírané v předchozích kapitolách. Obě postavy jsou zachyceny s atributy polních prací: muž ve svátečním, žena v pracovním oděvu pro jehož uložení byla skříň určena.

Malované truhlice a skříně v typickém mramorovaném stylu se na Vysocku vyráběly již od 18. století. Jejich výroba nejdéle přetrvala v Pasekách nad Jizerou, kde se udržela až do první světové války.

Nejdramatičtější událostí při péči o oděv byla bezesporu jeho očista. Dle záznamu z besedy s pamětníci z pera paní Františky Jandové (1896-1986) se ve Vysokém v 80. letech 19. století pralo jednou za měsíc, výjimečně po dvou týdnech. Den k tomu určený bylo tradičně pondělí⁸⁶, mnohdy se však celá událost protáhla i na dva dny. Hospodyně vstávala v tyto dny časněji než obvykle a kvůli celodennímu pracovnímu vytížení jí na jiné práce nezbýval čas; uvařila tedy pouze rychlé a jednoduché jídlo, o malé děti se museli postarat starší sourozenci.

Přípravy na praní probíhaly již den předem, kdy se musely namočit rozeschlé dřevěné nádoby na vodu, aby se zatáhly skuliny. Proto bývaly necky, vaničky a škopky na ochranu před přílišným vysycháním ukládány ve vlhkých sklepích. Poté hospodyně nanosila v konvích velké množství vody do ostatních nádob používaných při praní prádla. Část ohřála na kamnech a vlažnou vodu pak smíchala se sodou a vlila do připravených necek, dřevěné vaničky či škopku a nechala v ní prádlo přes noc máčet.

Druhý den mnohdy již o čtvrté hodině ranní začala hospodyně za pomoci všech dospělých žen v rodině bílé prádlo odpírat: vymáchaly prádlo z namáčky, ve které leželo přes noc, vložily jej do čisté dřevěné nádoby a zalily horkou vodou s rozvařeným mýdlem. V této lázni již probíhalo vlastní praní. Pralo se ručně, špinavá místa na se vždy pomydlila a vydrhla měkkým kartáčem, v případě hrubších nečistot na pracovním oděvu kartáčem rýžovým⁸⁷.

⁸⁶ Zde paní Jandová uvádí jaderné pořekadlo, které sama zastihla v terénu: „V pondělí a úterý pere hospodyně, ve středu a čtvrtek podruhně, v pátek a v sobotu každá svině.“ Je zajímavé, že jej přes vulgární vyznění pro muzejní účely zaznamenala; nejedná se o běžnou praxi ani u mužských pracovníků.

⁸⁷ Některá pradelna prala jen rýžákem a prádlo drhla vši silou. Na vysocku bylo rozšířené pořekadlo „lepší díra než špína“.

V bohatších rodinách si ženy na praní prádla najímaly profesionální pradleny z chudších rodin. Pro tyto pradleny vždy hospodyně vařila velice vydatné jídlo, které bylo mnohdy lepší než běžný nedělní oběd: i když se jednalo o všední den, přišlo na stůl jako hlavní chod maso a napekly se buchtý⁸⁸.

Po odeprání se bílé prádlo nechávalo vyvařit na plotně ve speciálním hrnci na prádlo naplněném vodou s rozvařeným mýdlem. Po vyvaření přišlo prádlo opět do necek a opakoval se proces odpírání. V této fázi se likvidovala špína zejména kolem manžet a límečků. Podruhé odeprané prádlo se v létě bělilo na bělištích⁸⁹.

Běliště byla místa s nízkou a čistou trávou, kam celý den dopadaly sluneční paprsky. Prádlo rozložené na trávniku nesmělo uschnout a pradleny s pomocnicemi jej musely pravidelně kropit; za teplého počasí i v intervalu 10 minut. Přitom prádlo, které na bělišti leželo celý den, pravidelně otáčely. Večer jej pak naložily do studené vody a ráno se prádlo máchalo; v zimě v neckách bez předchozího bělení, v létě jej pradleny nosily v nůších k dřevěným barvířským a jirchářským korytům na potůčcích ve tříčském a staroveském návsí (čtvrtě Vysokého na svazích ke Staré Vsi a Tříči). U koryt stávaly lavičky na odkládání těžkých nůš⁹⁰.

Koryto se nejprve uzavřelo dřevěným špuntem a napustilo vodou, po vymáchání se voda vypustila a pradena prádlo vymáchala podruhé v tekoucí vodě.

Vymáchané prádlo odnesly pradleny zpátky domů, kde jej modřily a škrobily. Naškrobené prádlo při praní lépe pouštělo špínu; z tohoto důvodu se škrobilo prakticky veškeré bílé prádlo. Ostatní textilie pradleny naložily do necek s čistou vodou obarvenou žmolou do modra. Tomuto procesu říkaly „žmolování“. Nakonec navrch nalily ve vodě rozpuštěný škrob a prádlo důkladně naškrobily. Po naškrobení jej sušily na šňůrách a bidlech, v zimě pak na špejchaře.

V poslední třetině 19. století pronikla na Vysocko valcha, v regionu nazývaná „mašina“, „derbačka“ a „prací perkynko“ (Obr. 37). Zavedení valchy znamenalo velkou úlevu pro ruce praden, které bývaly od ručního praní rozedřené do krve. Na valše odpíraly prádlo nejprve z jedné, potom z druhé strany a nakonec na rubu. Ostatní prací procesy a postupy zůstaly

⁸⁸ „Sešli se dva muži a povídali si: „Dnes naše máma pere, to bude k obědu jen kaše“. Druhý na to: „U nás se také pere, ale to je lepší oběd než v neděli“. Tam měli pradelnu“ (Jandová 1975).

⁸⁹ V místním nářečí existovalo pro bělení prádla hned několik rázovitých výrazů: *Plajchovať, bíliť, dávať na dern, na trávnu, na bílení, hodiť na běliště, na plajch*.

⁹⁰ Po druhé světové válce byla dřevěná koryta nahrazena betonovými, která se v lokalitě zachovala dodnes.

stejně jako v dobách ořed zavedením valchy. K valchám v době před první světovou válkou přibýly dřevěné ruční pračky „kejvačky“, v bohatších rodinách se zabudovaným ždímacím mechanismem v podobě malého mandlu. Na počátku 20. let 20. století se pak objevuje měděný zvon na prádlo. V některých rodinách si zvon vyráběli sami ze dřeva, jak dokládají např. nálezy ze Tříče⁹¹.

Usušené prádlo se žehlilo nejprve s použitím dřevěného prkna a ručního válečku, později žehličkami na dřevěné uhlí (*obr. 38*), které již před první světovou válkou vytlačovaly žehličky „dampfové“ nahřívané na plotně a naplněné vodou; později i žehličky elektrické.

Vyžehlené bílé prádlo nakonec hospodyně poskládaly do malovaných truhel dle velikosti a druhu. K péči o barvené oděvní součásti, které nešlo vyvářet a mnohdy ani máčet, jsem ohledně Vysocka nenalezl podrobnějších zpráv; lze však předpokládat, že se příliš nelišila od univerzálních postupů popsanych D. Stránskou (Stránská, Drahomíra, Lidové kroje v Československu, s. 113-114). Obuv, pokud byla kožená, se na Vysocku ošetřovala sádlem, v pozdějších dobách pak u tmavých bot převládlo napouštění známým přípravkem značky Vix.

⁹¹ Použitím zvonu (tzv. zvonováním) došlo k odbourání druhého ručního odpírání prádla po vyvářce. Starší generace žen však těmito moderním prostředkům dlouho nevěřila a prala stále postaru ručně.

9. Osudy lidového oděvu na Vysocku ve 20. a 21. století.

Poslední podobou lidového oděvu na Vysocku zůstal výše popsáný ženský oděv bílého stylu ze poslední třetiny 19. století, který byl definitivně odložen v důsledku masového pronikání dobové nivelizující módy do mikroregionu. V samotném městě Vysokém nastalo odkládání lokálně specifické módy ve větší míře již od 70. let 19. století, a to nejen u bohatých měšťanských rodin, ale i zintenzivňováním důrazu na programové sledování kosmopolitních módních vln některými městskými švadlenami. Až později s vlnou vlasteneckého svérázu se tyto švadleny začnou zpětně zajímat o původní kroje a vyrábět jejich repliky.

Sváteční oděv v jeho lokální podobě pak mizí s expanzí svérázového hnutí, kdy do něj pronikají motivy či celé oděvní součásti napodobující kroje dobově populárních oblastí. Proces odkládání tedy probíhá v rámci několika desetiletí. Podíl na této skutečnosti nese sociální i ekonomický faktor a funkční přístup k oděvu: Lidé neodkládali svůj oděv jen kvůli změně módní vlny, nejprve jej donosili. Dokud byl tedy oděv, o který se vždy velmi pečovalo, v dobrém stavu, nevyměnili jej za nový, jelikož by se jednalo o zbytečné plýtvání. Výjimku mohla za určitých okolností tvořit městská elita, která by odložením ještě nedonošeného oděvu a pořízením nového, aktuálně módního, poukazovala na svůj sociální status; jak patrně z dobových pramenů, dělo se tak pouze u jednotlivců, kteří pak svým zjevem v konzervativním maloměstském prostředí působili značně extravagantně jako např. výše zmíněný Petr Palas a jeho „panské ustrojení“⁹². Bohatí muži tak nosili městskou módu, ale dlouho dodržovali její generační střídání a nepodléhali snadno módním vlnám. Tento trend prosazovaly až zmíněné moderní švadleny pod vlivem módních časopisů; mnoho žen zejména na vesnicích však dále nosilo čepce a špenzry, které odložila až nová generace. Na vesnici pak tento proces probíhal pomaleji a lokálně specifické oděvní součásti zde zanikly až pod psychologickým vlivem města.

⁹² Švihák Petr Palas (1858-1917) byl krejčí a bohatým oděvem zřejmě krom jiného propagoval i svou dovednost. Skončil však paradoxně tragicky coby místní pobuda a trhan živící se především prodejem nasbíraných hub vysockým hospodám: „Potom se ale náh najennou spustil a dal se na pití, tak se ani neví, esli ho zkazila kořalka samotná nebo esli v tom byla krom kořalky taky žencká nebo něco inýho. Vo práci už nestál, byl, tervám, vyučenej krejčouskej, jen se klackoval, udál se z něj chlára a vožrala. Nákej čas podál, jak říkával ve Víně, v Hřperku, v Prajsku a v iněch hradech. - Co uteržil za houby, prochlápal dycky v kořalce. Poslenní leta chodil už jako straširlo do zeli. Stojatej limec eště tu a tam voblík, ale jen nevypranej a formehetku kolikrát zapomněl nebo si vzal jen nákou usmolenou mašli“ (Skrbek-„Korábu“, Josef, Vzpomínky bývalého vysockého kluka, rukopisy z let 1938-1945 v archivu rodiny Čermákovy. Více o osudu Petre Palase viz. Večerník, Jaroslav, Hýšek a Palas, knihovna Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, RK 145.

Kosmopolitní móda respektující střídající se módní trendy se tedy na Vysocku uchytila nejdříve v samotném městě Vysokém, kde se od poloviny 19. století dámské švadlenské profesionální dílny (fungující i jako školy šití) postupně zaměřují na výrobu a nošení moderního oděvu. Tyto dílny se mnohdy stávají i kulturním a společenským centrem pro ženy, odkud se šíří nové nápady. První takovou dílnu vedla v domě „U Topšu“ (čp 235) Anna Nosková, žena soudního sluhy (1824-1885)⁹³. Sledování módních vln se pro bohatší měšťanské ženy postupně stalo věcí společenské prestiže, ale také modernity. Kosmopolitní móda tak v měšťanských rodinách nejprve vytlačila sváteční a dříve či později drtivě zvítězila i nad domácím všedním oděvem. V důsledku pak docházelo buď k definitivnímu odkládání lokálně specifických svátečních oděvů, nebo k nahrazování původních materiálů látkami novými, často již pod vlivem sílícího svérázového hnutí. Obvykle se všechny aspekty - tedy úspora času a financí a módní požadavky - sjednotily, jak pozorujeme i na zániku pracovní uzlíčkového čepce v krkonošsko-jizerské kulturní oblasti, kde původní vápeničky na přelomu 19. a 20. století nahradily měkké bílé plátěné čepčky s vrstevnatě našitými sámkami ze stejného materiálu, které se později staly součástí svérázového t. zv. krkonošského kroje⁹⁴. Střihy oděvních součástí tedy formálně zůstávají stejné, mění se pouze použitý materiál či způsob vyšívání v závislosti na dostupnosti a ceně materiálu a náročnosti provedení, jak seznáme i níže v pasáži o pronikání tylu do poslední autentické podoby zdejšího kroje.

Marie Vodsedálková (*1876), sama švadlena, sepsala pro místní muzeum své vzpomínky na vysocké švadleny v 80. letech 19. století. Ze záznamů vyplývá, že právě v této době začaly místní švadleny vyhledávat nové střihy často ve Vysokém velmi vzdálených oblastech. V roce 1882 tak byla švadlena Aněžka Nyčová (provdaná Hásková) první ženou, která se šla učit kreslit střihy do Prahy a pak své znalosti za zvláštní poplatek předávala ve Vysokém svým učednicím. Anežka Vodsedálková ze Staré Vsi byla na praxi v převážně německém městě Jablonci nad Nisou a slečna Anna Farská se učila šít v Brně. Doma pak vedla obchod koloniální a střižní.

Některé švadleny se specializovaly na výrobu určitého druhu textilií; paní Petráková s dcerou tak šily mužské pracovní kalhoty z cajku, štruksu a dalších látek a každou neděli své výrobky prodávaly v malém krámku na náměstí. Paní Pavlusová šívala pracovní obleky a zástěry zejména pro obchodníky, ale i pro běžné zákazníky.

⁹³ *Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, OV 96, IČ. 10239, Besedy o šití a švadlenách v lednu 1959*

⁹⁴ *Takovýto čepček dodnes používá při prezentaci svého kroje rodina Kučerova-“Kacafírkova” z Vysokého nad Jizerou. Naposledy byl prezentován při vysocké muzejní noci 23. 5. 2009.*

Ze všech zpráv z přelomu 19. a 20. století vyplývá jak vysocký lidový oděv postupně podléhá nivelizaci a jednotlivým vlnám svérázu, které jej ovlivnily a změnily natolik, že jeho poslední vývojová forma v meziválečné době téměř zanikla a netransformovala se spontánně do podoby "místního kroje", kterým by mohl region při různých příležitostech reprezentovat svou tradiční kulturu. Již v době před první světovou válkou odchází generace žen, které nosily zlaté čepce a vápeníky, ostatní oděvní součásti ještě nějakou dobu přežívají v pozměněné podobě, zejména pak na vsi. Mužský lidový oděv pak nivelizace postihla důsledků. Oděv ženský však prodělal nečekanou a pozoruhodnou obrodu v rámci svérázové vlny po druhé světové válce, kdy vykrytalizoval do ustálení v podobě kroje užívaného při různých veřejných slavnostech.

Na počátku 20. let se na Vysocku místo plátna objevuje tyl u zástěr a radliček. Na Novopacku např. oblékají tylovou radličku při ponechání plátěné zástěry; Semilsko a Železnobrodsko má obojí tylové a dále do kraje tyl plošně nahradil plátno již o několik desetiletí dříve. Růžena Pluhařová později při rekonstrukci vysockého kroje prohlásí tyl za úpadkový a odmítne jej, proto se v později vyrobených krojích setkáváme s historicky staršími plátěnými součástmi, což může vést k mylné domněnce, že se na Vysocku tyl neprosadil.

První rekonstrukce vysockého ženského kroje vznikají ve 30. letech 20. století právě jako reakce na vlnu svérázu a průnik nových materiálů do poslední autentické podoby v tomto období již odloženého kroje, který začíná být v kruzích místní vlastenecké inteligence chápán jako cenný kulturní artefakt. Proces rekonstrukce krojů tedy na Vysocku probíhal do jisté míry purifikačně: Vlastenci „očistili“ oděv od materiálů, které považovali za úpadkové a inspirovali se předchozí vývojovou fází kroje z 80. let 19. století.

Střediskem společenského života a tedy ideálním podhoubím pro vznik nápadu obnovit místní kraj se stalo tradiční shromaždiště protirakousky smýšlející vlastenecké inteligence mužského i ženského pohlaví v kovárně Josefa Skrbka-„Korábu“ (otce pisatele „Vzpomínek bývalého vysockého kluka“) v městské části Zákostelí čp 143 (část horního města, v minulosti čtvrť řemeslníků). Žena Josefa Skrbka staršího Marie, rozená Čermáková, byla svého času členkou ženského pěveckého spolku Vlastimila (fungoval od roku 1861). Skrbkové rovněž odebírali četné noviny a časopisy; kovárna pak až do vzniku městské knihovny fungovala coby neoficiální půjčovna a čítárna (i zakázané) literatury⁹⁵. Josef Skrbek-„Korábu“ starší

⁹⁵ Čtenáře ve Vysokém také zásobovala od roku 1888 knihovna zdejší Mládecké jednoty. Více o buřičských i vlasteneckých aktivitách Josefa Skrbka-„Korábu“ staršího viz. Rón, Zdeněk, *Nepřátelé bašty svatého klidu*, in: *Z hor jsme*, sborník vydaný u příležitosti zbudování pamětní busty na rodném domě Dra K. Kramáře, *Sdružení studentstva ve Vysokém nad Jizerou s okolím*, Praha 1927

(†1903) se stal vynálezcem horského typu ruchadla, které postupně vytlačilo archaická hakovišťata⁹⁶. Jeho první dcera Anna byla nadšenou sokolkou a později se stala vysokou funkcionářkou v podkrkonošské sokolské župě, druhá dcera Božena působila jako ředitelka městské knihovny ve Vysokém; třetí dcera Zdena pak byla matkou Růženy Pluhařové, autorky krojů vyrobených po roce 1945 pro svérázové použití. Za druhé světové války zachránily sestry před zničením množství indexovaných knih, které pak Božena tajně půjčovala zájemcům. Sestry Anna a Božena ztratily své chlapce na bojištích první světové války, díky čemuž se nikdy neprovdaly věnovaly veškerý svůj čas kulturním aktivitám. Provozovaly v Zákostelí moderní švadlenskou dílnu, ve které se učilo šít mnoho vysockých dívek; v domě se scházely ženy z řad místní inteligence a debatovaly o módě, literatuře a dobových ženských otázkách. Nápad ušít vysocký ženský kroj pak vzešel právě z prostředí švadlenské dílny u Skrbků-„Korábu“; předlohou se stal starý rodinný kroj v podobě z 80. let 19. století (výjimku zde tvoří výrazně starší zlatý čepec a vápeníky), který Skrbkovi potomci vlastní do dnešních dob. Tento starý kroj pak sloužil i jako základ pro níže zmíněné rekonstrukce Růženy Pluhařové v 50. letech.

V obecné rovině však v meziválečné době převládá užívání svérázových krojů inspirovaných cizími prvky, ať již masarykovským Kyjovskem či slovakofilskými náladami po vzniku společného státu. Používání různých krojů při prvorepublikových slavnostech je dobře podchyceno v archiváliích Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí. První zprávou o rozkladu tradičního svátečního oděvu a rozvolnění jeho podoby do svérázových forem je záznam o obžínkovém průvodu na Petruškova vrcha ve 20. letech 20. století:

„Všichni lidé oblékli staré selské kroje: děvčata modré nebo červené široké sukně, dlouhé málo pod kolena, s černými úzkými prýmkami (asi tři řady dole na sukni). Košilka byla bílá s balonovými rukávky, často zdobenými štykovanou krajkou (dosti širokou); ke kroji patřila i bílá zástěrka zdobená štykováním, černá (ale i jiné barvy) sametová šněrovačka, nízká šněrovačka se zlatým šněrováním a na hlavě bílá holubička. Chlapci nosili krátké kalhoty,

⁹⁶ „...tatínek povzbuzen četbou o bratrancích Vevercích v Rybitví a pobídkou agronoma Kramáře činil pokusy nahraditi bývalé hakoviště a pluh, jímž dalo se pouze do záhonů orati, ruchadlem otáčecím s dvojí radlicí, aby hodilo se pro svahovité pozemky v horách. Pokusy se zdařily a v letech osmdesátých minulého věku Skrbkova ruchadla, jichž v době nejvyšší konjunktury i přes 30 ročně vyrobil, ovládla veškeré Podkrkonoší od Lomnice až po Rokytnici a Železnobrodsko. Ovšem bylo již brzy po prvních ruchadlech dosti nápodobitelů, kteří s různým zdarem pokoušeli se těžiti z obliby nového náradí a vyráběli je buď dosti otrocky napodobené nebo jen s malými změnami“ (Skrbek-„Korábu“, Josef, Vzpomínky bývalého vysockého kluka, rukopisy z let 1938-1945 v archivu rodiny Čermákovy).

žluté nebo režné, bílé punčochy, na nohou střevíce či holínky a na hlavě poděbradku. Panímámy měly špenzry či čepce, staří horáci pak kaiseroky, dlouhé kabáty nebo kožichy“⁹⁷.

Jak patrně, mužský lidový oděv užívaný v této době již ztrácí pevnou podobu - lidé se změnou funkce kroje přestali považovat za podstatné dodržovat lokální styl odívání a oblékali se volně do šatů, které jim vyhovovaly z ideologického hlediska, neboť byly považovány za patričně rázovité a české. Jednotlivé generační podoby mužského oděvu proto mohou být promíchány. Kroj pozbyl i své původní sociální významy, protože se na slavnostech oděvní části čeledínů a chalupníků kombinují s bohatším oděvem selským a městským.

Proces neustálého utváření a přetváření vysockého mužského a částečně i ženského lidového oděvu je již přerušen, přičemž neexistuje konkrétně stanovená fixní podoba, jak tomu bylo v některých jiných regionech. Tato skutečnost je patrná z různorodosti obuvi, kalhot i kabátů v obžínkovém průvodu. Černé kožené kalhoty coby symbol německého živlu zmizely docela a objevily se bílé, režné, vytvořené snad podle Zemanem uváděných kalhot čeledínů. Zmiňovány jsou i žluté; snad zde pokračuje tradice žlutých kožených kalhot, materiál však není uveden. Zřejmě pod vlivem baráčnické módy⁹⁸ zasažené vlasteneckým trendem směřujícím k hledání českých národních tradic se objevují krátké kalhoty s bílými punčochami a střevíci. Jak vyplývá z Kramářova popisu, nosil podobné jeho dědeček někdy v závěru 18. století, než je vystřídaly kalhoty dlouhé u mladší generace.

Ženský (dívčí) oděv, tak jako v jiných regionech, ani na Vysocku nepodléhal změnám tak rychle jako oděv mužský, nicméně i u něj nacházíme cizorodé, z jiných oblastí přejaté prvky v podobě užití černého sametu či bílých holubiček, pokud se ovšem nejedná o nesprávné pojmenování uzlíčkových čepců "vápeníků", označovaných V. Schwarzem za "holubinky" (Schwarz 1896). U jiných autorů jsem se však s tímto označením nesetkal. Snad šlo o záměnu s měkkými čepci toho jména z jiných oblastí nebo boleslavskými holubinkami - vyšívanými pásky bílého plátna aplikovanými v podobě mašličky na týlovou část měkkých čepců, jež lidé na Turnovsku jmenovali "vínky". V horním Pojizeří však nalézáme značnou absenci těchto oděvních součástí.

⁹⁷ Záznam: Zvláštní zemědělský dotazník č. 3 Národopisné společnosti československé, Vysoké nad Jizerou 15. 3. 1968, č. 4, č. 5, in: Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, OV 21 – Zvyky lidové

⁹⁸ Dodnes žije na Vysocku několik členek baráčnické obce, zejména ve Sklenařicích a Trčici.

První snahy o vytvoření kopie místního kroje podle vzorů vystavených v muzeích zaznamenáváme již ve 30. letech, tedy velice záhy po jeho vymizení z běžného užívání⁹⁹. Ženy z Vysocka si tehdy nechávaly kroje ušít, a to zejména od firmy Bří Prokopové ve Starkoči, která se na výrobu krojů specializovala a měla své vyšívачky, které vyšívaly zástěry, radličky a rukávce podle předloh dodaných zákazníkem; jednodušší výšivky zde však již byly prováděny strojově. Dle Růženy Pluhařové byly nové výrobky na pohled k nerozeznání od původních krojových součástí. Tkaly se zde i stuhy k východočeským čepcům. Tyto kroje si však pořizovalo jen několik jednotlivců zejména z okruhu Růženy Pluhařové, zatímco v obecné rovině dominovalo při slavnostních příležitostech eklektické svérázové oběkání.

Kroj šitý ve Starkoči ve Vysokém dodnes vlastní rodina Jaklova. Pořídila si jej paní Ivana Lukášová (*1919) zřejmě pod vlivem Růženy Pluhařové, která se o místní tance a kroje živě zajímala již v meziválečné době. Zástěra je zde inspirovaná kroji z Novopacka, výšivky jsou situovány na okraje do širokých oblouků tak, že tvoří pouze mírně zvlněný pás; na Vysocku tvořily okraj zástěry oblouky daleko výraznější, mnohdy zostřené do trojúhelníkovitého tvaru. Vyšívání na radličce a košilce tvoří bílé prolamování, typické pro celou krkonošsko-jizerskou kulturní oblast; radlička je však vylepšena zdobným krajkovým lemem, který u autentických krojových součástí chybí (*Obr. 39*). Ke kroji patří rovněž košilka s prolamovaně vyšívanými zadrhávacími rukávy, bílé punčochy a autentický zlatý čepce s dlouhou taftovou mašlí. Pásek šněrovačky, který u místních krojů tvořil pevnou součást šněrovačky, je zde oddělitelný, zdobený korálky, umělými českými granátky, flitry a zlatým vyšíváním. Šněrovačka i tmavě tónovaná taftová sukně jsou opatřeny štítkem se jménem výrobce (*Obr. 40-42*).

Přestože si komplet zachovává původní tvarosloví, při jeho podrobnějším ohledání zjišťujeme dílčí odlišnosti od autentických krojů novopackého typu dochovaných v muzejních sbírkách. Tvrzení o nerozeznatelnosti výrobků ze Starkoče od starých krojů je pak spíše osobně zaujatou agitací Pluhařové k pořizování si replik než objektivním hodnocením situace. Zjišťujeme též, že již nezáleží jestli si žena pořídí kraj novopacký nebo vysocký. Historické regionální modifikace oděvu přestávají být důležité a při volbě sehraává roli estetická hodnota. Jak uvidíme dále, mezi dochovanými replikami krojů na Vysocku vítězí tvarosloví sousedního Novopacka s decentnějšími výšivkami a subtilnějšími tvary zástěry. Sváteční kraj pak bývá používán nikoliv o běžných církevních svátcích (neděle apod.), nýbrž u příležitosti slavností lidových, kde jej oblékají i mladé svobodné ženy. Cílem již není oslavit významný den svátečním oděvem v podobě odpovídající sociálnímu statutu nositelky, ale vyjádřit určitý

⁹⁹ *Takový kraj si nechala ušít např. paní Blanka Lukášová z Vysokého; při terénním průzkumu jsem jej zachytil v držení rodiny Jaklovy.*

názor, postoj a ideovou sounáležitost. Funkce kroje se od tohoto období soustředí zejména na prezentaci při folklorních slavnostech, politických událostech a oslavách lokálního významu; lidový oděv s jeho zvykovými, sociálními a kulturními významy tedy v místě zanikl a přetrvává pouze ve fyzické podobě, zbaven veškerých původních vlastností až na význam společensko-estetický. Zatímco podoba kroje odpovídá historické rekonstrukci, jeho užívání se pohybuje uvnitř hranic svérázu.

Převážně svérázové kroje byly použity při výročních setkáních na Petruškových vrších v letech 1938 a 1968. Dočítáme se, že v při upomínkové akce v roce 1968 se sešli lidé oděni do různých českých a moravských krojů z půjčoven. Výjimkou byla snad Marie Magdalena Ďoubalíková, která oblékla kraj rodinný; jak patrně z dobové fotografie, již jej neuměla správně upravit: cípy radličky jí volně visí nezasunuté pod pásek šněrovačky (*Obr. 43*). Stejnou chybu při oblékání tentokrát již repliky kroje udělala i etnografka Jana Sojková s Vandou Zajancovou (*Obr. 44*).

Přes skutečnost, že ještě v době Národopisné výstavy československé v mnohých domácnostech na Vysocku kroje prokazatelně s úctou uchovávali, existovaly v roce 1968 ve Vysokém v soukromém vlastnictví již pouze tři až čtyři kompletní ženské kroje které byly veřejně prezentovány, až na výše zmíněný kraj rodiny Skrbkovy se však jednalo o komplety do jisté míry doplněné nově pořízenými součástmi.

Cizí krajové součásti nacházíme i vedle kompletního autentického vysockého kroje v majetku rodiny Skrbkovy. Národovecky zaměřené sestry Anna a Božena Skrbkovy (rodina patřila k příznivcům Československé národní demokracie Karla Kramáře) si neváhaly pořídit k místnímu kroji i doplňky z jiných regionů. Rodina Skrbkova je přitom jediným soukromým vlastníkem skutečně původního svátečního oděvu vdané ženy z Vysocka v kompletní podobě z 80. let 19. století včetně několika starších doplňků (*Obr. 45*). Kraj rodiny Skrbkovy-„Korábu“ nese u většiny součástí zjevné známky opotřebování, dokladující časté nošení oděvu. Jednotlivé krajové součásti vykazují nestejně stáří (zlatý čepce a 3 vápeníky jsou podstatně starší než zbytek kompletu); některé jsou zastoupeny pouze v jednom, jiné (především čepce vápeníky) ve více exemplářích. U takových je pak možné srovnávat na základě provedení výzdoby, střihů a typů.

Rodina Skrbkova uchovává rovněž oděv dívků, bohužel však již značně novodobý, zasažený projevy svérázu s minimem původních prvků. K tomuto dívčímu kroji patří zelený věneček z umělého kvítí a listů zdobený skleněnými perlemi¹⁰⁰. Snad se jedná o reminiscenci

¹⁰⁰ Kostra věnečku je vyrobena z drátků stylizovaných do podoby přírodního zeleného proutí, které je doplněno rovněž umělými listy šípkové růže a břečťanu. Tyto listy jsou k věnečku volně přiloženy,

na původní „hustý rozmarýnový věnec“¹⁰¹, který v některých oblastech Podkrkonoší nosila nevěsta na hlavě při cestě do kostela; přímo z Vysocka se nám o obřadní úpravě hlavy nevěsty nedostává zpráv.

Podle typů popsaných skleněných ozdob a stupně jejich zachovalosti lze výrobu věnečku datovat nejhlouběji do 20. let 20. století.

Košilka z bílého plátna, s kovovými, ručně obšívánými t. zv. nítěnými knoflíčky, je kolem límce, v oblasti zapínání i v zakončení rukávků zdobena našívanou krajkou, ve které rozpoznáváme geometrické i rostlinné motivy. Na rukávech nalezneme i výšivku provedenou prolamovaným stylem, t. j. obšitím vypáraných míst ve tkanině. Ústřední motiv zde tvoří tři srdíčka vyrůstající z rostlinného stonku, dvojité obkroužená přerušeným kruhovým ornamentem, připomínajícím květ slunečnice.

Rukávy jsou v ramenech nabrané a nad vyšíváním na koncích zadržovací pomocí bavlněné šňůrky. Nad spodním okrajem košilky je vyšitý monogram F. Č. Jedná se jistě o některého z ženských příslušníků rozvětveného rodu Čermáků, který pocházel z nepříliš vzdálených Pasek nad Jizerou a byl úzce spřízněný se Skrbky.

Úlohu živůtku plní zelená, hedvábná, červeným plátnem lemovaná svérázová vestička, jejíž vznik je patrně spojen s divadelnickou činností na Vysocku.

neboť se naaranžovaly až po jeho nasazení na hlavu. Květy na věnečku jsou tvořeny šesti vícebarevnými vlněnými bambulkami, přišitými v pravidelných rozestupech k drátěné kostře pomocí kousků organtýnu, a jedním oranžovým semišovým květem s jedenácti drobnými okvětními plátky, umístěným v čele. Soudě podle jeho tvaru představuje nejspíše květ šípkové růže, v úvahu by připadala též jablůň. Snad nejpozoruhodnějšími ozdobami věnečku jsou skleněné doplňky, vyplňující prostor mezi zmíněnými barevnými bambulkami. Upozorňují nás na příslušnost Vysocka do sféry jablonecké bižuterie, která dodnes nabízí místním lidem drobné přívýdělky formou domácí výroby různého typu (navlékání "koralů", výroba korálkových vánočních ozdob...), ale zároveň dokazují promítání tohoto fenoménu do pozdních projevů místní svérázové kultury. Původní funkcí takovýchto lesklých ozdob bylo chránit mladé děvče před uhranutím: svým leskem na sebe strhávaly nežádoucí pozornost.

Jedná se o geometrické obrazce představující květy vyrobené z foukaných perlí žluté, stříbrné a zlaté barvy, doplňované zabrušovanými bleděmodrými průsvitnými korálky. Dále zde nalezneme květy složené převážně z těchto korálků, doplněné bílými foukanými perlami, s jedním zeleným korálkem uprostřed, do něhož je zasazen skleněný briliant. Na první pohled zaujmou i květy poskládané z drobných bledě- a tmavomodrých korálků, s různým počtem okvětních plátků a jedním červeným korálkem uprostřed. Dalším typem jsou dva stříbřitě bílé korálkové pletence ze skleněných kuliček, prokládané zelenými, oranžovými, červenými a bílými korálky podlouhlého tvaru. Poslední druh, který se značně odlišuje od ostatních, je vyroben z dutých sekaných skleněných tyčinek bílé, zelené a oranžové barvy (některé jsou jednobarevné, jinde se barvy kombinují), dělené buď oranžovými nebo zelenými kulovitými korálky. K věnečku je připevněn červeně obarvený provázek s ozdobnou funkcí, jakož i červená a bílá stužka k jeho zavázání, obě barevně kontrastující se zelenými lístky. Holé místo v týle, kde se svázaly konce stužky, se opatřilo dvěma ozdobnými hedvábnými stuhami, v našem případě modré či černé barvy, oboje s vyšitými květy.

¹⁰¹ Viz. Honl, Karel, *Krkonošská svatba před 83 lety*, in: *Krkonoše, vlastivědný sborník českého podhoří, Jilemnice 1941, svazek II., č. 3-4 a 4-5, s. 21-36 a 53-55).*

Klasická dívčí plátěná spodnička bílé barvy postrádá jakékoliv ozdoby, podobně jako u kroje pro ženu vdanou; kolem těla je stažena provlečenou gumou.

K dívčímu kroji dále náleží červená sukně zapínaná na háčky, zdobená svérázovými moravskými výšivkami se stylizovanými rostlinnými motivy. Po důkladném prozkoumání objevíme ve švu sukně dovedně skrytou všitou kapsu. Svou barvou se snad sukně snaží navázat na červené, nezdobené sukénky, v místě tradiční, spíše však jde o inspiraci moravskými vzory.

Výšivky podobného stylu, nicméně mnohem složitější a bohatší, zdobí tmavomodrou dívčí zástěru. Na první pohled nás však zaujme, že se jedná o zástěru moravskou, kyjovského typu; pochází zřejmě opět z doby po vzniku republiky, kdy se lidé v rámci jednoho z vrcholných údobí vytváření umělého svérázu programově odívali do "tradičních národních krojů" dobově populárních oblastí; důraz byl kladen na slovanský a národní element.

Jelikož Vysoké, město těsně sousedící s německým etnikem osídlenou oblastí Sudet, bývalo centrem vlasteneckého dění pro široké okolí po celé 19. století, svérázové hnutí zde našlo řadu příznivců. Prostředí kovárny Josefa Skrbka jako střediska společenského života pak zákonitě ovlivnilo vkus a uvažování sester nejen Skrbkových, ale i širšího okolí. Kyjovskou zástěru zřejmě pořídily sestry Skrbkovy po inspiraci předlohou z časopisu Vzory ženských ručních prací (ročník IX., číslo I.), vyšlého v roce 1913 a nalezeného v jejich pozůstalosti. Modrá barva, užívaná i v místním kroji, umožnila kyjovské zástěře bez potíží začlenění do vysockého oděvu.

Jak patrně, všechny součásti dívčího svátečního kroje rodiny Skrbkovy jsou mladé, zpravidla svérázové a nepůvodní, vždy zastoupeny pouze v jediném exempláři. Zachovalo se zde též šest měkkých zadrhovacích týlových čepců, z nichž každý je zhotoven z bílého plátna, zdobeného vždy odlišným barevným vyšíváním. Všechny však vykazují příbuzné znaky, typické pro krojové čepce Slovenska. Do Vysokého je opět zaneslo svérázové hnutí, čerpající dobově populárních oblastí, kde se podle tehdejšího mínění národní tradice udržely neposkvřené cizími vlivy. Nejstarší z těchto čepců jsou patrně opravdu krojové, mladší exempláře však již vytvořil český národní svéráz. Právě takovéto čepce bývaly mezi jinými používány při zmíněných meetinzích na Petruškových vrších u příležitosti vlasteneckých a politických demonstrací.

Zcela jiná situace však nastává v případě svátečního kroje vdané ženy. Zachovaly se zde autentické typy pokrývek hlavy z Vysocka: čtyři bílé měkké půlkové čepce, z nichž tři jsou t. zv. vápeníčky zdobené uzlíčkovým stylem, o němž hovoří Jilek-Oberpfalcer, D. Stránská,

I. Štěpánová i regionální autoři. Uzlíčkový styl byl v okolí rozšířen od Turnovska přes Podkrkonoší až po Náchodsko.

První vápeníček držela na hlavě zjevně druhotně aplikovaná gumová páska, zřejmě náhrada za vysloužilou bavlněnou šňůrku. Vyšívání sestává z rostlinné ornamentiky, která je symetricky rozmístěna na dýnku i v okrajových částech; zjevně se jedná o stylizované kvetoucí ratolesti stromu života. Okrajový lem vápeníčku je tvořen našitou řasenou krajkou.

Ornamentika na druhém čepečku je již o poznání bohatší. Zpodobňuje stylizovaný interkulturní motiv rozvětveného stromu života, jehož centrem je vždy jediný maličký kvítek a plody desítky vinných hroznů; tuto motiviku nalezneme i na drtivé většině vápeníků ve sbírkách Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí (*Obr. 46-49*). Symbolika života se zde tak prolíná s motivem náboženským, odkazujícím nás na Kristovu krev a svaté přijímání. S těmito znaky se u kroje setkáváme opakovaně nepochybně i proto, že v něm lidé chodili na pobožnosti a významné svátky do kostela. Krajka na okraji čepce je řidší než v předchozím případě.

Výzdoba třetího vápeníčku se podstatně liší od předchozích; je nejhonosnější, ale také nejmladší a podobá se spíše náchodskému typu, jak jej popisuje Stránská. Kromě uzlíčkového stehu se zde totiž objevuje i prolamovaná technika s otvory vyplněnými vyšíváním řídkým stehem. Ornamentika je opět vegetativní: ústřední motiv, umístěný v týle, představuje ověšený květ (stylizovaný strom života), vyrůstající z kořenáče (motiv známý i z malovaných pojizerských skříní). V čelní partii jsou ještě dva podobné květy, nyní již bez květníku. Zbýlý prostor je vyplněn kvetoucími a rašícími rozvilinami. Rostlinné motivy rozeznáváme i na krajce lemující opět spodní okraj čepce kromě týlové části, kde se uvažoval na hlavu tenkou bavlněnou šňůrkou.

Poslední bílý čepce je velmi prostý, bez výšivek, zdobený pouze šesti sámkou a lemovaný jednoduchou krajkou. Jedná se o součást svérázového národního oděvu, která čerpá z vysokého (krkonošsko-jizerského) kroje pouze svým zbarvením.

Přestože dosud popisované pokrývky hlavy jsou honosné a zdobné, pravým skvostem vysoké dobře situované domácnosti byl velký tvrdý čepce východočeského typu, potažený zlatou dracounovou krajkou, zdobený zlatými flitry a českými granáty, jak jej popsali již Josef Kramář a Antonín Zeman. U čepce rodiny Skrbkovy však nenalezneme jím zmíněnou aplikaci perel. Vyšívání motivy jsou výhradně vegetabilního charakteru: na temeni zobrazují opět stylizovaný strom života s mohutným kmenem a prohnutými větvemi (*Obr. 50*). Nejspodnější větve nesou pouze listy, z dalších dvou pater se však zvedají špicí k nebi čtyři vinné hrozny (v každém patře dva symetrické k ose kmenu), každý s šesti bobulkami

z českých granátů, u nichž si všimněme starého způsobu provedení brusu. Všechny větve vyrůstají z jediného místa ve kmeni, kde je nápadně umístěn jeden český granát. Celý obrazec pak vrcholí velkým zlatým květem s dvanácti okvětními plátky, šesti pestíky a jednou bliznou. Vše je zdůrazněno českými granáty (dohromady 19 granátů). Motivika vychází z renesanční a barokní kultury, v lidovém prostředí pak získává nové významy a interpretace. Dvanáctka a šestka jsou čísla s bohatou magickou symbolikou; opět se také setkáváme se symbolikou vinné révy. S Kristovou krví, pro svou barvu ovšem i se životem, bývá spojován i samotný český granát.

Dýnko zlatého čepce je dokola lemováno paličkovanou krajkou ze zlatého dracounu (Kramář hovoří o nespecifikovaných drahocenných krajkách; Jílek uvádí již užití krajky paličkové). Tři květy, stejně mohutné a zdobené jako květ stromu života, jsou vyšity na čelní části čepce. Zbylý prostor vyplňují rozviliny a drobnější květy s jedním českým granátem uprostřed. Okraj pak lemuje úzká bílá přezná skládaná krajka kontrastující s tmavším zbytkem čepce. V týle je dvojitý úvaz, jeden uvnitř a druhý vně, zakrytý velkou taftovou tmavomodrou mašlí s bílými pruhy na okrajích, která hází odlesky do bleděmodra. K čepci patří i náhradní růžová mašle ze stejného materiálu s odlesky do petrolejové šedi. Srovnáme s Kramářovým popisem dlouhých hedvábných mašlí, „které vzadu až po pás visely“ (taft je hedvábnou tkaninou tkanou v plátnové vazbě).

V mladších dobách si hospodyně místo čepce často uvažovaly přes hlavu šátek způsobem zvaným "na babku". Exmplář v majetku rodiny Skrbkovy je ručně sešitý z červené kupované látky, které se říkalo „turecké tkaní“: široký lem je sytě červený, rovněž i vnitřní prostor, strojově potištěný rostlinným motivem. Lze předpokládat, že červený šátek měl původně opět apotropajní funkci vůči uhranutí a jiným podobným externím atakům.

Radlička z bílého plátna je trojčepého tvaru, jak ji popsal Fr. Jílek-Oberpfalcer, který zaznamenal i další místní název "půlka". Na okrajích nalezneme našitý pás s prolamovaným vyšíváním bílou nití. Ornament je opět vegetativní; zobrazuje zjevně čtrnáct granátových jablíček s rozvilinami v pravidelných rozstupech s pěti rozdílnými typy vyšívání vnitřních výplní (viz. obr. 20).

Ženská šněrovačka (Obr. 51) je zhotovena z luxusního fialového, bíle květovaného brokátu, našitého na podkladu z hrubého plátna a opatřená sytě žlutým šněrováním na přední straně; vzadu se šněrování nedochovalo. Nalezneme zde i řídce rozmístěnou výztuž z kostic, o níž hovoří Jílek-Oberpfalcer.

Spodnička vdané ženy z bílého plátna se upevňovala kolem pasu šňůrkou. Oproti nezdobené dívčí je na spodním okraji opatřena našitým plátěným pásem, ke kterému je po obou stranách

našita bílá krajka. Po oblečení celého kroje právě pouze tato část spodničky s krajkou vyčnívala ven zpod sukně. Při úvazu nalezneme bíle vyšitý neúplný monogram v podobě písmena "R", vypovídající, že majitelkou kroje byla svého času Růžena Prášková-Pluhařová (1906-1980), dcera Zdeňky Skrbkové, sestry švadlen Boženy a Anny Skrbkových, které stály u vzniku mladého kroje rodiny Noskovy. Spodnička se u ženského kroje rodiny Skrbkovy zachovala pouze v jediném exempláři, přestože podle Jílkova tvrzení vdaná žena nosila několik naškrobených spodniček najednou, čemuž konečně odpovídá i tvar sukně.

Ženská sukně je totiž široká, kruhová, zhotovená z černě barvené tkaniny, potištěné motivem kvetoucích jabloňových ratolestí. Dnešní zapínání na hnědý plastový knoflík je zjevně druhotně přidané - původně se sukně zdrhovala na tkalounek, později rovněž druhotně nahrazený praktičtější gumou, která se v sukni zachovala dodnes.

Bílá zástěra ("fěrtoch") z jemného plátna, o které se rovněž zmiňuje již Kramář, se uvazovala přes sukni. Nalézáme na ní zdobení bohatou prolamovanou výšivkou, shodnou s popisem Jílka-Oberpfalcera. V obou spodních rozích se setkáváme s kruhovým slunečním motivem obkrouženým rozvilinou, z níž raší četné ratolesti s vinnými hrozny a květy. Celý ornament vrcholí vyšitým srdíčkem. Znovu se setkáváme se známou, výše popsanou symbolikou. Okraje zástěry jsou výrazně vlnité, obšívané, přičemž v každé oblině nacházíme jeden vyšitý květ.

Ženská tradiční obuv se nám nedochovala, máme však k dispozici bílé bavlněné punčošky, sahající vysoko nad kolena. Stručnou zprávu o nich podávají Josef Kramář, Růžena Pluhařová a Irena Štěpánová.

Tradiční kroj rodiny Skrbkovy nebyl dlouho veřejně prezentován; figuroval pouze v posledních letech při oslavách 650 let od první zmínky o vysockém městském titulu v roce 2004 a poté jako součást živé expozice při vysocké muzejní noci v květnu 2009.

Z hlediska reprezentace lidového oděvu Vysocka nejen na Vysocku, ale i na akcích mimo region stojí na prvním místě ochotnice a spisovatelka Slávka Hubáčková (*1936), která se s krojem seznámila již ve svých 15 letech jako členka v tanečního souboru Krakonoš v Semilech.

Národopisný a taneční soubor Krakonoš založila v roce 1950 významná ženská osobnost Vysocka a Semilská Růžena Prášková-Pluhařová za účelem revitalizace lidové kultury v obou oblastech. Pod jejím vedením si celý soubor pořídil kroje dle vysockého a novopackého vzoru na základě studia krojů dochovaných v podkrkonošských muzeích i vysockých domácnostech. Po osm let soubor v těchto krojích pravidelně jezdil na národopisné slavnosti do Strážnice, vystupoval na různých akcích v rámci semilského okresu a dle scénáře Růženy

Pluhařové účinkoval i v pásmu k oslavám 600 let vysockého městského titulu v roce 1954. V pásmu krojovaný soubor prezentoval pojizerské řemeslnické tance ve spolupráci s odborníkem na tuto tematiku vlastivědným pracovníkem z Liberce Pavlem Krejčím, který je i autorem knihy *Pojizerské a podještědské písně a tance* (vyšlo v Liberci roku 1963). Ve vysockých krojích pak soubor tančil na 1. spartakiádě v Praze v roce 1955. S Krejčím podnikala Pluhařová cesty za pamětníky na Vysocku i Semilsku s účelem záznamu lokálních lidových písní a sběru krojových součástí. Kroje používané tanečním souborem Krakonoš pocházely částečně z majetku členek, částečně pak právě z darů místních občanů. Kvůli častému používání však bylo mnoho starých součástek zničeno a členky souboru si podle potřeby vlastnoručně šily nové. Každá z dívek si rovněž ušila všední oblečení, které se skládalo z kandušky, "chudší haleny" (tedy košilky), o něco bohatěji vyšíváné zástěry a dvou spodniček. K tomuto úboru nosily členky souboru čepce vápeníčky.

Růžena Pluhařová přísně hlídala, aby dívky oblékaly kroje správným způsobem: *„Nejhorší chyby, které se při dnešní rekonstrukci dělají, že si dívky zkrátí sukně a zástěru nad kolena a uvolní zpod čepce do obličeje vlasy, ba dokonce ofiny. Čelo se vždy nosilo volné a vlasy byly buď uhlazeny dozadu nebo pěšinkou do stran. Čepce sedí na temeni hlavy a decentně upravené vlasy stejně rámovaly obličej“* (z nedatovaného strojopisného textu R. Pluhařové). Pluhařová zde uvádí úpravu vlasů zjištěnou patrně při jejích terénních průzkumech od pamětníků podle situace poslední třetiny 19. století. O tradiční úpravě vlasů na Vysocku ostatní prameny mlčí.

Přes vytváření do jisté míry zjednodušených napodobenin, zničení mnoha starých oděvních součástí nešetřením užíváním (zde je ovšem otázkou co by se s nimi stalo u původních majitelů) a užívání krojů k folkloristickým účelům na často zpolitizovaných oslavách nelze souboru Krakonoš upřít jisté kulturní zásluhy. Samotná Pluhařová označovala soubor za „národopisný“, jejím cílem byla přesná rekonstrukce oděvu dle dobových pramenů a prezentace kroje nejen při předvádění podkrkonošských tanců. Soubor také v regionu udržoval povědomí o místní kultuře a upozorňoval na existenci zdejších tradic včetně kroje na akcích celorepublikového významu.

Díky sběrům, které Pluhařová prováděla v terénu, se do dnešních dob zachovalo několik autentických krojových součástí v majetku jejích žaček. Tak i vysocký kroj Slávky Hubačkové, který jeho majitelka doposud příležitostně prezentuje na veřejnosti, obsahuje několik součástí získaných při těchto sběrech. Hubačková, dcera vysockého soustružníka Fučíka, vlastní jako všechny bývalé členky Krakonoše kroje dva – jeden vysockého typu a druhý šitý podle krojů z Novopacka. Vysocký kroj pak pochází z posledního období jeho

výskytu v terénu; ušila jej švadlena Štekrova z Vysokého ve 20. letech 20. století pro svou dceru Helenu. Po definitivním odložení krojů darovala paní Štekrová kroj Slávce Hubačkové.

Vysocký kroj odpovídá výše uvedenému popisu jeho poslední vývojové fáze z 20. let: Zástěra i radlička jsou tylové, šněrovačka staromodré barvy zdobená motivem červených růžiček (*Obr. 52-53*). Ke kroji patří dva uzlíčkové čepce s vyšitými vegetaticními motivy, které se jeví podstatně mladšími než vápeníky z kroje rodiny Skrbkovy. Ke kroji dostala od Růženy Pluhařové v roce 1979 autentický stříbrný čepce opatřený dlouhou růžovou taftovou mašlí se zelenými proužky po stranách (*viz. obr. 13*). Na dýnku opět nalezneme rozviliny nesoucí vinné hrozny vykládané z českých granátů.

Novopacký kroj, typický pro oblasti východně od Vysocka, se od pojizerského liší zejména absencí límce u košilky namísto kterého se na Novopacku nosila obzvláště bohatá radlička. Krkonošský kroj Slávky Hubačkové je již mladšího typu. Patří k němu dvě spodnice, jedna větší a širší, která se škrobila a bohatá taftová sukně (k vysockému kroji se nosila sukně brokátová) jejíž proměnlivé barvy odleskují černě a červeně (*Obr. 54*). Dále pak košilka, nazývaná paní Hubačkovou "halena" se vzory typickými pro novopacko – síťovanými košíčky a jabíčky - které ve 20. století velkou měrou pronikají i do nově šitých vysockých krojů. Šedomodrá kosticová šněrovačka je ozdobena motivem růžiček; stejný motiv je vyšit i na široké zástěře, který při obléknutí kroje téměř kryje sukni. Tentýž motiv v bohatém provedení zdobí i velké vazáky zástěry. Přes ramena se přehazovala radlička ze stejného plátna a se stejnou výšivkou. Ke kroji patří i ručně upletené punčochy z tenké příze, dříve opatřené gumovým podvazkem nad kolena. Jako obuv sloužily černé lodičky, které vyšší osoby nosily bez podpatku, zatímco ženy menšího vzrůstu s podpatky.

Krkonošský kroj prezentovala paní Hubačková velmi často na různých oslavách v Pasekách nad Jizerou. Tamnímu Památníku Zapadlých vlastenců, ve kterém dlouhá léta pracovala, darovala v roce 2008 svůj kroj vysocký.

Paní Hubačková vlastní i autentický čepceček vápeníček, který obdržela darem od Růženy Pluhařové s doporučením, ať jej pečlivě opatruje, neboť se jedná o vzácnost¹⁰². Švadleny v té době totiž již nebyly schopny (či ochotny) vápeníček vyrobit a měkkých čepců rychle ubývalo. Ke krkonošskému kroji se narozdíl od vysockého typu nosil vínek a vzadu spínaná kordulka.

Nejmladší a tedy poslední kroj, který byl ve Vysokém ušit pro ryze soukromé účely, pochází z let 1946-1947. Ušila si jej z vlastní iniciativy u švadlen sester Anny a Boženy

¹⁰² *Vápeníků se do dnešních dob mnoho nezachovalo a to zejména kvůli jejich uzlíčkové struktuře, díky níž po odložení často sloužily jako žínky.*

Skrbkových (příslotkem "Korábu" z čp. 143 ve vysokém Zákostelí) tehdy devatenáctiletá učednice Miloslava Nosková. Dnes kroj vlastní její dcera Eva Kučerová-Stoklasová. Kroj vznikl podle tradiční předlohy (starého kroje rodiny Skrbkovy) a dobových možností materiálu. Používán byl na různých slavnostech, zejména v průvodech při oslavách 1. máje a na vysokých divadelních přehlídkách nejprve paní Noskovou (provdanou Kučerovou), později její dcerou, která v něm dodnes příležitostně vystupuje při veřejných slavnostních akcích. V roce 1980 při Národních obžínkových slavnostech v Hradci Králové figuroval kroj rodiny Noskovy jako jeden z pěti krkonošských krojů ve vystoupení s Krakonošem. Dnes bývá využíván především vysokým ochotnickým divadelním spolkem Krakonoš při výjimečných příležitostech a prezentován jako tradiční vysoký kroj; v roce 2004 jej bylo možné shlédnout u pokladny vysokého divadla u příležitosti oslav 650. výročí první písemné zmínky o městském titulu, v květnu 2009 pak při vysoké muzejní noci (*Obr. 55*).

K dívčímu kroji rodiny Noskovy patří již svérázem ovlivněný věneček ze zeleného umělého listí a foukaných skleněných perliček, zdobený umělým polním kvítím a barevnými bambulkami, obdobný níže popsanému věnečku z kroje rodiny Skrbkovy, podle něhož byl také zhotoven. Věneček doplňují tři stuhy v národních barvách (červená, modrá a bílá) s vyšitými kytičkami. Opět se jedná o nápodobu věnečků z pravých květin používaných na svatbách, kde tvořily součást úboru nevěsty.

Rovněž bílá halena s barevným květinovým vyšíváním a stejně vyšívána červená vestička k dívčímu oděvu připomínající vzdáleně šněrovačku jsou již jen volnou fantazií na téma tradiční vysoký oděv. Shodné vyšívání nalezneme i na bílé zástěrcce překrývající červenou dívčí sukni bez jakýchkoliv ozdobných prvků. Nohy kryjí bílé punčochy; dívčí obuv nemá fixní podobu.

Čepec vdané ženy zdobí prolamovaná výšivka podobně jako některé z dochovaných vápeníčků; uzlíčkový styl však již ve čtyřicátých letech 20. století vysoké švadleny zřejmě neovládaly nebo spíše odmítaly používat pro jeho pracnost, protože čepec zhotovily z prostého bílého plátna. Cizorodým prvkem je zde navíc holubička - po ramena sahající bílá mašle umístěná v týle, která, zdá se, v místním kroji zdomácněla na přelomu 19. a 20. století (poprvé zmiňována ve výše citované muzejní zprávě o obžínkovém průvodu) snad pod vlivem populárního plzeňského kroje Prodané nevěsty. Bílý šátek, uvazovaný podle majitelky kroje "na babku", zdobí bílé vyšívání, stejně jako kapesníček náležící ke kroji (*Obr. 56*). Bílé nařasené rukávy košilky (Slávka Hubačíková je prezentuje jako "rukávce") jsou rovněž opatřeny prolamováním a bílou výšivkou. Extrémě vysoká šněrovačka téměř znemožňující tradiční úpravu radličky je vyšívána zlatým dracounem a vystužena koticemi. Bílá spodnička

postrádá na spodním okraji krajkový lem, jak se nám dochoval u kroje Skrbkových. Za hlavní ozdobu tohoto ženského kroje lze kromě zlaté šněrovačky považovat sukni z černých a modrých pruhů saténu, potištěných černým (modré pruhy) a modrým (pruhy černé) geometrickým vzorem. Specifickou obuv k tomuto dámskému kroji tvořily šněrovací kotníčkové boty, které se však do dnešních dob nezachovaly. Současná majitelka Eva Kučerová-Stoklasová nosí při prezentacích kroje již pouze lodičky.

Celý výše popsáný kraj je prokazatelně volně utvořený podle autentického kroje rodiny Skrbkovy, což spolu s datací vzniku determinuje vlastní výpovědní hodnotu na význam krajů pořizovaných ve stejné době Růženou Pluhařovou. Postrádáme zde především honosný zlatý čepec, k jehož výrobě zřejmě nebyl dostupný potřebný materiál, další krajové součástky jsou vždy zastoupeny pouze v jediném exempláři a opět přizpůsobeny dostupnosti jednotlivých textilií a znalosti vyšívacích technik v poválečné době. Ze vzniku kroje Noskových však vyplývá, že ještě v polovině 20. století byly švadleny ve Vysokém schopny ušít některé krajové součásti a že byl o kraj zájem i mezi soukromými osobami mimo okruh souboru Krakonoš. Poptávku po kroji zde nejspíše opět vyvolalo zesílené národní cítění v období po druhé světové válce, kdy na poli lidového oděvu dominuje další z mohutných vln svérázu, tentokrát s cílem oslavit vítězný lid pracující na poválečné obnově státu. Lidé si potřebovali dokázat, že německá kultura v jejich domovině nikdy neměla vůdčí postavení a oslavit svou znovunabytou státnost a češství. Dalším významným faktem je intenzivní prezentace tradičního oděvu na slavnostech v dobách socialismu, kdy bývaly za krkonošský kraj vydávány uměle vytvořené úbory s červenou sukni, modrou zástěrou a modrou košílkou, a kontinuita jeho používání až do současnosti.

Při studiu osudů kroje na Vysocku po zániku jeho tradičních funkcí si nelze nevšimnout, že od konce 20. let, kdy došlo k jeho definitivnímu odložení až do druhé poloviny let čtyřicátých se v oblasti vyskytly pouze sporadické pokusy o rekonstrukci či zhotovení repliky kroje. Masový zájem o místní kroje vyvolalo až působení Růženy Pluhařové, která po dlouhodobé agitaci ve prospěch lidové kultury v meziválečné době plně využila poválečnou vlnu svérázu provázenou zvýšeným zájmem o lidovou kulturu a svou výraznou osobností dokázala strhnout několik desítek lidí k zápalu pro místní folklor včetně krajové problematiky. Pluhařová jako levicově (a vlastenecky) zaměřená intelektuálka měla pouze dílčí problémy s nastupujícím totalitním režimem a po celé období jinak jalových 50. let svou činností poskytovala možnost kulturního vyžití místní mládeži (v souboru vystupovali muži i ženy).

Pozoruhodným faktem zůstává poměrná absence špenzrů v rekonstrukcích krajů, přestože je nejstarší generace vysockých žen nosily ještě na počátku 20. století. Do dnešních dob se

převážně v muzejních sbírkách dochovalo několik desítek špenzrů různého střihu a barev, což je dáno posouváním výšky pasu v průběhu módních změn 19. století. Domnívám se, že špenzry se coby zimní kabátky nehodily pro taneční kreace Krakonoše a ke vzniku jejich replik tak nenastal v poválečné době důvod. Jeden ze špenzrů, které v této době přesto vznikly zřejmě v rámci dokumentačních aktivit Růženy Pluhařové, je dnes vystaven v muzeu v Semilech.

Národopisné sdružení Krakonoš se rozpadá v rozvolněnější době 60. let s nástupem nové zcela odlišně kulturně i názorově orientované generace. V následujících letech pak vysoké kroje reprezentují pouze Eva Kučerová a Slávka Hubáčková z vlastní iniciativy na akcích lokálního významu; tento stav trvá v nezměněné podobě do dnešních dob. Obě dámy se přitom považují za pokračovatelky tradice založené právě Pluhařovou.

Růžena Pluhařová a její soubor Krakonoš tak zůstávají prakticky jedinou hnací silou pro vytváření replik a používání krojů v oblastech Semilská a Vysocka ve 20. století.

10. Závěry

Jak patrně z historického utváření mikroregionu, Vysocko prodělalo samostatný vývoj a v rámci krkonošsko-jizerské kulturní oblasti tvořilo nebývale prosperující kompaktní celek až do samého závěru 19. století. Podobu lidového oděvu tak na Vysocku narozdíl od okolních regionů značně poznamenala městská móda, jejíž vlivy umožnily rozvinutí používání mnohých oděvních součástí, které se v sousedních oblastech vyskytují jen velmi vzácně.

Přes kritický nedostatek odborné literatury ke zkoumanému tématu se zde za využití veškerých dostupných informací z mnohdy zcela unikátních a doposud neprobádaných pramenů podařilo zdokumentovat historický vývoj, funkci a generační proměnu podob oděvu v mikroregionu Vysocka v průběhu 19. století s hlubokými přesahy do století 18. a jeho úlohu ve svérázových a folkloristických obdobích 20. století.

Problematika pramenů však stále není uzavřená. V samotném regionu je v budoucnosti třeba věnovat pozornost zejména dosud nezpracovaným oděvním fondům Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí a odborné veřejnosti zatím rovněž nepřístupným písemným záznamům v SOA Semily - zde by jistě měly k problematice co říci zejména deníky Růženy Pluhařové. V současnosti proto s oběma institucemi jedním o prioritním zpřístupnění těchto materiálů. Existenci dalších cenných pramenů lze předpokládat v fondech centrálních institucí, zejména archivů a muzeí v Praze, Litoměřicích a Zámrsku. Zpracování těchto pramenů bude součástí další fáze mého bádání na poli lidového oděvu v Podkrkonoší a horním Pojizeří.

Z provedených terénních výzkumů mezi pamětníky na Vysocku vyplývá, že působením hned několika konzervativních faktorů se v mikroregionu oproti mnoha okolním podoblastem krkonošsko-jizerské kulturní oblasti udržela přirozená kontinuita v oděvní kultuře až do 20. let 20. století. Oděv pak byl nadále využíván zejména po druhé světové válce při socialistických i folkloristických slavnostech v rámci mikroregionu i mimo něj a v omezené míře je při mimořádných událostech v lokalitě prezentován do současnosti.

Ze srovnání zachovaných součástí místního tradičního oděvu s dobovými popisy je zřejmé, jak málo písemné prameny vypovídají o jeho podobě a uspořádání. Kromě doposud neuveřejněné kritiky R. Pluhařové jsem v žádném z popisů nenalezl podrobnější a souvislou zmínku o tom, jak správně kroj obléci či o úpravě hlavy při nošení čepce. Tyto informace se v místě předávají pouze ústně v rodinách, které kroj vlastní a využívají k prezentaci na veřejnosti; ve fotodokumentaci Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí nalezneme především materiály k příbuzným krojům z Novopacka či fotografie Evy

Kučerové-Stoklasové, dcery Miloslavy Kučerové roz. Noskové, v jejím dobově mladém rodinném kroji. Na dalších fotografiích nalezneme Sojkovou v kroji z Vysokého, kroj má však oblečen chybně. Cenné jsou proto archivy soukromých osob, zejména pak Slávky Hubačkové, ve kterých nalezneme fotodokumentaci oblékání krojů při veřejných oslavách řízených R. Pluhařovou, která na správné oblékání dbala a měla jej podchycené vlastními výzkumy u pamětnic v terénu.

Z doposud prostudovaných pramenů i dochovaných hmotných reliktnů místního tradičního oděvu je patrné, že Vysocko tvoří kompaktní oblast na rozhraní několika kulturních sfér. Zdejší ženský kroj tedy ve vrcholném období svého vývoje představuje přechodný typ mezi oděvem novopackým a turnovským. Od tradičního oděvu sousedních regionů vykazuje odlišnost především v použitém materiálu a barevnosti jednotlivých oděvních součástí, dále pak v koncepci, barevnosti a množství výšivek a konečně absenci vínků, ale i límců u košilek, běžných na Turnovsku i části Novopacka.

Ze severozápadu, z převážně německých oblastí hor Jizerských pronikly svého času do místní oděvní kultury černě obarvené koženky, později též jablonecké bižuterní výrobky (skleněné perle na tvrdém zlatém či stříbrném čepci či pozdní aplikace na svérázovém věnečku). Samotný zlatý čepce je typickým kulturním artefaktem pro širokou východočeskou oblast; použití českých granátů na čepci a špercích pak dokumentuje přímý vliv sousedního Turnovska, kde je jejich aplikace na oděv typická.

U čepců vápeníčků, příznačných pro celé Podkrkonoší i samotné hory, se setkáváme s uzlíčkovým vyšíváním, které, jak jsem již uvedl, je v severovýchodních Čechách rozšířené v širším regionu od Turnovska po Náchodsko (Victor Schwarz dokonce přímo klade původ uzlíčkově vyšíváných čepců na severovýchod Čech, vyskytují se však oblastně po celých Čechách); lokálně se pouze liší svou barevností i ornamentikou a případnou kombinací s jiným (zejména na Náchodsku prolamovaným) typem vyšívání. Vysocko pak v menší míře přejímá vlivy okolních oblastí, jak patrně z dochovaných čepců; výrazná pro zdejší region je především absence antropomorfních či zoomorfních motivů, běžných zejména v jižních a centrálních oblastech této sféry uzlíčkového stylu (Jičínsko, Turnovsko) a silná tradice zobrazování stylizovaného stromu života s vinnými hrozny na dýnku tvrdých i měkkých čepců.

Špatná je situace při zjišťování tradičních barevných kombinací na Vysocku, a to zejména u dívčího svátečního oděvu, který ve své obsáhlé publikaci nespecifikuje dokonce ani D. Stránská, dokládající pouze neurčitě oblíbenou červenou barvu (hedvábné či karmazínem

vyšívané šátky, pleny, sukně...) u široké východočeské oblasti, do níž Vysocko náleží. Žijící pamětníci, současná majitelka mladšího kroje, Eva Kučerová-Stoklasová, jakožto i pracovníci vysockého Vlastivědného muzea tvrdí, že uvedené zelenočervené zbarvení bývalo opravdu pro dívčí kroj na Vysocku příznačné; vytvořil je však teprve český svéráz.

O červeném šátku s různými vegetativními ornamenty Stránská píše, že byl typický pro východní Podkrkonoší. Jelikož však opět blíže nespecifikuje, nemůžeme dnes bohužel posoudit, jak blízce se tyto šátky blížily šátkům vysockým. V kroji rodiny Noskovy (jehož podoba však není pro pozdní dobu vzniku směrodatnou) se objevuje šátek bílý s bílou výšivkou ve funkci pleny, o jejíž existenci v autentickém kroji na Vysocku nenalzáme přímých důkazů.

S trojčípou radličkou se setkáváme v soupisu mistrovských kusů z roku 1700, a pak až v popisu Fr. Jílka-Oberpfalcera, který též hovoří o užívání prolamovaných fěrtochů a květovaných šněrovaček na Vysocku; v novodobém kroji Evy Kučerové pak radlička získává nepůvodní tvar inspirovaný snad obloukovými okraji novopackých zástěr. Technika prolamování byla vůbec na Vysocku (jako i v mnoha jiných oblastech) velice oblíbená, jak vyplývá z jejího hojného užití na různých krojových součástech. Kramářovo a Zemanovo mlčení o této oděvní součásti příkládám spíše povrchnosti popisu obou mužů než skutečné absenci této oděvní součásti, v druhé polovině 19. století běžně nošené ke špenzrům.

Jestliže u jednotlivých, více či méně stručných a nedokonalých popisů kroje regionálními autory postrádáme jakékoliv zmínky o některých dochovaných krojových součástech, nalezneme v těchto pramenech mnoho cenných zmínek o součástech dnes již neexistujících, ale také o proměnách oděvu v běhu času. Shromážděný písemný i hmotný materiál pak po zpracování dává dohromady podstatnou část skládanky, z jejíž jednotlivých dílů se zde podařilo vytvořit alespoň částečnou představu o podobách a změnách oděvu na Vysocku v 19. století a o jeho osudech ve století 20. až po dnešní stav.

Přílohy:

Příloha I. Profily regionálních osobností a autorů s jejich podobiznami

Josef Kramář

Josef Kramář se narodil roku 1814 jako syn prvního vysockého lékárníka Adama Kramáře a Marie Tomíčkové, sestry poslance Karla Tomíčka. Roku 1839 převzal Josef po otci lékárnu a 1850-1856 vykonával ve Vysokém nad Jizerou úřad purkmistra. Kramář neustále přemýšlel

jak region hospodářsky povznést. Roku 1844 se přímo zasloužil o stavbu císařské silnice z Turnova přes Vysoké do Liberce, dokončené r. 1856. Roku 1848 se Josef Kramář stal nadporučíkem vysocké národní gardy a následně byl zvolen do konstitučního říšského sněmu za semilský vikariát. Jako starosta se snažil o rozvoj hospodářství a rozšíření řemeslné výroby ve Vysokém. Na Petruškových vrších se úspěšně pokoušel plavit tuhu; pro špatnou dopravu (silnice ještě nebyla dokončená) tohoto podnikání zanechal. Zavedl ve Vysokém slaměnkářskou školu, octárnu, výrobu likéru a ovocných vín. Pokoušel se ve zde neúspěšně pěstovat moruše za účelem výroby hedvábí. V roce 1850 získal po osobní audienci od ministra Bacha slib o zřízení hejtmanství ve Vysokém; hejtmanství však získaly Semily. K dosavadní jednotřídce zřídil čtyřtřídní školu za finance z pronájmu zelných polí v Hlavatištech. Vypracoval pro Vysoké nový tržní řád podle pražského vzoru a protipožární řád, kdy každý vlastník domu ve Vysokém musel mít připravené 2 košíky nebo konve pro vodu a 1 lucernu se svíčkou. Donutil vysocké pekaře aby přestali šidit chléb a se vysocký chléb se stal svou velikostí a kvalitou proslulým až na Jičínsku. Upravil místní komunikace a prosadil přeložení hřbitova za město přes protesty přífařených obcí, které považovaly pochovávaní mrtvých za město za zneuctění. Čtyři sochy světců z vysockého náměstí přemístil před vchod do kostela a na náměstí nechal od kostela přenést mariánský sloup, který při té příležitosti zvýšil a písmo na něm nechal pozlatit. Sloup zde stojí dodnes. Na náměstí stály dvě studny, jedna nepoužívaná od dob, kdy do ní skočil sebevrah a druhá s rumpálem, kterého se v zimě používal velmi obtížně. Kramář koupil u strojníka Brožka v Praze čerpadlo a postavil kolem studny kiosk na šesti kamenných sloupech. Nepoužívanou studnu nechal zasypat.

V roce 1856 částečně kvůli sílícím protestům proti zaváděným novotám odešel z Vysokého do Liberce, kde pobýval 3 roky, poté se stal starostou Libáně. Pro okres zavedl první statistiky: osevní, dobytka a stromovnictví. Založil obecní pamětní knihu a sepsal rodokmeny hrabat Šliků od r. 1637, kdy se stali vlastníky panství v Kpidlně až do nejnovější doby.

Kvůli vzdělání dětí se Kramář přestěhoval roku 1862 do Prahy, kde získal místo knihovníka v Průmyslové jednotě; knihovnu uspořádal a vytvořil pro ni katalog. Tajemníkem zde byl Karel Procházka, který se oženil s Kramářovou dcerou Miloslavou (*1844). Roku 1863 založil Kramář s lesním radou Wankou Spolek k zvelebení hedvábnictví a morušnictví v Čechách a publikoval několik prací o hedvábnictví. Roku 1865 uspořádal na Žofíně první hedvábnickou výstavu.

Roku 1850 si bratr Josefa Kramáře František koupil lékárnu v Přerově a brzy se stal prvním českým starostou města. Roku 1866 zde zemřel společně s matkou při epidemii cholery. Josef

Kramář odjíždí do Přerova, kde několik let pobývá s bratrovou rodinou a 1874 se natrvalo stěhuje do Olomouce, kde již od roku 1870 provozuje se svým zetěm Karlem Procházkou Národní tiskárnu, první český knihtiskařský podnik na severní Moravě (pod firemním jménem Kramář a Procházka existovala do 1949). Druhým Josefovým zetěm se stal národohospodář Jan Rudolf Demel, zakladatel českých rolnických škol, založen a podnikání na Moravě. Demel v Přerově zřídil první českou střední hospodářskou školu na Moravě; Kramář zde 3 roky zdarma vyučoval hedvábnictví, směnkařství, dějepis, zeměpis, účetnictví a chemické technologie. Stal se předsedou Matice školské v Olomouci a vydává časopis Komenský. Z dalších Kramářových prací: Paměti města Fulneku, Olomouc, královské hlavní město Moravy, a konečně Příhody svého života pro rodinu napsal Josef Kramář.

Josef Kramář zemřel v Olomouci roku 1895. Jeho dcera Miloslava provdaná Procházková po něm převzala knihtiskárnu a dobová literatura ji označila za „buditelku moravských žen“. Je autorkou četných národopisných studií, napsala řadu statí o lidových pověrách, zvycích, ornamentice a krojích. Vydala „Pověsti moravské“, založila časopis Domácí Hospodyně s přílohou „Náš kroj“ a sepsala pojednání O důležitosti kroje národního. Josefův syn Oldřich Kramář byl filolog, filozof, matematik a spisovatel.

Portrét převzat z knihy Skrbek, Jaroslav, Mr. Ph. Josef Kramář, zemský poslanec z roku 1848, vysocký starosta a národní buditel Moravy, Vrchlabí 1939, titulní strana.

Růžena Pluhařová

Růžena Pluhařová se narodila r. 1907 ve Vysokém nad Jizerou jako dcera vrchního soudního rady při okresním soudě ve Vysokém JUDr. Karla Práška a Zdeny Skrbkové příslotkem

„Korábu“. Po absolvování reálného gymnasia v Jilemnici se zapsala do taneční školy Isadory Duncanové v Mnichově. V mladém věku se provdala za MUDr. Aloise Pluhaře, primáře všeobecné nemocnice ve Vysokém nad Jizerou. Vynikla jako závodnice na lyžích a aktivní sokolka. Poté co se v roce 1934 její manžel stal primářem v semilské nemocnici, otevírá v Semilech taneční školu pro děti a záhy se stává vůdčí osobností kulturního dění na Semilsku. Učila hře na klavír, byla členkou zdejšího divadelního sdružení, vyšívala a malovala žánrové obrázky z krkonošského prostředí. Často cestovala po vlasti i cizině. Stýkala a přátelila se s malíři Jaroslavem Skrbkem, Adolfem Kašparem, Vladimírem Komárkem, Josefem Němcem, Maxem Švabinským, Jaromírem Stretti-Zamponi, Aloisem Kalvodou a mnoha dalšími. Z básníků k Pluhařovým často zajížděli Viktor Dyk, Antonín Sova a J. S. Machar. Byla přítelkyní skláře Jaroslava Brychty, ale i primabaleríny Národního divadla Jelizavety Nikolské.

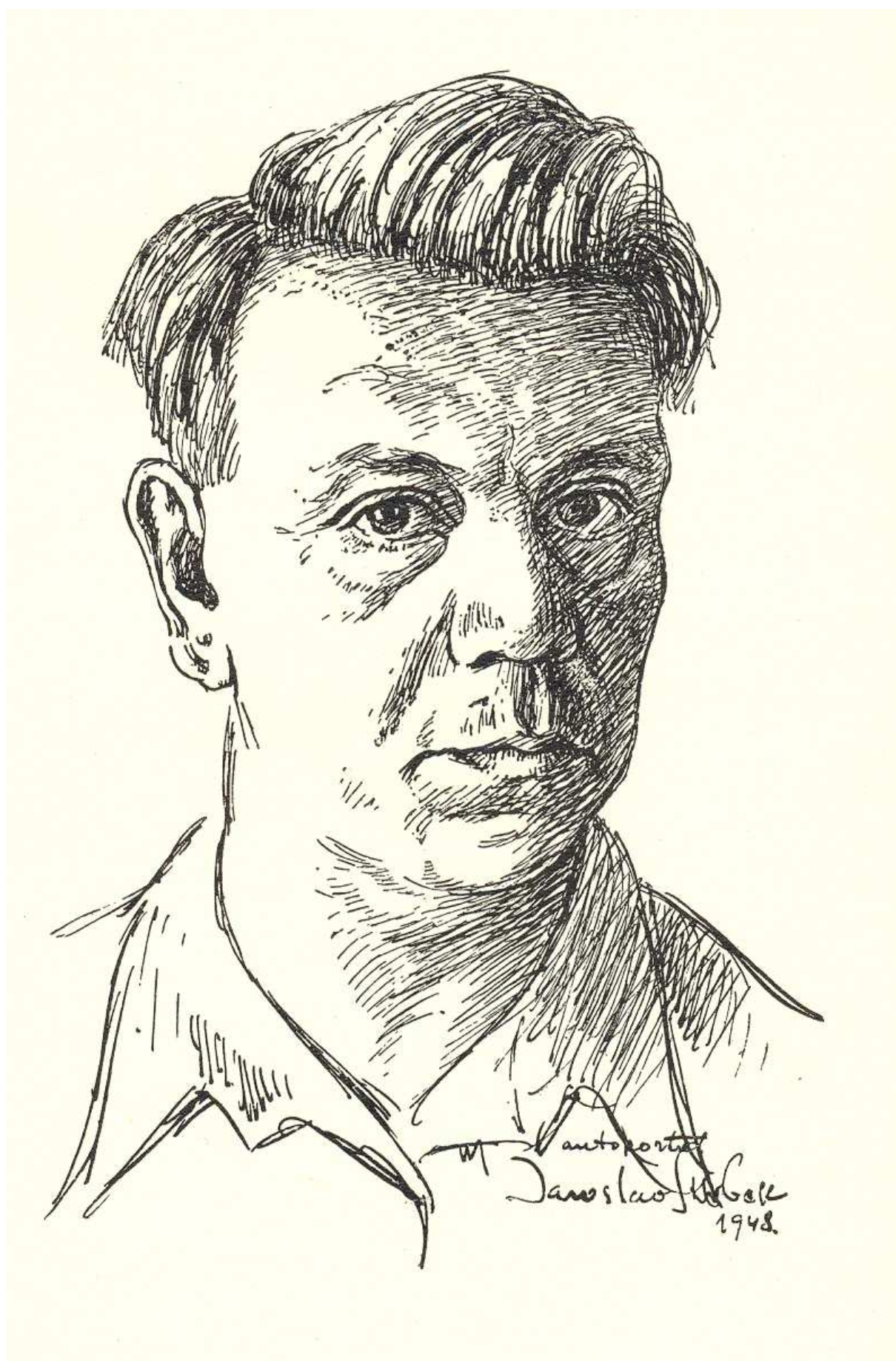
Jelikož Pluhař skrýval před gestapem hledané osoby, byl koncem roku 1944 zatčen a deportován do Berlína. Růžena si u něj vymohla návštěvu; v trestnici se pak setkala i s uvězněnými sokolkami z Vysocka a Semilská. Pluhař byl s koncem války propuštěn a po jeho návratu se rodina v regionu těšila značné popularitě. Ihned v roce 1945 vstoupili oba manželé do KSČ, jelikož jako mnoho bohémů vždy inklinovali k levicovému smýšlení a schvalovali myšlenku rovnoprávnosti společenských tříd.

V letech 1949-1950 zakládala v Semilech Národopisný soubor Krakonoš, ve kterém uplatnila své herecké, taneční a výtvarné schopnosti. Po zániku Krakonoše na počátku 60. let se dále věnovala výuce tance a nejruznějším kulturním aktivitám.

Růžena Pluhařová zemřela v Semilech roku 1980 ve věku 73 let.

Portrét převzat z fotografického archivu SOA Semily, fond osobní pozstalosti Růženy Pluhařové, bez IČ.

Jaroslav Skrbek

Jaroslav Skrbek se narodil roku 1888 v Poniklé u Vysokého nad Jizerou jako syn truhláře a textilní dělnice. V roce 1890 se s rodinou stěhuje do Vysokého, kde prožívá své dětství. Po gymnáziu v Jičíně absolvoval Akademii výtvarných umění u Maxe Švabinského a trvale se usazuje se v Praze. Je autorem několika publikací s uměleckou tematikou, ale i vzpomínkové knihy *Světlem a Stínem* (1944), monografie *Mr.Ph. Josef Kramář, zemský poslanec z roku 1848, vysocký starosta a národní buditel Moravy*, a několika historických studií z Vysocka. Jaroslav Skrbek tvořil zejména grafické listy a akvarely s motivy z Krkonoš a Prahy. Umírá v Praze roku 1954.

Portrét převzat z knihy Matina, J. V., *Z kreslířského skizáku Jaroslava Skrbka*, Praha 1954

Josef Skrbek-„Korábu“

Narodil se roku 1876 jako syn vysockého kováře Josefa Skrbka a Marie rozené Čermákové z Pasek nad Jizerou. Vyučil se u otce kovářem, poté absolvoval Vysoké učení technické

v Brně obor strojařství-stavatelství. Ihned po zakončení studií nastoupil u firmy A.G. Bondy, později přejmenované na Ferra a. s. V Praze, kde pracoval jako technický úředník až do své smrti r. 1951. Skrbek se amatérsky zajímal o lingvistiku a sám ovládal plynně 7 cizích jazyků. Předsedal Spolku rodáků a přátel Vysokého nad Jizerou. Ve 40. letech spolupracoval s Dr. Jílkem-Oberpfalcerem na zachycování mizejícího vysockého nářečí, které se mu podařilo i gramaticky zpracovat; toto dílo je dodnes nezpracované a tvoří součást Skrbkových rukopisů. Články psanými v tomto nářečí přispíval do Pojizerských listů a Krkonošského obzoru. Převážně pro soukromé účely sepsal v nářečí své vzpomínky na dětství ve Vysokém, které nazval Vzpomínky bývalého vysockého kluka.

Portrét převzat ze soukromého fotoarchivu Daniela Dědovského, Praha.

Antonín Zeman

Antonín Zeman, rychtář a písmák ve Stanovém

Antonín Zeman se narodil roku 1820 do bohaté selské rodiny ve Stanovém u Vysokého nad Jizerou, kde dlouhá léta vykonával funkci rychtáře. Byl odpůrcem katolictví a obhájcem sociálních ideí, jako jedna z vůdčích osobností sociálních bouří v horním Pojizeří v roce 1848

i později se aktivně podílel na zlepšení přístupu zaměstnavatelů k dělníkům ve zdejších továrnách. Jeho statek se stal čítárnou zakázané literatury a jakýmsi kulturním centrem pro vesnické filozofy. Na přání syna, spisovatele Antala Staška, sepsal na sklonku svého života rozsáhlé paměti, poprvé publikované až roku 1984 pod názvem Stanovské kořeny. Antonín Zeman zemřel ve Stanovém roku 1912.

Portrét převzat z knihy Jílek-Oberpfalcer, František, Jak žili naši otcové, s. 106, Vrchlabí 1946.

Příloha II. Vysocké "příslotky "

V textu se často setkáváme s označováním osob tzv. příslotky. Jedná se o označení domů či rodin specifickou dědičnou přezdívkou volenou zejména podle jejich vlastností, původu, způsobu obživy. Vysocké příslotky poukazující na provozování určitého řemesla nebo povolání v určitém domě či rodině, jsou: U Hančmochru, u Barvířu, u Pekaříčku, u Krejčíčku, u Mydlářičků, u Piksmachrů, u Kožešníků, u Ferlégrů, u Drekslířů, u Lantverů, u Sládků, u Provazníku, u Hodinářu, u Cestáku, u Kalcu, u Kolektoru a podobně.

Josef Skrbek-“Korábu” i Josef Voborník shodně uvádějí, že v případech, kdy rodinu, domek a často i roli pojil jediný příslotek, používal takový člověk s pýchou pro svůj příslotek názvu „starý městiště“. Staré městiště pak bylo: u Varoulu (rodina filozofa Jana Patočky), u Pavlu, u Hercoku, u Nigrinu, u Havlíčku, u Davidu, u Marynku, u Tobšu, u Korábu, u Štětinu, u Vlášku, u Petrušku, u Bílu, u Kránu (rodina přišla v 18. století z Kraňska), u Matěju, u Janu, u Patočku, u Brňáku, u Kvasničku, u Hanoutu, u Staropánu, u Nečásku, u Samohrdu, u Machku atd. Podle vysockého nářečí se koncovky vyslovují krátce a krátké transkripce užívá nejen Josef Skrbek-“Korábu”, ale i odborná literatura (srovnej Bachmannová, Jarmila, Podkrkonošský slovník, Praha 1998, s. 100-101). V textu práce se tedy držím tohoto úzu.

Nositelé příslotků označovaných za “staré městiště” většinou vymizeli v průběhu dějin; dodnes zastoupená jména ve Vysokém nesou tři velké role: Patočkovská (později přejmenovaná na lantverovu, v levo od sklenařické silnice), Petruškovská (v pravo od sklenařické silnice) a Nečáskovská (později přejmenovaná na felegrovu). Vlastníci těchto tří rolí byli Patočkové (v dnes zbořeném domě hotelu Mařatka na vysockém náměstí), Petruškové (v domě čp. 68 zvaném U Bryknarů na náměstí) a Nečáskové (v domě Na staré poště čp. 10).

Příslotky fungovaly zejména jako identifikační označení příslušníků jednotlivých rozvětvených rodin se stejným příjmením; v hovoru se tak snadno rozpoznalo, zda se jedná o Slavíka-“Modráku”, Slavíka-“Korábu” či Slavíka-“Hoška”.

Používání příslotků je v regionu stále živé i u mladších generací; běžně se setkáme s oslovením “Káco” (Kučera-“Kacafírek”) či “Hošku” (Slavík-“Hošku”). Vznikají i nové příslotky, mnohdy vtipné či s hanlivým nádechem pro nově přibylé občany, pokud se dokáží

začlenit mezi zdejší starousedlíky. Tyto příslotky však již často mívají charakter moderních přezdívek a není jisté, zda se v přistěhovaných rodinách stanou dědičnými.

Příloha III. Obrazové přílohy

1. František Hergessel mladší, plastika Hakování na Vysocku. Fotografie převzata z knihy Jílek-Oberpfalcer, František, Jak žili naši otcové, Vrchlabí 1946, s. 298.

2. Kroje vybrané na Národopisnou výstavu československou v Praze, foto Hladík 1893-4. Na snímku zleva: Františka Brožová, Božena Kramářová, Božena Farská, Anna Hrdá, Marie Nečásková, Žofie Novotná. Fotografický archiv Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, IČ. 2508

3. Vysočtí krojovaní studenti na slavnosti před odjezdem na Národopisnou výstavu československou. Fotografický archiv Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, složka OV 27.

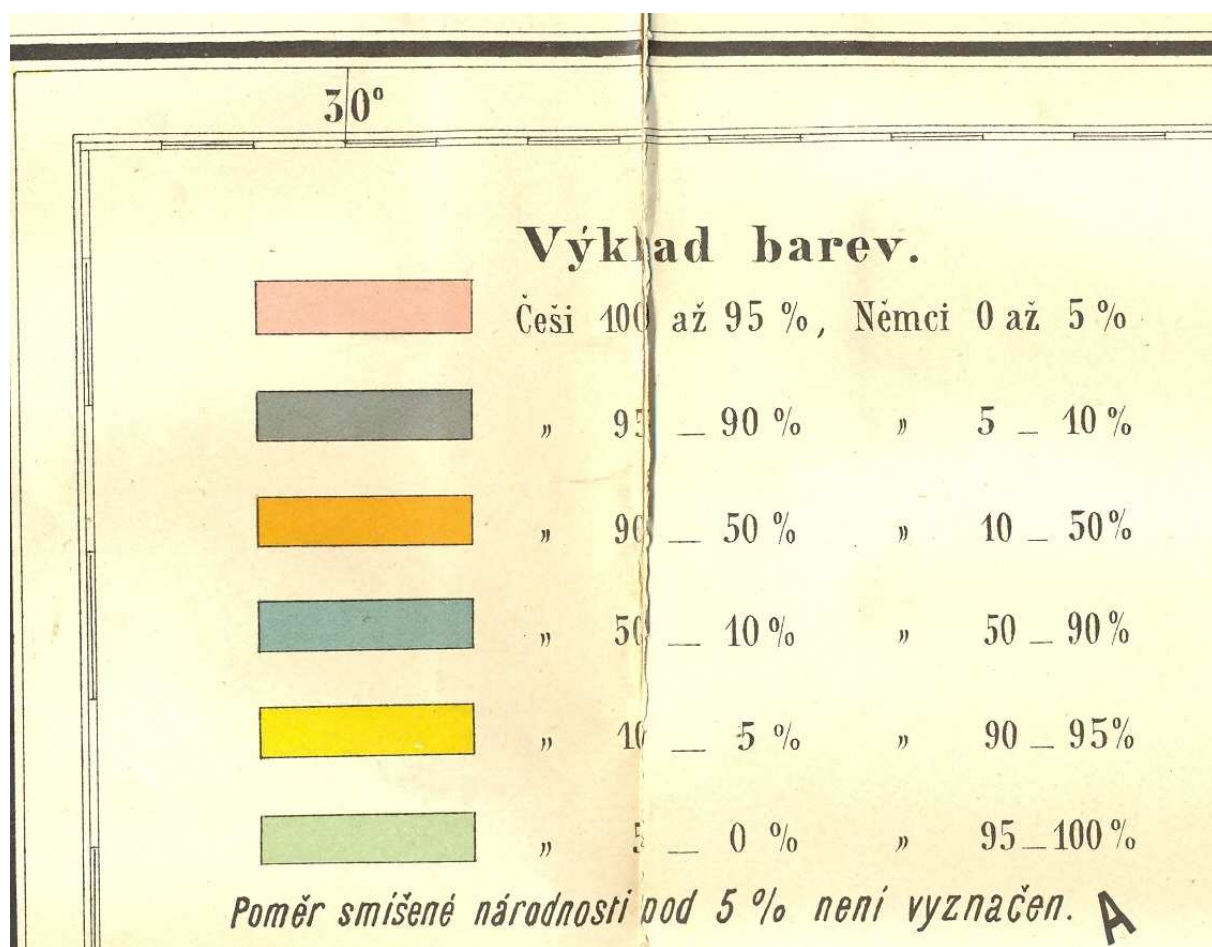
4. Vysocká výstavka na Národopisné výstavě československé v Praze, 1895. Fotografický archiv Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, složka OV 68, IČ 11937.

5. Vysocké červené zelí, výpěstky rodiny Knížkovy z Vysokého nad Jizerou. Fotografický archiv Daniela Dědovského, foto Daniel Dědovský 2005.

6. Vysoké nad Jizerou na národnostní mapě. Převzato z Wagner, J. E., Národnostní mapa království Českého v měřítku 1 : 525.000., sestavila Severočeská národní jednotka, Praha 1886.

7. Legenda k národnostní mapě. Převzato z Wagner, J. E., Národnostní mapa království Českého v měřítku 1 : 525.000., sestavila Severočeská národní jednota, Praha 1886

8. Hedvábný, původně červený křtící čepček rodiny Smetanovy z vysockého Zákostelí, výzdoba zlatým a stříbrným dracounem a flitry. Oděvní fondy Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, IČ. 24140.

9. Malovaná závěsná kolébka z Vysocka. Sbírkový fond Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, IČ. 496.

10. Vyobrazení mytického zakladatele Vysokého nad Jizerou, uhlíře Havlase Pavlaty na trhové korouhvi se žlutými kalhotami dle městské pečeti z 16. století. Sbírkový fond Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, IČ. 4896.

11. Vyobrazení mytického zakladatele Vysokého nad Jizerou, uhlíře Havlase Pavlaty na trhově korouhvi v dobovém pracovním oděvu z poloviny 19. století – bílé košili a žlutých koženkách. Sbírkový fond Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, IČ. 520.

12. Vyobrazení sedláka a selky na malované skříni z Vysocka. Foto Daniel Dědovský 2005. Sběrka malovaných skříní Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, skřín s figurální výmalbou a datací 1814, IČ. 4982.

13. Stříbrný čepce Slávky Hubačkové (*1936). Foto daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Slávky Hubačkové, Vysoké nad Jizerou.

14. Zlatý čepec rodiny Skrbkovy-“Korábu” z Vysokého nad Jizerou zdobený skládanou valenciánskou krajkou. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

15. Taftová stuha sahající do půli zad. Kroj rodiny Skrbkovy-“Korábu” z Vysokého nad Jizerou, foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

16. Velký jarmareční šátek rodiny Skrbkovy-“Korábu” z Vysokého nad Jizerou, rozložený.
Foto Daniel Dědovský 2009, Soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

17. Velký jarmareční šátek rodiny Skrbkovy-“Korábu” z Vysokého nad Jizerou, napůl přeložený. Foto Daniel Dědovský 2009, Soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

18. Velký jarmareční šátek rodiny Skrbkovy-“Korábu” z Vysokého nad Jizerou, přeložený na čtvrtku. Foto Daniel Dědovský 2009, soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

19. Detail úvazu zástěry vysockého kroje. Kroj rodiny Skrbkovy-“Korábu”, foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

20. Radlička kroje rodiny Skrbkovy-“Korábu”. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

21. Vyšívaný okraj a roh zástěry, kroj rodiny Skrbkovy-“Korábu”. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

22. Radlička kroje Slávky Hubačkové. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Slávky Hubačkové, Vysoké nad Jizerou.

23. Zástěra kroje Slávky Hubačkové, vykazující znaky zástěr novopackých: široké málo vyklenuté oblouky, drobnější vyšívání. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Slávky Hubačkové, Vysoké nad Jizerou.

24. Oblékání kroje: Zkřížené cípy radličky zastrčené za pásek šněrovačky. Kroj rodiny Skrbkovy-“Korábu”. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

25. Oblékání kroje: Radlička nařasená “do chomoutu”. Kroj rodiny Skrbkovy-“Korábu”. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

26. Rukáv špenzru opatřený krajkou, detail. Špenzr nalezen r. 2004 v rozvalinách chalupy čp. 22 ve Tříči, nálezový stav. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

27. Špenzr s výrazným výstřihem. Špenzr nalezen r. 2004 v rozvalinách chalupy čp. 22 ve Tříči, nálezový stav. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

28. Žlutá barva ve zdobných aplikacích na špenzru. Špenzr nalezen r. 2004 v rozvalinách chalupy čp. 22 ve Tříči, nálezový stav. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

29. Vysocké bačky polovysoké s mnohovrstevnou prošívanou podrážkou, pozdní práce bačkoráře Tichánka. Fond lidové obuvi Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí. IČ. nečitelné, stálá expozice. Foto Daniel Dědovský 2009.

30. Svrchní část bačkory – polotovar – připravená k přišíání podrážky. Fond lidové obuvi Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí. IČ. nečitelné, stálá expozice. Foto Daniel Dědovský 2009.

31. Gumová podrážka s protiskluzovou aplikací u nejmladší podoby vysockých baček. Fond lidové obuvi Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí. IČ. nečitelné, stálá expozice. Foto Daniel Dědovský 2009.

32. Boty faldovky. Fond lidové obuvi Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí.
IČ. nečitelné, stálá expozice. Foto Daniel Dědovský 2009.

33. Slaměné návleky s dřevěnou podrážkou používaní za 1. světové války. Fond lidové obuvi Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí. IČ. nečitelné, stálá expozice. Foto Daniel Dědovský 2009.

34. Typická malovaná truhlice z Vysocka. Nález z rozbořené chalupy ve Stanovém 2005. Nálezový stav. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Vysoké nad Jizerou.

35. Malovaná skříň rodiny Skrbkovy-“Korábu”. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Vysoké nad Jizerou.

36. Skříň ve stylu lidového klasicismu rodiny Skrbkovy-“Korábu”. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Vysoké nad Jizerou.

37. Valcha rodiny Skrbkovy-“Korábu” datovaná 1921. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Vysoké nad Jizerou.

38. Žehlička na dřevěné uhlí rodiny Skrbků-“Korábu”. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

39. Radlička kroje rodiny Jaklovy s našitým krajkovým lemem. Foto Daniel Dědovský 2009.
Soukromý archiv rodiny Jaklovy, Vysoké nad Jizerou.

40. Sukně k vysockému kroji z produkce firmy brá Prokopů “Prokop Esperanto” ve Starkoči. Součást kroje rodiny Jaklovy. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv rodiny Jaklovy, Vysoké nad Jizerou.

41. Šněrovačka k vysockému kroji z produkce firmy brá Prokopů “Prokop Esperanto” ve Starkoči. Součást kroje rodiny Jaklovy. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv rodiny Jaklovy, Vysoké nad Jizerou.

42. Štítek s názvem firmy výrobce na sukni kroje rodiny Jaklovy. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv rodiny Jaklovy, Vysoké nad Jizerou.

43. Marie Magdalena Ďoubalíková v nesprávně oblečeném vysockém kroji při meetingu na Petruškově vrších 18. 8. 1968. Fotografický archiv Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, složka OV 2/2, IČ. 20525.

44. Jana Sojková a Vanda Zajancová v nesprávně oblečené replice pojizerského kroje. Fotografický archiv Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, složka OV 133, IČ. 4001.

45. Jovana Dědovská v autentickém kroji rodiny Skrbkovy, vysocká muzejní noc 23. 5. 2009.
Foto Daniel Dědovský 2009.

46. Vápeníček bílý s motivem rozvilin a vinných hroznů. Oděvní fond Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, IČ 1326. Foto Daniel Dědovský 2009.

47. Vápeníček bílý s motivem rozvilin, květů a vinných hroznů ze Zlaté Olešnice. Oděvní fond Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, IČ. 10677. Foto Daniel Dědovský 2009.

48. Vápeníček šedý s motivem stylizovaného stromu života, květů a vinných hroznů. Výšivky koncipovány elipsovitě ve vztahu k ústřednímu motivu na dýnku. Oděvní fond Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, IČ 70678. Foto Daniel Dědovský 2009.

49. Vápeníček s motivem rozvilin, květů a vinných hroznů z kroje rodiny Skrbkovy-
“Korábu”. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Praha.

50. Zlatý čepce kroje rodiny Skrbkovy-“Korábu”. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Vysoké nad Jizerou.

51. Šněrovačka kroje rodiny Skrbkovy-“Korábu”. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Daniela Dědovského, Vysoké nad Jizerou.

52. Tylová zástěra kroje Slávky Hubačkové novopackého typu s nevýraznými oblouky a subtilní výšivkou. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Slávky Hubačkové, Vysoké nad Jizerou.

53. Šněrovačka kroje Slávky Hubačkové. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Slávky Hubačkové, Vysoké nad Jizerou.

54. Sukně kroje Slávky Hubačkové. Foto Daniel Dědovský 2009. Soukromý archiv Slávky Hubačkové, Vysoké nad Jizerou.

55. Eva Kučerová-Stoklasová ve volné replice vysockého kroje na vysocké muzejní noci 23. 5. 2009. Foto Daniel Dědovský 2009.

56. Atypický tvar radličky a nepůvodní úprava hlavy Evy Kučerové-Stoklasové. Foto Daniel Dědovský 2009.

Příloha IV. Seznam respondentů při terénních výzkumech z let 2006-2009

Všichni respondenti souhlasili se zveřejněním následujících údajů.

Alena Bartošová, *1928, bývalá členka Národopisného souboru Krakonoš, Semily

Jiřina Ďoubalíková, *14. 6. 1923, Věnceslava Metelky 180 Vysoké nad Jizerou. V důchodu, dříve ředitelka Vlastivědného muzea ve Vysokém nad Jizerou.

Slávka Hubačíková, *1936, spisovatelka a herečka, Vysoké nad Jizerou 359

Jasněna Kohoutová, rozená Rónová, překladatelka, * 1923 ve Vysokém nad Jizerou, žije v Praze.

JUDr. Václav Lukáš, 1912-2009, Vysoké nad Jizerou, Věnceslava Metelky 251

PhDr. Blanka Svobodová, roz. Kašťáková, úřednice, *1944, čp. 254 ve Vysokém nad Jizerou.

Seznam použité literatury

- Bachmannová, Jarmila, Podkrkonošský slovník, Academia, 1. vyd., Praha 1998
- Baran, Ludvík, Staré formy dřevěné obuvi v Čechách a na Moravě. Český lid, roč. 42, s. 242–252, Praha 1945
- Böhmová, Jiřina, Kroje v Čechách, Ústřední dům lidové umělecké tvořivosti, Praha 1968
- Bretová, Hana, Lidový oděv a textilie při narození a křtu dítěte, in: Sborník Národního muzea v Praze, svazek XLIX, č. 3-4, s. 37-75, Praha 1995
- Československá vlastivěda díl III. lidová kultura, Orbis, Praha 1968
- Ďoubalík, Josef, Vlastivědné městské museum pro Vysoké nad Jizerou a okolí, in: Český lid XXX., Praha 1930, s. 299-303
- Farský, Josef, Za rodným bratrem, in: Sborník Dra Karla Farského, kniha vzpomínek, dojmů a úryvků z díla a života zakladatele církve československé, uspořádal F. Pokorný, Tiskové a nakladatelské družstvo CČS, Praha 1928
- Hall, James, Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění, Mladá fronta, 1. vyd. Praha 1991
- Heslo "kroj", in: Ottův slovník naučný, patnáctý díl, s. 235-238, J. Otto, Praha 1900
- Hlava, Stanislav, Vacka, Miroslav, To všechno odnes čas. Z kronik, vzpomínek a vyprávění Bozkováků o jejich škole, obci i životě, Semily 1996
- Hochová-Božíková, Zdeňka, Poznámky ke založení vysockého musea, in: Kde se bělí Krkonoše, vzpomínkový sborník, Semily 1934
- Honl, Karel, Krkonošská svatba před 83 lety, in: Krkonoše, vlastivědný sborník českého podhoří, Jilemnice 1941, svazek II., č. 3-4 a 4-5
- Chotek, Karel, Lidová kultura a kroje v Československu, Praha 1937
- Jakubec, Jan, Krajinské výstavky, In: Národopisná výstava Českoslovanská v Praze 1895, J. Otto, Praha 1896
- Jílek-Oberpfalcer, František, Jak žili naši otcové, mezi písmáky pod Krkonošemi, Josef Krbal, 1. vyd., Vrchlabí 1946

- Kadeřábková, Jaroslava, Mates, Pavel, Postránecký, Josef, Wokoun, René, Úvod do regionálních a správních věd, Codex Bohemia, 1. vyd., Praha 1996
- Kafka, Josef, Domáci vševěd, díl II. CH-M, Šolc a Šimáček, Praha 1925
- Kouřimský, František, Langhammerová, Jiřina, Studie o lidové umělecké výrobě č. 11, výzdoba aplikací na lidovém oděvu a jeho doplňcích v českých zemích, Praha 1981
- Krajský úřad Libereckého kraje, Vysoké nad Jizerou-Roprahtice, studie k záměru vyhlášení přírodního parku, Liberec 2005
- Kramář, Josef, Příhody svého života pro rodinu napsal Josef Kramář, Kramář a Procházka, Olomouc 1878
- Krejčí, Pavel, Pojizerské a podještědské písně a tance, Severočeské krajské nakladatelství, 1. vyd., Liberec 1963
- Kubát, Miroslav, Lidové kroje z Vysocka, in: Krkonoše, ročník XVIII., č. 2, s. 24, Vrchlabí 1985
- Kubátová, Marie, Humor a poezie v lidovém léčitelství, in: Knihovna Květy, č. 54, s. 16-21, Praha 1983
- Kybalová, Ludmila, Dějiny odívání: Barok a rokoko, Nakladatelství Lidové noviny, 1. vyd., Praha 2009
- Kybalová, Ludmila, Dějiny odívání: Od empíru k druhému rokoku, Nakladatelství Lidové noviny, 1. vyd., Praha 2004
- Lábková, Marie, Lidové kroje v Čechách, in: Země a lidstvo, encyklopedie československé mládeže pro školu a dům, třetí díl, Praha 1931
- Langhammerová, Jiřina, Dějiny odívání: Lidové kroje z české republiky, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003
- Langhammerová, Jiřina, Slovník etnografických reálií III. Lidový oděv v českých zemích, Národní muzeum v Praze, Praha 1990
- Lexikografický kolektiv Ústavu pro jazyk Český AV ČR, Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, Academia, 2. vyd., Praha 1994
- Lukáš, Václav, Jak jsme s panem Hořavkou bubnovali, in: Větrník, zpravodaj Městského Úřadu ve Vysokém nad Jizerou, květen-červen 2002, Roprahtice 2002
- Lukáš, Václav, Vysoké nad Jizerou, pohledy do minulosti daleké i nedávné, město Vysoké nad Jizerou, 1. vyd., Semily 1992

Lutonský Boleslav, Černý Jaroslav, Latinsko-německo-český slovník nemocí, úrazů a příčin smrti a výrazů s nimi souvisejících (nejen) pro genealogy, Česká genealogická a heraldická společnost, Praha, 1995, heslo Psotník, s. 153

Matina, J. V., Z kreslířského skizáku Jaroslava Skrbka, soukromý tisk, Praha 1954

Melniková-Papoušková, Naděžda, Československé lidové výtvarnictví, Orbis, Praha 1948

Ministerstvo vnitra a Státní úřad statistický, Statistický lexikon obcí v republice Československé I., Praha 1934

Mizera, František, Paměti města Semil a okolí, nákladem města Semil, 1. vyd., Semily 1930

Moravcová, Mirjam, Národní oděv roku 1848, Academia, Praha 1986

Navrátilová, Alexandra, Narození a smrt v české lidové kultuře, Vyšehrad, 1. vyd., Praha 2004

Nečásek, Antonín, Mařatka, Josef, Požár města Vysokého n. Jiz. (vypsáno ze staré pamětnice) in: Kde se bělí Krkonoše, vzpomínkový sborník, Semily 1934

Nečásek, Antonín, Mařatka, Josef, Ze staré vysocké školy (Z písemných pamětí Františka Róna, vysockého občana, narozeného r. 1848 a zemřelého r. 1932.) in: Kde se bělí Krkonoše, vzpomínkový sborník, Semily 1934

Nováková, Tereza, Kroje: I. český, in: Národopisná výstava českoslovanská, J. Otto, Praha 1896

Petráň, Josef, Petránková, Lydia, Šimek, Eduard, Vogeltanz, Jan, Dějiny hmotné kultury II², Ministerstvo kultury ČR a vydavatelství Karolinum, 1. vyd., Praha 1997

Redakce, Z válečné korespondence spisovatele Jos. Šíra, in: Horské prameny, Vrchlabí, roč. I. 1937-38

Rón, Karel, Do světa – ze světa, in: Z hor jsme, sborník vydaný u příležitosti zbudování pamětní busty na rodném domě Dra K. Kramáře, Sdružení studentstva ve Vysokém nad Jizerou s okolím, Praha 1927

Rón, Zdeněk, Nepřátelé bašty svatého klidu, in: Z hor jsme, sborník vydaný u příležitosti zbudování pamětní busty na rodném domě Dra K. Kramáře, Sdružení studentstva ve Vysokém nad Jizerou s okolím, Praha 1927

Rón, Zdeněk, Táborita (Obrázek z Vysokého nad Jizerou, s fotografií Jos Mařatky) in: Český lid XXX., s. 108-110, Praha 1930

Scheybal, Josef V., Lidový kroj v Podještědí, Česká beseda v Liberci, Liberec 1982

- Schwarz, Victor, Výšivky a součástky krojové, in: Národopisná výstava Československá, J. Otto, Praha 1896
- Skrbek, Jaroslav, Mr. Ph. Josef Kramář, zemský poslanec z roku 1848, vysocký starosta a národní buditel Moravy, Josef Krbal, Lázně Bělohrad 1939
- Skrbek, Jaroslav, Světlem a stínem, Bohuslav Rupp, Praha 1944
- Skrbek, Jaroslav, Zápisky vysockého omladináře, politického vězně F. M. Hájka ze Svatováclavské trestnice v Praze, vlastním nákladem, Železný Brod 1936
- Staňková, Jitka, Lidové umění z Čech, Moravy a Slezska, Panorama, Praha 1987
- Stašek, Antal, Vzpomínky, Fr. Borový, Praha 1926
- Stašek, Antal, Vzpomínky na kněžskou vládu r. 1848, in: Literární noviny, Ročník I., č. 2, s. 1, Praha 23. března 1927
- Stašek, Antal, Ze života podkrkonošského lidu v polovině předešlého století, in: Národní listy, ročník 78. č. 327, s. 4, Praha 29. listopadu 1933
- Státní okresní archiv Semily, Archiv města Vysokého nad Jizerou 1612-1945 (1955), Bystrá nad Jizerou 1992
- Stránská, Drahomíra, Lidové barevné a tištěné tkaniny, in: Národopisný věstník československý, ročník XXXI. (1949-50), s. 249-271, Praha 1950
- Stránská, Drahomíra, Lidové kroje, in: Československá vlastivěda, řada II. Národopis, Sfinx, Praha 1936
- Stránská, Drahomíra, Lidové kroje v Československu, díl I. - Čechy, J. Otto, Praha (1947).
- Sumlork, W. S., Staročeské powěsti, zpěwy, slawnosti, hry, obyčege, a nápěwy, sešítek šestý, Karel Vetterl, Praha 1847
- Šindelář, Dušan, Estetika užité tvorby, Odeon, Praha 1978
- Šindelář, Dušan, Umění ve vědomí společnosti, Odeon, Praha 1988
- Šmirous, Karel, Šotková, Blažena, Československé lidové kroje v barevné fotografii, Artia, 1. vyd., Praha 1956
- Šotková, Blažena, Naše lidové kroje, jejich vzory, stříhy a zpracování, díl 5. Kroj dětský, Vyšehrad, Praha 1951

- Šotková, Blažena, Naše lidové kroje, jejich vzory, střihy a zpracování, díl 3. Kroj mladoboleslavský, Vyšehrad, Praha 1951
- Šotková, Blažena, Naše lidové kroje, jejich vzory, střihy a zpracování, díl 8. Kroj turnovský, Vyšehrad, Praha 1951
- Štěpánová, Irena, Malina, Jaroslav, Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 23: Člověk a lidová kultura: Člověk a lidový oděv - lidový oděv v životě člověka. Editor: Jaroslav Malina, Brno 2005
- Štěpánová, Irena, Lidový oděv v Čechách, 19. století - 1. svazek, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1984
- Štěpánová, Irena, Lidový oděv na Vysocku v materiálovém sběru pro národopisnou výstavu, in: Člověk a kultura v Krkonoších a krkonošském podhůří, zpravodaj 1985, č. 2-3, Praha 1985, s. 110-117
- Štěpánová, Irena, Projevy svérázu v české společnosti 90. let 19. století, in: Acta Universitatis Carolinae - Philosophica et Historica 3/1997, Studia Ethnographica X, Praha 2000
- Štěpánová, Irena, Tereza Nováková a český kraj na Národopisné výstavě československé, in: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1/1994, Studia Ethnographica VIII, Praha 1995
- Tyršová, Renata, Lidový kraj v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku, Jan Emler, Praha 1918
- Tyršová, Renata, Nauka o kroji, C. k. Školní knihosklad v Praze, Praha 1918
- Tyršová, Renata, O vkusu v úpravě domova a oděvu, Karel Vačlena, Mladá Boleslav 1923
- Vágenknecht, Jan, Novopacký kraj, in: Beseda, obrázkový čtrnáctideník, ročník 1940, č. 4, s. 83, Železný Brod 1940
- Vanclová, A., Krkonošský kraj, in: Beseda, obrázkový čtrnáctideník Českého ráje a Podkrkonoší, ročník 1940, č. 21, s. 394-395, Železný Brod 1940
- Vondrušková, Alena, Vondruška, Vlastimil, Tradice lidové tvorby, Artia, Praha 1988
- Vydra, Josef, Nauka o kroji, Státní nakladatelství, Praha 1931
- Výzdoba aplikací na lidovém oděvu a jeho doplňcích v českých zemích, uspořádal František Kouřimský, Výzkumný ústav výrobního družstevnictví, vydáno pro vnitřní potřebu družstev LUV, Praha 1981

Vzory ručních ženských prací, příloha České dívky, ročník IX, číslo 1, Praha 1913

Wagner, J. E., Národnostní mapa království Českého v měřítku 1 : 525.000., sestavila Severočeská národní jednota, Praha 1886

Prameny:

Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, OP Karel Bartoníček, IČ. 17575

Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, OP Špika Václav, barvíř.

Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, OV 21 - Zvyky lidové, Odpovědi na Velký dotazník č. 15 - Tradice a lidové zábavy, slavnosti a zvyklosti jak se dochovaly do současnosti v r. 1978, F. Jandová, M. Štočková, posláno v prosinci 1978 Národopisné společnosti při ČSAV, 18000, Praha 1, Všešrdova 2: 10. Obžínky

Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, OV 27, výroba řemeslná: Bačkorářství, nedatovaný strojopisný text, sepsala F. Jandová

Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, OV 43, Meetingy a tábory lidu

Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, OV 96, IČ. 10239, Besedy o šití a švadlenách v lednu 1959

Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, OV 104, koledy: Kolada poválečná, Rokytnice nad Jizerou 1967

Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, RK 63/I./17

Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, IČ. 16797, Album s fotografií Františka Jatše, 14. strana alba

Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, IČ. 4010, fotografie děvčat v krojích ve Vysokém r. 1893

Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, IČ 21374, Dotazník o narození dítěte

Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, foto r. 1893-94, krkonošské kroje pro národopisnou výstavu roku 1896 v Praze, AD 25 08, dar Dr. Old. Kramář.

Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, Vzpomínky na bývalé vysocké švadleny, napsala Marie Vodsed'álková rozená Nečásková, OV 96, IČ 10.240

Sbírka úmrtních oznámení Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, parte Františky Nečáskové, Vysoké nad Jizerou 1970

Sbírka malovaných skříní Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, skřín s figurální výmalbou a datací 1814, IČ 4982

SOA v Litoměřicích – SOkA Semily, AM Turnov, zachovací listina vydaná purkmistrem a radou města Vysokého pod Krkonoši a nad Jizerou v úterý po provodní neděli, tedy 28. dubna, roku 1620 pro Jana, syna nebožtíka Ondřeje Ježka ze Zlaté Olešnice, (stará sign. I. U. 14. 1620. – 28. Ap., *List zachovací Jana Ježka z Vysokého.*), 1 fol.

Matriční výtah mužů více než 20 letých zemřelých ve Vysokém od roku 1695, in: Pomocný materiál RK v archivu Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí

Melniková-Papoušková, M., Český kroj a jeho prostředí, strojopis k putovní výstavě 6. 10. –

22. 10. 1955, in: Archivní materiál Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí, IČ 3952, OV 35

Skrbek-"Korábu", Josef, Vzpomínky bývalého vysockého kluka, manuskripty v domácím archivu rodiny Čermákovy, Praha, Vysoké nad Jizerou 1938-1948

Štoček, Lubomír, Soupis majitelů domů ve Vysokém nad Jizerou podle č. p. v listopadu 1940, in: Pomocný materiál RK v archivu Vlastivědného muzea pro Vysoké nad Jizerou a okolí

VM Vysoké n. J., sign. Rk 434, Voborník, Josef: Město Vysoké "pod Černými lesy", též „pod Krkonoši" a "nad Jizerou." Vysoké b. d. [cca 1912?, autorské přípisky ještě z 3. V. 1943 a 25. X. 1950], I a 43 fol.

Voborník, Josef, Město Vysoké "pod černými lesy, Krkonoši a nad Jizerou", Vysoké nad Jizerou 1908, manuskripty v soukromém archivu Daniela Dědovského.

Ženský lidový oděv Miloslavy Noskové z Vysokého nad Jizerou v domácím archivu rodiny Kučerovy-Stoklasovy, 40. léta 20. století 20. století

Ženský lidový oděv rodiny Skrbkovy z Vysokého nad Jizerou v domácím archivu rodiny Čermákovy, 19. – 20. století